ЛОВЕЧЪ
И ЛОВЧАНСКО

ГЕОГРАФСКО, ИСТОРИЧЕСКО
И КУЛТУРНО ОПИСАНИЕ

КНИГА I.

СОФИЯ * ПЕЧАТНИЦА „КНИПЕГРАФЪ" А. Д. * 1929

П3(1-4Л-2Л)л43

КНИГА I. НА СЪЧИНЕНИЕТО „ЛОВЕЧЪ И ЛОВЧАНСКО“ Е РЕДАКТИРАНА ОТЪ ПРОФ. А. ИШИРКОВЪ И ИЗДАДЕНА ОТЪ „ФОНДЪ ЗА НАПИСВАНЕ И ИЗДАВАНЕ НА СЪЧИНЕНИЕТО ЛОВЕЧЪ И ЛОВЧАНСКО“; ТЯ СЕ ПОСВЕЩАВА НА ПОКОЙНИЯ ЛОВЧАНЕЦЪ ПРОФ. БЕНЮ ЦОНЕВЪ

† ПРОФ. БЕНЮ ЦОНЕВЪ

Покойниятъ проф. Беню Цоневъ е роденъ въ градъ Ловечъ на 12 януарий 1863 година. Той е синъ на бедни родители; тѣхната малка кѫща е на Бахиря и стои още добре запазена. Съ своята постройка и високъ дъсченъ покривъ тя ни сочи, какви сѫ били старитѣ сиромашки кѫщи въ Ловечъ.

Малкиятъ Беню билъ прилежно и впечатлително дете и въ началото на руско-турската войнасвъ ршилъ въ родния си градъ четвъртокласното Долнокрайско училище съ много добъръ успѣхъ. По време на войната и окупацията, когато турскитѣ общински и държавни учреждения се замѣствали съ български, Беню билъ назначенъ за писарь. Той билъ буденъ младежъ, горѣлъ отъ желание да придобие по-високо образование въ чужбина и затова подалъ въ октомврий 1879 г. просба до управляещия Министерството на народното просвѣщение — проф. Маринъ Дриновъ да му се отпустне стипендия да продължи образованието си. Къмъ просбата си той прибавилъ стихотворна сбирка, която за жалость е изгубена. На просбата му Дриновъ написалъ бележка да му се отпустне веднага стипендия и му съобщили за това телеграфически. Цоневъ билъ изпратенъ въ Загребъ, въ Хърватско, дето завършилъ своето срѣдно образование въ тамошната класическа гимназия.

Бащата на Цонева не помня, майка му, Мария — Чомова, бѣше мила жена, тя умрѣ при сина си въ София. По-голѣмиятъ му братъ Христо, съ прякоръ Славонътъ, билъ въ турско време папукчия и изглежда да е билъ буденъ мжжъ, защото въ неговия дюкянь се събирали младежитѣ да четатъ вестници и бистрятъ политика. По време на войната той заедно съ съдружникъ, отворилъ въ кафенето на Стамболоулу гостилница, именувана „ресторантъ“, която се посещавала отъ руски офицери. Подиръ войната, когато Беню заминалъ за Загребъ, се разтурила и тѣхната челядь, пръсна ли се. Майката се оженила нѣкжде на село, Христо сжщо отишълъ по селата, едната сестра се оженила, а най-малката тръгнала по чужди кжщи. Тепърва много по-късно, когато Беню се настани въ София, се събраха около него на прехрана: майка му, братъ му Христо и сестра му Пенка. Беню бѣше добъръ синъ и добъръ братъ, но трѣбваше да понася съ последнитѣ двама голѣми несгоди, не толкова отъ материаленъ, колкото отъ мораленъ характеръ.

Въ 1884 година Беню свършилъ класическа гимназия въ Загребъ и щомъ се върналъ въ България билъ назначенъ за учитель въ Петропавловската семинария, дето останалъ една година. Въ 1885—1886 година билъ учитель въ Ломската мжжка гимназия. Въ 1886 година той получилъ стипендия по славянска филология въ Виена, дето следвалъ две години и слушалъ прочутия славистъ проф. Ягичъ. Следнитѣ две години той прекаралъ въ Лайпцигъ, дето четѣше лекции сжщо тъй прочутъ славистъ проф. Лескинъ. Въ 1890 година Беню издържалъ докторски изпитъ въ философския факултетъ на Лайпцишкия университетъ, като взелъ за главенъ предметъ славянска филология, второстепенъ—романистика и третостепенъ — философия. Неговата дисертация бѣше „Източно-българския вокализъмъ“; тъкмо ловчанскиятъ говоръ състави основа на неговата дисертация. Тя бѣ напечатана въ министерския Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина, кн. III, 1890 год., стр. 283—323 и IV, 1891 год., стр. 484—528 *).

Когато Цоневъ се завърна отъ Лайпцигъ, бѣше назначенъ на 15. IV. 1890 г. за учитель въ Първа мжжка гимназия, дето остана до 1. IX. 1893 година. Отъ 15. IV. 1891 до 1. IX. 1893 година бѣше назначенъ първо за лекторъ по нѣмски езикъ въ Висшето училище, а въ 1892 година и като извънреденъ преподаватель по история на български езикъ въ сжщото училище. На 1. IX. 1893 г. бѣше назначенъ вече за редовенъ преподаватель по сжщата наука, която преподава най-достойно до самата си смърть 5. X. 1926.

Беню Цоневъ има голѣми заслуги за подигането и уреждането на Софийския университетъ. Той бѣше петь пжти деканъ на историко-филологическия факултетъ и въ 1910—1911 г. ректоръ на университета. Той бѣше голѣмъ ученъ и стори твърде много за българската речь. Неговиятъ най-добъръ ученикъ проф. С. Младеновъ очерта добре Цоневата заслуга за славянската наука и българската речь въ своята отлична статия подъ насловъ: Професоръ Б. Цоневъ и науката за родната ни речь; животописни и книгописни чертици. Печатана е въ сп. Училищенъ Прегледъ, год. XXV, 1926 год., кн. 9 и 10, стр. 2201—2222.

---

*) Цоневъ пожела отпосле да напечата своята дисертация въ Ягичевия Archiv, но той я не прие, като му съобщи, че той не печата преводи. Както Ягичъ така и Лескинъ, които еднакво обичаха своя прилеженъ студентъ, останаха много недоволни, дето Цоневата дисертация не се напечата на нѣмски. Това не бѣше зла воля отъ Цонева, а тежка парична неволя.

Като професоръ той остави много добъръ споменъ у своитѣ студенти и статията на Ив. Ходжовъ подъ насловъ „Проф. Б. Цоневъ — университетски преподаватель“, печатана въ сп. Родна Речь, год. II, 1928, кн. 2, стр. 76—79 ни рисува най-добре образа на добрия и учения Беню Цоневъ като преподаватель.

Въ семейния животъ Беню Цоневъ преживѣ много радости, скърби и незгоди. Ранната и трагична смърть на първата му жена (родена Горанова), му причини много болки на сърдцето. Това личи най-ясно отъ редица негови стихотворения, печатани безъ подписъ въ „Български Прегледъ“ год. IV, 1897, кн. V—VI, стр. 1—5. Стиховетѣ сж писани презъ ноемврий 1894 година. Особено ясно е представена неговата зла уриса въ следното стихотворение:

Запѣло птиче славейче
У клонести гори
Следъ заходъ—слънце, надвечерь,
Срѣдъ румени зари.

Запѣло, заизвивало
А тънко му гласé
Гласéто му небивало
Се дига въ небесé.

Запѣло пой за обичь то
За *свършена* любовь,
Че дружката подъ клончето
Му вади пóродъ новъ.

Но ето отъ невидено
Връзъ майчено легло
Се спуща пиле гибелно
Съсъ гибелно си зло.

Задави майка съ рожба ѝ,
А славей, поразенъ,
Прехвърква около гроба ѝ
И пѣй пакъ сѣки день.

Но пѣй пой за жалость той —
За *скършена* любовь,
Дуръ свърши и той нахалостно
Подъ листния покровъ.

Времето всичко лѣкува. Така стана и съ Беня. Минаха години и той една зимна вечерь се запали отъ нова любовь и не се успокои до като не взема за жена хубавата учителка Сжбка Козарова. Тя го дари съ три момчета и едно момиче, на които бащата даде най-мили имена: Любенъ, Драго, Добринъ и Маргита.

Б. Цоневъ бѣ живѣлъ малко време въ Ловечъ, само въ своето детинство, 15—16 години, но бѣше много привързанъ къмъ своя роденъ градъ и къмъ всичко родно. Това, което ще кажа въ статията „Вмѣсто предговоръ“ дава най-добро доказателство за неговитѣ голѣми интереси къмъ всичко ловчанско.

Затова ние, софийскиятъ комитетъ отъ ловчане, решихме да посветимъ първата книжка отъ съчинението „Ловечъ и Ловчанско“ на Беньовата свѣтла паметь.

А. Иширковъ.

Образъ 2. Общъ изгледъ на градъ Ловечъ

ВМѢСТО ПРЕДГОВОРЪ

Вмѣсто предговоръ на първата книга отъ съчинението „Ловечъ и Ловчанско" ще разправя малко история за нейното появяване.

Въ София живѣятъ много стотини ловчанци и между тѣхъ има много просвѣтени хора, които заематъ видни мѣста въ нашия политически, наученъ и общественъ животъ. Тѣ до единъ сѫ твърде привързани къмъ своя роденъ градъ и макаръ станали отдавна софийски граждани поддържатъ тѣсни връзки помежду си и съ градъ Ловечъ. Тѣ иматъ въ София своето Ловчанско културно и благотворително дружество, чието настоятелство се грижe да заякчава по най-различни начини не само тѣсна връзка между ловчанци, ловчански зетьове и снахи въ София, но и между тѣхъ и градъ Ловечъ.

Много пѫти просвѣтени ловчанци въ София сѫ говорили съ присърдце да се напише и издаде съчинение за градъ Ловечъ, но войнитѣ отклониха за дълго вниманието ни къмъ тоя въпросъ и чакъ на 1923 година покойниятъ ловчанецъ професоръ Беню Цоневъ въ една сказка предъ събралитѣ се ловчанци, ловчански зетьове и снахи подигна наново тоя въпросъ. Понеже сказката на Цонева е характерна и поучителна въ много отношения, предавамъ я тукъ изцѣло.

Драги съграждани и тѣхни гости!

Много се радвамъ, драги мои съграждани, безъ разлика на полъ и възрасть, безъ разлика и на положение, че следъ дълго време пакъ се събираме наедно да се видимъ, и спрsection, да се повеселимъ, па и да се запознаемъ, които се още не познаваме. Защото нека си го признаемъ, до сега не можахме да се организираме както други градове направиха въ София, не можахме да си основемъ постоянна Ловчанска дружба, която щѣше, може би да ни държи по-близо единъ къмъ други, но може и това да бѫде съ време. Туй, обаче, не пречи, кога се съберемъ, да си бѫдемъ като познати съграждани, които не само, че не отбѣгватъ единъ отъ други, но и търсятъ познанство помежду си, ако още се не познаватъ. И колкото повече се упознаваме, толкова повече и по-охотно ще говоримъ и работимъ за нашия роденъ край, който чака отъ насъ да му бѫдемъ полезни, понеже сме и покадърни — ако не съ богатство, то поне съ положение и морално влияние. А ние трѣбва да мислимъ за родния си градъ, колкото и да сме далечъ отъ него; трѣбва да се интересуваме не само за сегашното му положение, но и за неговото минало, па заедно съ това да промисляме и неговото бѫдаще. Нека се не срамуваме отъ него, защото макаръ и да е днесъ малъкъ и незначителенъ околийски градецъ, той е билъ едно време важенъ културенъ центъръ, а пъкъ ако земемъ предъ видъ неговата многобройна интелигенция той надминава много други по-голѣми градове. Безъ да ви говоря за важностьта на Ловечъ презъ римско, византийско и българско време — като кръстовище на важни пѫтища, доста ви е да ви спомня, че и следъ падането на България Ловечъ е игралъ роля на книжовно срѣдище — особено съ своя прочутъ монастиръ Ястребъ.

1. Единъ *Сборникъ* отъ XIV в. отъ времето на българския царь Александъръ, писалъ го многогрѣшний монахъ Пахомий „въ богоспасемаго града *Ловчѣ*" при архиеп. киръ Симиона при благочестивия деспотъ *Александра* и при сина му Михаила Асѣня. Този сборникъ билъ пренесенъ заедно съ други български книги въ Румъния на 1392 г. отъ трима български монаси (Софроний, Пименъ и Силванъ), които основали тамъ монастиръ Нямцу. Сега, обаче, се намира у частни рѫце — у руск. професоръ Яцимирски, който казва, че го купилъ отъ руски старообрядци въ Галацъ.

2. Единъ преписъ на *Борилова синодикъ*, и той преписванъ вѣроятно въ Ловечъ, защото има данни (записки) въ него, че билъ въ този градъ. Твърде важенъ рѫкописъ, понеже съ него се допълня онова, що липсува въ сѫщинския Бориловъ Синодикъ, писанъ въ Търново презъ времето на царь Шишмана. Сега се намира въ Народната Библиотека.

3. Единъ твърде интересенъ сборникъ отъ XVI вѣкъ, който се намира още въ Ловечъ у г. Недѣлчева, съ много апокрифни и др. статии и съ данни за *патр. Ефтимия*, писанъ вѣроятно пакъ въ Ловечъ или по-добре въ Ловчанския монастиръ Ястребъ.

3. Въ Ловечъ сѫ писани, доколкото ми е известно, и други рѫкописи, между които и 4 евангелета, чиито писачъ се подписва *Петъръ граматикъ*; три отъ тѣхъ сѫ цѣли, а отъ четвъртото е останалъ само единъ листъ, дето е записката, писана отъ *Петра Граматика* на 1544 г. Тамъ сѫ дадени данни и за Петра Граматика, именно, че билъ родомъ отъ *Крушевъцъ*, възпиталъ се въ *Нишъ*, а се преселилъ „въ Загорскую страну, сирѣчь *Маторие горы* (Стара

планина). „Съписах сие евангеліе въ градѣ Ловчю на *рѣцѣ Осъмъ*, тогда царствующу великому амирѣ Страцинскому *Сулимену*." Заплатилъ да се напише и да се приложи въ храма Св. Богородица (успение) нѣкой си селянинъ отъ *Тръстеникъ* на име *Данъ Радомировъ*. А „писа се оу манастирь на рецѣ *Осем* рекоми *Ястребь* при духовника Паисія".

Още една подробность . . .

Едно отъ тѣзи евангелиета, писано отъ Петра Граматика на 1558 г., откупилъ *Търновския* митрополитъ киръ *Иоаникий*, да го приложи на монастира *Св. Троица* близо *Трънова* въ *устъе*. Значи презъ XVI вѣкъ Търново си поржчва черковни книги отъ Ловечъ! Презъ 1768 год. проигуменъ Хилендарца Даніилъ пише у градъ Ловечъ Сборникъ, сега въ Хилендарския монастиръ № 427, Сава 80, зап. 3309. Това показва, че родниятъ ни градъ, или по-точно близкиятъ до него монастиръ св. Богородица, предтеча на Троянския монастиръ, билъ важно книжовно срѣдище, но още неизследвано!

Та и въ това време нашия роденъ градъ е вървѣлъ винаги напредъ въ просвѣтно отношение. Още отъ твърде рано време заминаватъ младежи отъ Ловечъ да се учатъ по Европа, връщатъ се и се предаватъ на просвѣтна дейность и уреждатъ училища, които отъ своя страна изкарватъ други любители на просвѣта и наука, докато стигнемъ до днешно време, когато съ гордость може да посочимъ на многобройни дейци отъ Ловечъ, дейци по сички клонове на знания и на художества. Не е ли красноречивъ фактъ това, че отъ нашия роденъ градъ, отъ малкиятъ Ловечъ, имаме днесъ въ Софийския Университетъ тъкмо *шестима* професори? Тоя радостенъ фактъ ме навежда на мисъльта, че е време вече тѣзи научни и художнически сили на нашия градъ да бждатъ използувани за едно дѣло, което ще трѣбва кога и да е да бжде извършено пакъ отъ ловчанската интелигенция, а именно да се напише една подробна история на родния ни градъ въ сѣко отношение. Често пжти сме говорили за това съ нашитѣ съграждани и мои добри приятели Д-ръ Ватевъ, проф. Ишırковъ и инж. Трифоновъ и други, но разни други залисии до сега сж ни отвличали отъ тая работа и ний оставихме да ни надпреварятъ други градове въ това отношение. Азъ мисля, че на днешния день, знаменитъ не само поради нашето събрание, когато изминаватъ тъкмо 45 години отъ освобождението на България, може да пристжпимъ вече къмъ това дѣло, като изберемъ единъ комитетъ, който да поеме тая работа, като отъ своя страна пъкъ той потърси, намѣри и задължи всички ония наши съграждани, чието образование и умение дава достатъчна гаранция да бждатъ сътрудници за едно такова народополезно дѣло. Тоя сжщинтъ главенъ комитетъ ще земе върху си и грижата да намѣри и *срѣдства* за тая цель; срѣдства сж потрѣбни за това не малко — ала да се не отчайваме: докато се работи историята на гр. Ловечъ, ще се мисли и работи и за срѣдства за нейното напечатване. При Ловчанското читалище има вече събрана една скромна сумица като начало на фонда за тая цель, но ако си поставимъ за върховна длъжность да промисляме за нужнитѣ срѣдства, ще намѣримъ и начини, какъ да увеличимъ тоя фондъ до размѣри, които ще ни улеснятъ задачата. Надяваме се, че и на днешната наша среща ще можемъ да отдѣлимъ нѣщо за тая цель, а като се пораздвижимъ, ще намѣримъ между нашитѣ съграждани и щедри благодетели, които ще смѣтатъ за своя честь и гордость да спомогнатъ за това похвално дѣло.

Ако сте съгласни г-да, азъ ще Ви предложа веднага и поименно лицата, които да образуватъ главниятъ комитетъ, лица сѐ достойни наши съграждани, които ще ви изброя по старшинство: *Ген. Н. Никифоровъ, Ив. Урумовъ, Проф. Д-ръ Ст. Ватевъ, проф, Д-ръ Ст. Петковъ, проф. Д-ръ А. Иширковъ, г. министъръ Петръ Тодоровъ*, инж. *Тр. Трифоновъ*, известния нашъ писатель *Димо Сяровъ*, па ако позволите и моя милость турямъ се най-подиръ, защото искамъ да мина за най-младъ.

Но софийскитѣ ловчанци има да свършатъ една по належаща работа по отношение на родния си градъ, а именно да ускорятъ свързването на Ловечъ съ централната линия; тукъ не се касае за материални срѣдства отъ наша страна, защото се искатъ голѣми суми, обаче тукъ ще помогне нашето ходатайство предъ надлежната власть, главно предъ г. министра на финанситѣ, който за наше щастие и за успѣха на дѣлото е нашъ съгражданинъ, та и нему е мило това дѣло, а наша длъжность е се пакъ да не оставаме да се отлага.[1] Има и други технически работи, свързани съ нашия градъ Ловечъ, за които, ще трѣбва тъй сжщо да се поинтересуваме, защото колкото по-скоро се извършатъ тѣ, толкова по скоро ще се подигне икономически нашиятъ беденъ градецъ. Касае се за придобиване електрическа сила отъ нашиятъ Осъмъ и за основаване едно кожарско училище въ родния ни градъ. За първата работа е образуванъ вече синдикатъ, а и за втората се води грижа, но доколкото зависи отъ насъ, ще трѣбва и тукъ да укажемъ нашата ако не материална, то поне морална помощь.[2] За тия технически работи, отъ които зависи бждащето на Ловечъ, ще Ви даде по подробни сведения нашия съгражданинъ г. инж. Трифоновъ, комуто има твърде много да благодаримъ, за дето можа да се уреди днешната наша среща. Като благодаря и на други млади сили около него за тѣхната готовность да спомогнатъ за уреждане на срещата, поканвамъ синца ви, млади и стари, малки и голѣми да се забавляватъ, кой какъ може, като при това не се стѣснява никой отъ никого, защото сички тукъ сме равни съграждани—се едно дали сме граждани въ Горни или Долни край, въ Хармането или въ Дрѫстене, на Сармусакътъ или на Бахирътъ. А ония които не сж раждани въ Ловечъ, тѣ сж пъкъ равноправни граждани на столица София. Затова нека владѣе равенство или както се инакъ нарича демокрация!"

Въ пролѣтьта на 1924 година покойниятъ проф. Б. Цоневъ и азъ ходихме въ Ловечъ да веземемъ участие съ сказки въ околийската учителска конференция. Тогава събрахме по-просвѣтенитѣ ловчанци, главно учители, и обяснихме въпроса, какъ да се напише и издаде обстойно съчинение върху Ловечъ и Ловчанско. Дълго разисквахме върху въпроситѣ, които ще се разгледатъ въ това съчинение и особено върху въпроса, коя область да приемемъ за Ловчанско: Ловчанската епархия, Ловчанската околия или басейна на Осъмь. Не можахме да дойдемъ до съгласие. И действително тоя въпросъ е мѫченъ за разрешение. Епархията обхваща много разнородни покрайнини, като се разтила и отвъдъ Стара-планина; Ловчанската околия въ днешния размѣръ е малка и вънъ отъ нейнитѣ граници се намиратъ градове и села, които сѫ били въ тѣсни културни, стопански и административни връзки съ Ловечъ; басейнътъ на Осъмь е много тѣсенъ и отива на северъ вънъ отъ границитѣ на Ловчанско, — въ Никополска околия. . . До като на северъ и изтокъ Плѣвенъ и Севлиево, които отдавна сѫ играли важна роль като културни и просвѣтни срѣдища въ земитѣ на тѣхнитѣ днешни околии — на западъ отъ Ловечъ до р. Витъ и по-нататъкъ до Врачанско не е имало градъ, и тази пространна область се намирала подъ културното и стопанско влияние на Ловечъ. Подробнитѣ изучвания въ бѫдаще ще ни дадатъ основа за поточно разграничение на Ловчанската область. За сега ще смѣтаме, че Ловчанско се загражда на изтокъ съ границитѣ на Севлиевска околия, на северъ съ границитѣ на околиитѣ Плѣвенска и Никополска, на югъ тя отива до Стара-планина, а на западъ най-малко до западния водораздѣлъ на р. Витъ. Къмъ Ловчанската каза въ седемдесетьтѣ години на миналия вѣкъ най-западни села споредъ Салнамето отъ 1873 година сѫ били: Ѫгленъ, Дерманци, Дѫбенъ, Пещерна, Галата, Градешница (10 часа далеко), Лесидрѣнъ, Блъсничево на Панега (10 часа далеко отъ Ловечъ) и Брѣсница въ днешнитѣ околии Луковитска и Тетевенска. Смѣтамъ, че най-сгодно и право би било, ако приемемъ за сега като область на Ловчанско областьта на раншния Ловчански окрѫгъ съ околиитѣ Ловчанска, Тетевенска и Троянска.

---

[1] Линията Левски—Ловечъ е вече свършена и въ движение. (Ред.).

[2] И двѣтѣ предприятия сж свършени и работятъ съ успѣхъ. (Ред.).

Образъ 3. Долни край, Бахиря и Стратишъ

Въ Ловечъ решихме фондътъ за издаване на съчинението „Ловечъ и Ловчанско“ да се управлява за първо време отъ настоятелството на ловчанското читалище „Наука“. Реши се още да се изработи програма за написване на съчинението „Ловечъ и Ловчанско“.

На 17 априлъ 1924 година се избра въ София комитетъ, който да се грижи за написването и издаването на съчинението „Ловечъ и Ловчанско“. Той се състоеше отъ председатель проф. Б. Цоневъ, секретарь инженеръ Трифонъ Хр. Трифоновъ и членове: проф. д-ръ С. Ватевъ, проф. С. Петковъ, проф. А. Ишırковъ и зап. ген. Н. Никифоровъ. Отпосле тоя комитетъ се увеличи съ следнитѣ ловчанци въ София: Ив. К. Урумовъ, инж.-арх. Т. Неновъ, зап. полк. Ив. Ватевъ, Петъръ Тодоровъ, Ст. Бочевъ, проф. д-ръ Тошко Петровъ, д-ръ М. Ц. Миневъ, Л. Лукановъ, Дочо Банковъ, мин.-инж. Павелъ Петровъ и русенецътъ проф. д-ръ Парашкева Стояновъ, който е живѣлъ дълго време въ гр. Ловечъ,

Възъ основа на говоренето въ Ловечъ и въ София върху съчинението „Ловечъ и Ловчанско“ проф. Б. Цоневъ изработи следната

ПРОГРАМА

ЗА ГЕОГРАФСКО, ИСТОРИЧЕСКО И КУЛТУРНО ОПИСАНИЕ
НА
ЛОВЕЧЪ И ЛОВЧАНСКО

ЧАСТЬ ПЪРВА
ОБЩО ОПИСАНИЕ НА ЛОВЕЧЪ И ЛОВЧАНСКО

А. ПРИРОДА

I. **Географско описание на Ловечъ и Ловчанско — съ карта.**
II. **Климатъ.**
III. **Геологическо и минералогическо описание на Ловчанско.**
VI. **Флора.**
V. **Фауна.**

Б. НАСЕЛЕНИЕ

I. **Статистика.**
  1. Брой, гѫстота (по околии).
  2. Населението на Ловчанско, разгледано по мѣсторождение, по вѣра, по народность, по езикъ и по възрасть.
  3. Женидби, бракоразводи.
  4. Грамотность.
  5. Занятие.
  6. Градско и селско население.

   7. Чуждоподанни и натурализирани.
   8. Прирѫстъ.

II. **Социална медицина и хигиена**.
   1. Раждания, умирания.
   2. Смъртность (по възрасть).
   3. Болести, недѫзи.
   4. Мѣрки за хигиенично подобрение.

III. **Колонисти въ Ловечъ и Ловчанско (де, колко и отде)**.
IV. **Антропология.**
   1. Ръстъ, кожа, очи, косми, физиологични черти.
   2. Глава, кости.
   3. Паталогични явления.

V. **Етногения.**
   1. Какво може да се каже за прастарото население на Ловечъ и Ловчанско.
   2. Какви предисторически паметници има запазени и какво се приказва за тѣхъ.
   3. Пещери и могили по Ловчанско.
   4. Какви стари монети се намиратъ по Ловечъ и Ловчанско.

В. ИСТОРИЯ

I. **Политическа история.**
   1. Ловечъ и Ловчанско преди идването на славянитѣ.
   2. Ловечъ и Ловчанско презъ българската история — до XV векъ.
   3. Ловечъ и Ловчанско презъ турското робство.
   4. Борба за освобождение.

II. **Църковна история на Ловечъ и Ловчанско.**
III. **Военна история на Ловечъ и Ловчанско.**
   1. Каква роля играе Ловчанската крепостъ презъ разни времена.
   2. Руско-турската война презъ 1877 г.

Г. ДУХОВНА КУЛТУРА

I. **Етнография (народна словесность).**
   1. Народни вѣрвания: душа, призраци, духове, смърть, задгробенъ животъ, мъртвешки култъ.

II. **Народно знание.**
   1. Народна фауна, народна флора, народна астрономия, метеорология.
   2. Народна медицина.
   3. Народни етични възгледи: обичаи, право, пословици съ нравоучно съдържание.
   4. Народни пѣсни, приказки, гатанки, пословици, детски фолклоръ.
   5. Народни игри.
   6. Народна музика: пѣвци, мелодии, инструменти (съ изображения).

   7. Народни носии (съ изображения).
   8. Народно художество: украшения, тъкани, везиво (съ изображения).
   9. Кѫща и домъ, храна, уреди — съ картини.

III. **Наречия. Подробно разпредѣление на области. Туземни и пренесени говори.**
   (За отдѣлни описания на говори ще има особена програма).

IV. **Народна архитектура.**
V. **Образование**.
   1. История на учебното дѣло въ Ловчанско до освобождението.
   2. Учебно дѣло следъ освобождението.
   3. Сегашното състояние на учебното дѣло въ Ловчанско: основни, срѣдни и специални училища.
   4. Библиотеки, читалища, музеи, сбирки и пр.
   5. Театрално искуство въ Ловечъ и Ловчанско.

Д. МАТЕРИАЛНА КУЛТУРА.

I. **Земледѣлие, стопанство, индустрия.**
   1. Недвижими имоти (споредъ последната статистика, ако не може да се приготви по-нова).
   2. Земледѣлие. скотовъдство; естествени условия, икономически условия, производство; птицевъдство.
   3. Риболовство и рибовъдство.
   4. Горско стопанство.
   5. Пчеларство.
   6. Индустриални растения.
   7. Овощарство.
   8. Лозарство и винарство.
   9. Бубарство.
   10. Разни други промишлености.

II. **Търговия.**
III. **Съобщения.**
IV. **Финансови, търговски, индустриални сдружения.**

Е. СПОРТНО ДѢЛО.

(Разни младежки организации).

Ж. ЖИВОПИСНИ КѪТОВЕ ОТЪ ЛОВЧАНСКО.

(Поетически описания и картини).

ЧАСТЬ ВТОРА.

СПЕЦИАЛНА ИСТОРИЯ НА ГР. ЛОВЕЧЪ.

I. **Описание на гр. Ловечъ: положение, околности, статистика.**
   1. Река Осъмъ и значението ѝ за Ловечъ.
   2. Най-стари сведения за гр. Ловечъ и по-нататъшното му развитие презъ римско, византийско, българско и турско време.

II. **Ловечъ презъ турско време.**
  1. Какво се знае за превземането на гр. Ловечъ отъ турцитѣ.
  2. Каква роля играе Ловечъ презъ турското владение.
  3. Кърджалии, спахии, деребеевци, Пазвантоулу.
  4. Ловечъ презъ черковнитѣ борби.
  5 Ловечъ презъ възстанническитѣ движения.
  6. Дейность на Левски въ Ловечъ. (Въпросътъ за предателството му да се обясни по най-достовѣрни данни).
  7. Ловечъ презъ освободителната война и какви жертви е далъ (списъкъ на всички избесени, избити и загинали презъ 1877—78 години ловчанци).
  8. Списъкъ на всички поборници за освободителното дѣло отъ Ловечъ (доколкото е възможно съ ликове).
  9. Първо и второ посрещане руски войски въ Ловечъ.
  10. Снимки на знаменити лица, кѫщи и сцени отъ Ловечъ допреди освобождението.
  11. Просвѣта, индустрия, занаяти, търговия презъ турско време.

III. **Градъ Ловечъ следъ освобождението.**
  1. Административно, сѫдебно и военно устройство на Ловечъ и Ловчанско следъ освобождението.
  2. Участие на ловчанци въ сръбско-българската война.
  3. Ловчанци въ балканската война.
  4. Ловчанци въ свѣтовната война.

IV. **Учебно-просвѣтно дѣло следъ освобождението.**
  1. Училища.
  2. Дружества, читалища.
  3. Печатници, вестници, книги.

V. **Занаяти и еснафи въ днешно време.**
VI. **Индустрия, търговия.**
VII. **Домашна индустрия.**
VIII. **Хигена.**
IX. **Народна словесность (ловчански пѣсни и пѣвци),**

Изпърво смѣтахме замисленото съчинение да се напише само отъ ловчанци и върху една печатана програма намирамъ подѣленъ материяла по редъ между следнитѣ лица: проф. А. Иширковъ, Ив. Урумовъ, проф. С. Петковъ, Д-ръ Съевъ и Д-ръ Т. Петровъ, проф. Цоневъ, Д-ръ Ватевъ, М. Недѣлчевъ, Г. Ивановъ, Ив. Димитровъ, Ст. Поповъ, Ив. Ватевъ, Генералъ Н. Никифоровъ, Ив. Петровъ, Ив. Караконовъ, Е. Павловъ, инж. Трифоновъ, К. Матовъ, С. Сирковъ, Ив. Вълчевъ, П. Тодоровъ и Д. Сяровъ. Броятъ на тия лица бѣше установенъ отчасти още въ Ловечъ.

Когато се отпечата програмата, тя бѣше изпратена отъ Софийския комитетъ на предвиденитѣ сътрудници и на други познати съ следното писмо:

Драги съгражданино,

„Познай себе си" бѣ казалъ нѣкога си мѫдрия Сократъ, имайки предъ видъ вътрешното наше духовно упознаване. „Познай себе си" можемъ каза и ние, когато се касае да упознаемъ нашата родна земя, въ която сѫ живѣли толкова наши дѣди и прадѣди. Ние, синове нейни, сме длъжни да знаемъ нейното минало и сегашно, та да не живѣйме и мреме въ нея като чужденци.

Нашата българска земя, нашето общо отечество ще бѫде само тогава проучено, когато се проучатъ и опишатъ всички области, градове и села, които го съставятъ. А то ще бѫде, когато всѣки градъ, като срѣдище на окрѫгъ или околия организира своитѣ интелегентни сили и ги насочи къмъ тая цель; тъй съ общи усилия ще се получатъ географски, исторически и културни описания на всички наши градове и области и ще знаемъ, де какво имаме въ Царство България.

Интересенъ кѫтъ отъ българската земя представлява нашата прекрасна Осъмска долина съ хубавия старински градъ Ловечъ, известенъ още отъ римско време като мизийска крепость Мелта, игралъ важна роля презъ византийско и българско време, устоялъ най-дълго противъ турската сила, а нѣма още своя написана история! А между това Ловечъ има въ сравнение съ много наши градове най-многобройна интелигенция. Не е ли време вече тази интелигенция да прояви своето родолюбие съ това, като приготви материали и студии за една пълна история на Ловечъ и Ловчанско! Да, време е. Това го признахме всички тукашни ловчанци на една среща въ София, дето се и състави комитетъ да организира тая работа. Състави се нему и помощенъ комитетъ въ Ловечъ. Софийскиятъ комитетъ изработи вече и подробна „програма за географско, историческо и културно описание на Ловечъ и Ловчанско".

Като Ви прилагаме при това екземпляръ отъ тая програма, молимъ Ви да я прегледате и ако видите, че можете ни достави материялъ по нѣкои точки отъ нея, или пъкъ бихте написали готова студия върху избрана отъ нея тема, явете ни о време, за да Ви смѣтаме сътрудникъ на това народополезно дѣло.

Комитетътъ се е погрижилъ да осигури надлежнитѣ срѣдства и ще гледа сътрудницитѣ му да бѫдатъ възнаградени.

Комитетътъ се отнася съ този си позивъ преди всичко къмъ интелигентнитѣ сили отъ Ловчанско въ най-широката му область, обаче не изключва сътрудници отдето и да сѫ тѣ.

Въ надежда за благоприятенъ отзивъ пращаме Ви приятелски поздрави.

София, 9 септемврий 1924 г.

Председатель на Софийския комитетъ проф. *Б. Цоневъ*
Секретаръ инженеръ *Тр. Трифоновъ*

До началото на 1928 год. бѣха постѫпили следнитѣ работи за съчинението „Ловечъ и Ловчанско":

Отъ *Михаль х. Недѣлчевъ:* 1) Най-старитѣ обитатели на Ловечъ. 4 и половина страници голѣми листа съ 5 фигури. 2) Идеографичния надписъ отъ с. Орѣшакъ — Троянска околия, 5 страници голѣми листове съ една фигура.

3) Ловечъ като културно просвѣтенъ центъръ въ миналото, 21 страници голѣми листа. 4) Развалинитѣ на мънастиритѣ „Св. Георги" и „Св. Богородица" — Ястребъ въ гр. Ловечъ, 31 страници голѣми листа и 5 табла съ рисунки и планове. 5) Народни шевици, 12 голѣми страници съ фигури. 6) Желѣзарството и астарджийството въ Ловечъ, 6 голѣми страници и турски текстъ две голѣми страници. 7) Ловчански народни пѣсни, 14 голѣми страници. 8) Български монети, намѣрени въ гр. Ловечъ и околностьта му, 9 голѣми страници и много фигури. 9) Развитието на учебното дѣло въ Ловечъ до освобождението, страници 36 голѣми.

Отъ *Д. х. Недѣлчевъ*, Кооперативното дѣло въ Ловешка околия, 14 голѣми стр.

Отъ *Ив. Димитровъ*, Ловечъ въ парично и нумизматическо отношение. 17 голѣми страници.

Отъ *Цв. Ив. П. Димитрова*, Стари Ловешки пѣсни, 3 страници.

Отъ *Ненчо Ц. Рашевъ*. Материали за историята на гр. Ловечъ, 12 голѣми стр.

Отъ училищнитѣ инспектори *П. Диковъ* и *Ив. Николовъ*: училищното дѣло въ селата на Ловешка околия (доклади на директоритѣ и главнитѣ учители въ селата на Ловчанска околия).

Отъ *М. Баръмовъ*, Боя на рускитѣ войски за освобождението на градъ Ловечъ отъ турцитѣ, 56 страници четвъртини.

Отъ *Гено Ивановъ*, Участьта на троянскитѣ и ловешкитѣ съзаклятници следъ разкриването на съзаклятието имъ презъ 1876 год., 14 стр. четвъртини.

Отъ *проф. Б. Цоневъ*. 1) Ловчански пѣсни или пѣсни, пѣти въ Ловечъ между 1869 и 1879 г. — 124 пѣсни. 2) Виноберма, народна поема приготвена за печатъ съ псевдонимъ Добри Бойкинъ (1926), стр. 19.

Отъ *К. Владовъ*, Паметна бележка за споменъ по освобождението на гр. Ловечъ отъ руситѣ презъ 1877 г., 4 страници голѣми листове.

Цв. Хр. Ушевъ, Материяли за историята на гр. Ловечъ по освобождението му отъ турското иго презъ 1877—78 год., 10 голѣми страници.

Хр. П. Лукановъ. 1) Прѣкори на ловчанци и ловчанки и 2) Малко история, 9 голѣми страници.

Ст. Поповъ. Икономическото положение на гр. Ловечъ въ миналото и днесъ, 45 страници четвъртини.

Когато най-после се убедихме, че не е възможно да се напише за сега съчинение за Ловечъ и Ловчанско, споредъ изработената програма, научниятъ комитетъ реши да се издадатъ по редъ нѣколко книги, въ които да се печататъ изработени статии, предвидени въ програмата, и сурови материали, които да послужатъ отпосле за изработване на завършени статии. Следъ нѣколко години, когато се привърши частичното изучване на Ловечъ и Ловчанско, ще се напише проектираното съчинение, като синтезъ на напечатаното до тогава. За редактирането на първата книга се избра проф. А. Иширковъ.

Захващаме това важно дѣло съ надежда, че ще бжде подкрепено научно отъ многобройни ратници на науката и материално отъ щедри ловчанци и градски и селски общини на околиитѣ: Ловчанска, Тетевенска и Троянска.

А. И.

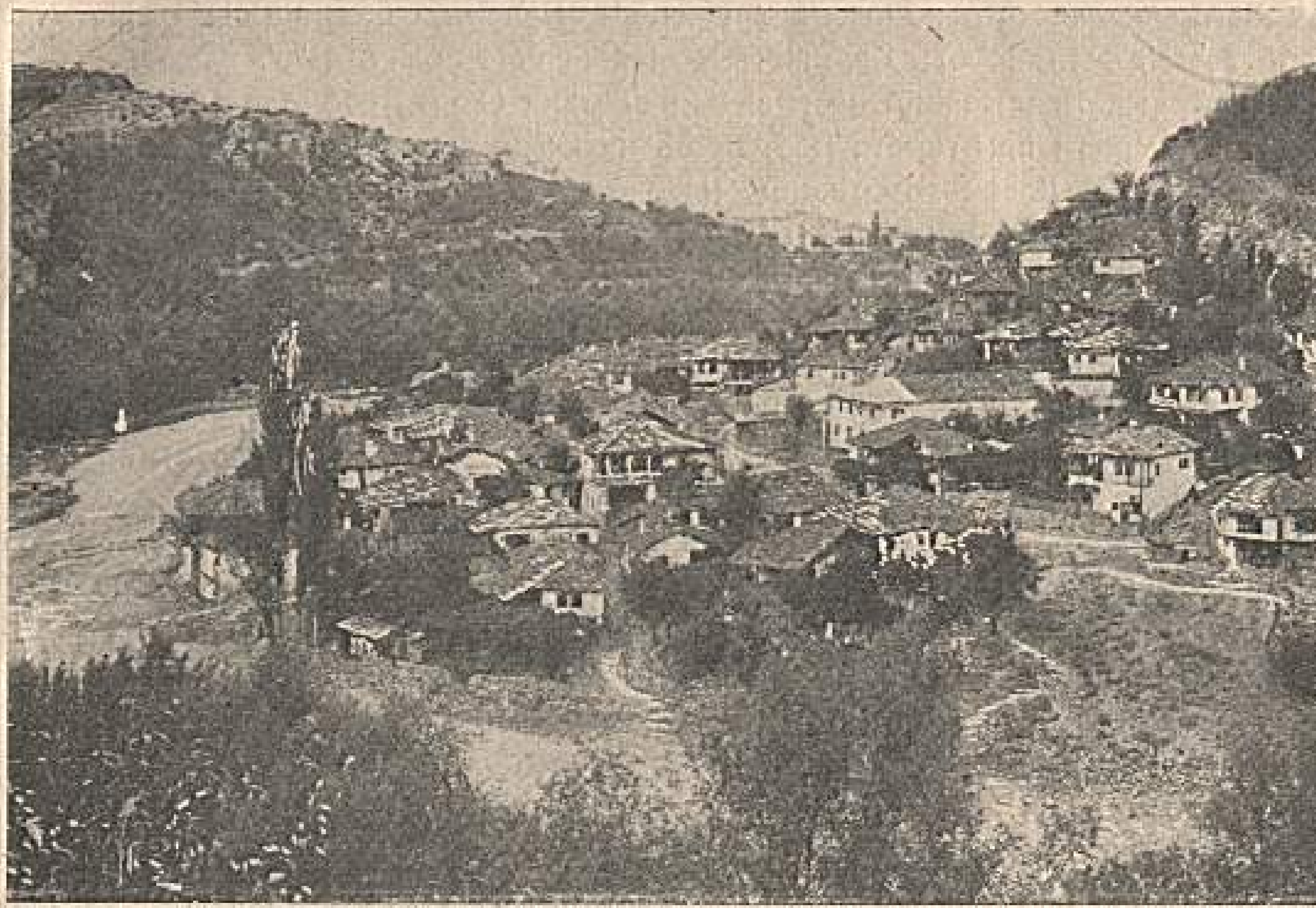

Образъ 4. Градъ Ловечъ, Горни край

ГРАДЪ ЛОВЕЧЪ

ГЕОГРАФСКО ПОЛОЖЕНИЕ

Въ преходната ивица между нагънатата Старо-планинска система и Дунавската столова земя на северъ, тамъ дето излизатъ рѣкитѣ изъ тѣсни проломи, за да разширятъ своитѣ долини въ равнището, се създали благоприятни мѣста за възникване на градове. Тамъ се кръстосватъ напрѣчнитѣ съ надлъжни пжтища, тамъ се събиратъ пжтищата отъ Дунава. По напрѣчнитѣ долини отиватъ пжтища презъ Стара-планина за Южна България и Бѣло море, а надлъжниятъ пжть отива отъ западъ къмъ изтокъ чакъ до Варна на Черно море. Градоветѣ разположени между планината и равнината сж станали важни селища за обмѣна на различно производство между планинцитѣ и поленетѣ, въ тѣхъ процъвтяватъ занаяти, търговия и съобщения. Рѣкитѣ преди да излезатъ отъ предпланинската область образуватъ често пжти змиообразни извивки между отвесни скалисти склонове и създаватъ удобни мѣста за яка защита въ размирни времена, тамъ възникватъ крепости, около които се разтилатъ важни градове. Градъ Ловечъ заема тъкмо такова мѣсто. Той е разположенъ отъ двѣтѣ страни на рѣка Осъмъ тъкмо тамъ, дето рѣката излиза отъ красива тѣснина, следъ като е направила извивки, които ограждатъ трапезовидни височини, пригодни за лесна отбрана. Между тѣхъ първо мѣсто заема „Хисарътъ", старата крепость.

Астрономическото положение на градъ Ловечъ се опредѣля отъ меридиана 24°43′, смѣтано отъ Гринвичъ, и паралелния кржгъ 43°8′.

Надморската височина на града край рѣка Осъмъ е около 180 метра, но горнитѣ му части при гарата и отсреща на Бахиря достигатъ надъ 210 метра.

Сега градъ Ловечъ е срѣдище на околия съ единъ градъ, 46 села и 4 колиби, всичко 50 селища. Най-близки до него градове сж Плѣвенъ, 34 км. далеко, Севлиево 38 км. и Троянъ 39 км. или единъ день пжть пешъ, съ конь или талига. На западъ отъ Ловечъ лежатъ градоветѣ Тетевене и Луковитъ много по-далеко — 45 и 58 км. Най-пригодно село да се развие въ градъ на западъ отъ Ловечъ е село Угърчинъ съ 7,313 жители, 34 км. далеко отъ него.

Ловечъ е центъръ на епархия съ епархийски намѣстници въ градоветѣ Тетевене, Орхание и Пирдопъ.

По-рано, дълго време, Ловечъ е билъ центъръ на окржгъ съ три околии: Ловчанска (1,465.9 кв. км.), Тетевенска (1,254.1 кв. км.) и Троянска (1,086.8 кв. км.). Цѣлиятъ окржгъ е ималъ 3,806·8 кв. км. Сега Ловчанска околия има пространство 1,475.9 кв. км. съ население 87,595 жители, споредъ преброяването отъ 1926 год. Гжстотата на населението е 59.4 на кв. км., срѣдна гжстота на селищата е 4.5 км. (въ Плѣвенска околия 7 км.).

Следъ като се превърна Ловчанския окржгъ въ околия остана въ него отдѣление отъ окржженъ сждъ.

Ловечъ отъ край време е билъ важно кръстопжтище. Сега старитѣ пжтища се преобразиха въ добри шосета, градътъ е свързанъ при станцията Левски съ централната и свищовска желѣзнопжтна линия. Отъ Ловечъ линията ще се продължи на югъ презъ Стара-планина, за да се свържи съ подбалканската въ Карловско. Проектира се прѣка желѣзнопжтна връзка на Ловечъ съ Плѣвенъ и проектираната желѣзна линия София—Араба-Конакъ—Орхание—Севлиево—Търново ще мине между Троянъ и Ловечъ.

А. Ишырковъ.

* * *

Образъ 5. Градъ Ловечъ, рѣка Осъмъ и табаханитѣ.

РѢКА ОСЪМЪ[1]

Рѣка Осъмъ, дълга 332·6 км., прилично на Витъ, Русенски Ломъ, Места и други рѣки се съставя отъ два главни притока, които носятъ имената Бѣли и Черни Осъмъ. Тия два притока се сливатъ при Велчовски тепавици, северно отъ градъ Троянъ. Прилагателнитѣ Бѣли и Черни отговарятъ на проходностьта на осъмскитѣ долини и означаватъ благоприятни или неблагоприятни долини.[2] По долината на Бѣли Осъмъ върви презбалканския пжть и въ нея е разположенъ градъ Троянъ.

Бѣли и Черни Осъмъ сж планински бързотечни рѣки (Черни Осъмъ има увесъ 52·3‰). Тѣ текатъ въ тѣсни долини съ високи склонове. Отъ Велчовски тепавици надолу уголѣмениятъ Осъмъ тече по-бавно, долината му става широка и пжтьтъ, който води отъ Троянъ за Ловечъ върви сега непрекжснато покрай лѣвия брѣгъ на рѣката. Въ горното си течение р. Осъмъ тече въ меридионална посока и пресича подъ редъ много успоредни на Стара-планина ридове. Симетрично разположенитѣ надлъжни долини пращатъ на Осъмъ малки притоци и при тѣхното устие долината се разширочава котловинообразно. Такива долинни разширочавания се последватъ обикновенно отъ тѣсни проломи и колкото по-голѣми сѫ разширочаванията, толкозъ по-тѣсни и по-дълги биватъ проломитѣ; такива случаи имаме при с. Абланица и предъ гр. Ловечъ. Увесътъ на Осъмъ между Велчовски тепавици и Ловечъ е $5^{0}/_{00}$.

---

[1] По-подробно съмъ описалъ р. Осъмъ въ моята статия: Долината на рѣка Осъмъ, печатана въ сп. Български Прѣгледъ, год. IV (1897), кн. II, стр. 52—64.

[2] *А. Иширковъ*, Прилагателнитѣ бѣли и черни въ нашата топонимия. Сп. Родна Речь, год. II, кн. 2.

При Ловечъ рѣката Осъмъ, като напустне тѣсния проломъ, въ който тя се вие като змия и е създала удобно мѣсто за срѣдневѣкова крепость — Хисара — навлиза въ столовата Дунавска равнина. Разседъ и отпорното действие на Плѣвенското плато отклонили рѣката далеко на изтокъ та образувала голѣма дѫга. Разстоянието между Ловечъ и Дунавъ, мѣрено по въздуха е 62 км., а рѣка Осъмъ образува въ това пространство дѫга, дълга 264·6 км. Голѣмата извивка намалила увеса, той спада до $0.67^{0}/_{00}$, водата тече бавно и малко подолу отъ Ловечъ, при с. Александрово, престава да носи камъни, а само пѣсъкъ. Въ Дунавска равнина малкото нови осъмски притоци, повечето малки бари, не могатъ да замѣстятъ изпарената и попита вода на рѣката. Затова при рѣкитѣ на Дунавска България е обикновенно явление да иматъ въ горното и срѣдното си течение повече вода отколкото въ долното. Колкото повече наближава Дунава, леглото на Осъмъ става по-тѣсно, то се вкопава дълбоко въ дилувиума; надъ водното му равнище се издигатъ високи брѣгове ($1—2^{1}/_{2}$ м.). Бродове се срѣщатъ на рѣдко. Долината става широка; широчини отъ 2—3 клм. не сѫ рѣдко. У нея наклонътъ е малъкъ, затова рѣката прави голѣми извивки (меандри) и мѣнява често леглото си. Дѣсниятъ стръменъ и високъ склонъ е най-вече скалистъ, а лѣвия главно полегатъ.

Басейнътъ на р. Осъмъ е 2,818 кв. км. Той е малъкъ, защото е много тѣсенъ; широчината му се стѣснява често до 10 км., както е при Ловечъ и близо до устието му въ Дунава. Осъмъ е доста пълноводенъ, той събира най-много вода отъ Стара-планина. При Велчовски тепавици той има близо толкова вода, колкото и при Ловечъ. Осъмъ кара воденици съ 2—4 камъка отъ Велчовски тепавици до с. Джорно, отдето надолу не се забелезва никакъвъ наклонъ. Отъ тукъ надолу мѫтната вода на рѣката тече бавно въ низко издълбаното си легло, тукъ водата има дълбочина до $1^{1}/_{2}$ метра и ширина до 25 м. Пролѣтъ и есень, кога придойде Осъмъ, водата му се издига 2—3 метра надъ обикновеното му равнище, изпълва низинитѣ на долината и причинява много пакости.

Общиятъ увесъ на Осъмъ е $3·9^{0}/_{00}$.

Простиятъ народъ осмислюва името Осъмъ съ числото осемъ (8) и го тълкува, че то произлизало отъ осемьтѣ притока на рѣката. Отъ старата класическа литература знаемъ, че старото име на Осъмъ било Асамусъ (Asamus). Плиний, който описва притоцитѣ на Дунава въ днешна България, поставя Асамусъ между Utus = Витъ и Jeterus = Янтра. Нѣма съмнение, че това име е старо, тракийско. Съ неговото тълкуване сѫ се занимавали покойниятъ професоръ В. Томашекъ (въ съчинението си Die alten Thraker, II 2), проф. Ст. Младеновъ (Две антични имена на рѣки въ българскитѣ земи.

1. Осъмъ, 2. Нишава, печатано въ Годишникъ на Пловдивската библиотека 1922, стр. 41—54) и проф. Д. Дечевъ въ Известия на Български Археологически Институтъ III, 1925. В. Томашекъ е склоненъ да тълкува името Асамусь като неуморимъ (стр. 93), Младеновъ като рѣка и въ свръзка съ Ἀσάμινδος като вана. Д. Дечевъ произвежда името Асамусъ отъ тракийското ас = змия и аб или ан = рѣка и му предава значението „Змийска рѣка“ (стр. 196). Най-вѣроятното е, че Асамусъ значи *рѣка*, както е случай съ имената на много други рѣки. И днесъ за ловчанци името Осъмъ значи рѣка. Намѣсто рѣчни камъни, рѣченъ пѣсъкъ, рѣчна риба тѣ казватъ осъмски камъкъ, осъмски пѣсъкъ, осъмска риба. Тѣ наричатъ и другитѣ рѣки, на които не знаятъ имената, Осъмъ и често питатъ познати, дали иматъ въ тѣхния градъ или село Осъмъ.

Въ съгласие съ общославянския звуковь законъ лесно се обяснява образуването на Осъмъ отъ Асамусъ. Индоевропейското *a* дава на славянска почва *o*: латинското mare е въ нашия езикъ море, лат. sal, salis = соль. Още у Кедрина (1043 г.) се срѣща вече формата Ὄσμος (Осмосъ) и отъ нея Осъмъ. Подъ влиянието на македонобългарския езикъ единъ отъ притоцитѣ на р. Скомени се нарича Осомъ или Осумъ. И това име произлиза отъ Асамусъ = рѣка, вода (сравни цитираната статия на С. Младеновъ). Турцитѣ наричаха Осъма — Осма, което се явява съвсемъ естествено по свойщинитѣ на турския езикъ, напр.: Ловечъ—Ловча, Шуменъ—Шумна, Плѣвенъ—Плевна и други.

Долината на рѣка Осъмъ има най-важно антропогеографско значение тъкмо между Ловечъ и Троянския проходъ, защото тя отваря тукъ сгоденъ напрѣченъ пѫть презъ планината и нейнитѣ северни предпланини. Въ равнището пѫтищата могатъ да се отдѣлятъ отъ рѣката, но въ планинитѣ тѣ сѫ тѣсно свързани съ нейната посока. Въ римско време по пѫтя между Ловечъ, старата Мелта, и Троянъ при с. Ломецъ била разположена станцията Состра, но подъ турското владичество, въ размирнитѣ времена, всички селища сѫ се настанили настрана отъ главния пѫть и тепърва въ ново време, отъ освобождението насамъ, слизатъ край пѫтя, както е случай съ Елешница и Велчовски тепавици.

Понеже въ 17 и 18 вѣкъ по долината на р. Осъмъ имало много покатоличени павликенски села, то много католически духовни лица сѫ ги посещавали и въ своитѣ доклади до ватикана сѫ давали интересни сведения за осъмската долина. Възъ основа на тия доклади въ много карти отъ 18 вѣкъ сѫ отбелезани имената на важнитѣ католишки села. Така въ картата Hungaria отъ Hasio, печатана въ 1744 година, сѫ отбелезани по долината на Осъмъ отъ югъ къмъ северъ селата Калугерица,[1] гр. Ловечъ, Тележене (Talexar),[2] Скравеница (Scarveniza у Robert),[3] у мисионеритѣ Scrivena = Чръвена или Червена,

---

[1] За Калугерица, която споредъ проф. Милетечъ отговаря на Горско Калугерово, ще пиша на друго мѣсто.

[2] У C. Reichard (Der Europäische Theil des Türkischen Reiches. Nürnberg 1821) е писано по-правилно Telezar. Това село лежало въ тележанскитѣ лозя, при латинскитѣ гробища, северно отъ Ловечъ, изчезнало. Професоръ Милетичъ го отъждествява погрѣшно съ Горно Павликене.

[3] Turquie Europeénne, 1755 г.

Бакшованъ (Bakschovan, именувано отъ мисионеритѣ Buccevo, Bahzevo, Bahcevo, Бъсцево = Долно Павликени), Laxaniigni[4] (Горно Лѫжене), Laxani (Долно Лѫжене), Осамъ (Осмо Калугерово), Качагово (Cacagovo, изчезнало село), Cinqvefonte (Петокладенци), Трънчевица (Tiriseviza, у Wyld (1795 г.) Toriczovica). У Robert се споменува и Брѣстовецъ (Brestonaz).

За павликенскитѣ села въ долината на Осъмъ имаме голѣма литература. Писали сѫ проф. *Л. Милетичъ*, Изъ историята на българската католишка пропаганда въ XVII вѣкъ (сп. Български Прегледъ год. I, кн. X. 62—82, XI—XII. 146—189). Нашитѣ павликени (въ Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина, София, кн. XIX, 1903, стр. 1—362) и проф. *А. Теодоровъ*, Българитѣ католици въ Свищовско и тѣхната черковна борба (въ Лѣтописъ на Българското книжовно дружестпо въ София II (1900—1901). София 1902, стр. 99—208).

---

[4] У Robert е Laxanügosni.

Образъ 6. Бързеятъ на р. Осъмъ при Ловечъ. Горе: пжтьтъ за Троянъ

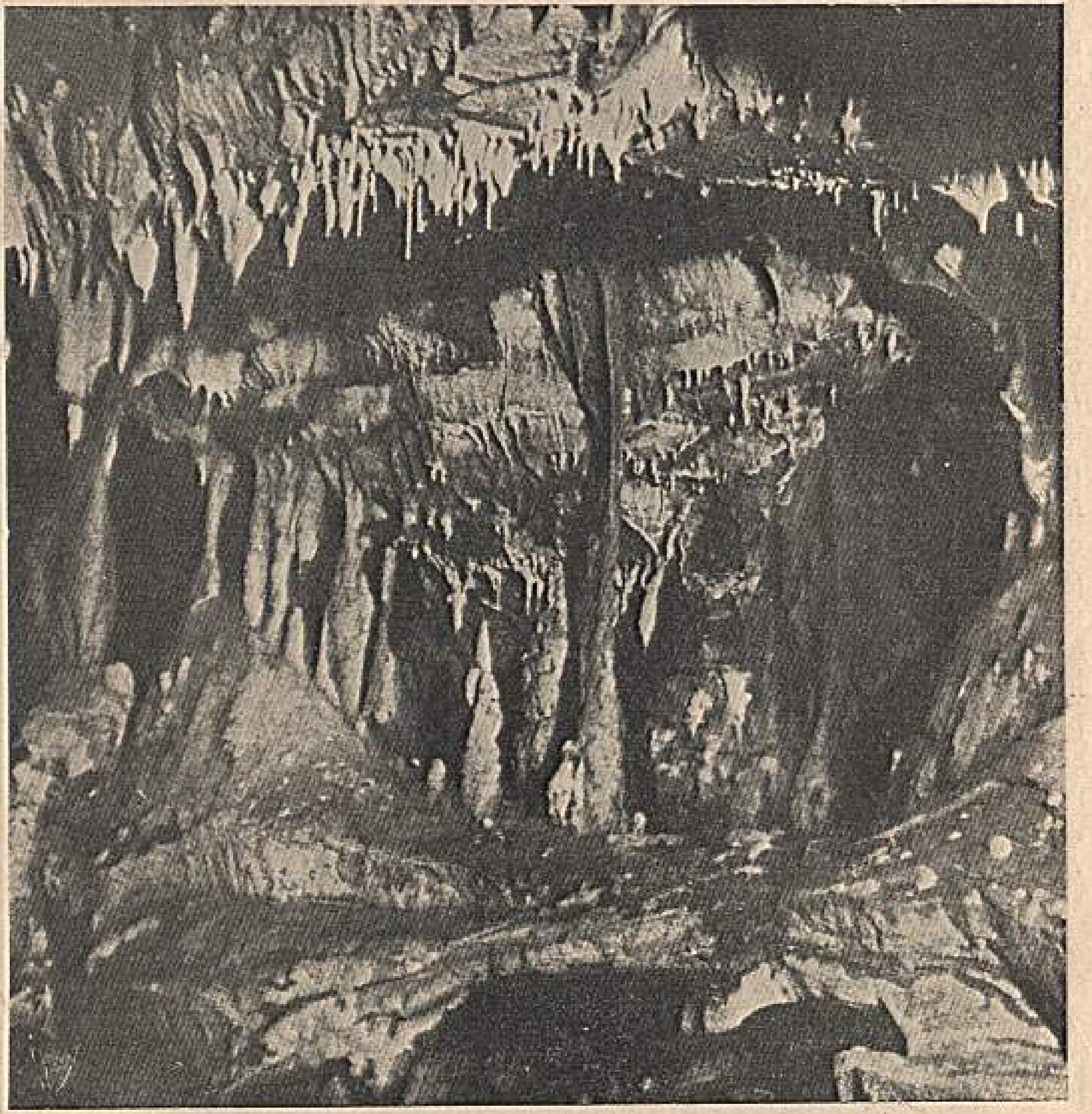

Образъ 7. Сталактитно помѣщение въ Деветашката пещера

ДЕВЕТАШКАТА ПЕЩЕРА[1]

(МААРАТА)

Тази пещера се намира на дѣсния брѣгъ на рѣка Осъмъ, на около 20 км. северно отъ гр. Ловечъ, 1·50 км. отъ Деветашкия мостъ на долу по течението на рѣката и на около 1·5 км. отъ с. Деветаки.

Теренътъ на мѣстностьта споредъ проф. Г. Златарски е долнокреденъ юрски типъ, ценомански катъ, зоогенски фацисъ.

---

[1] На сжщата тема и подъ сжщия насловъ инж. Пав. Петровъ е печаталъ статия въ Трудове на Българското природоизпитателно дружество, кн. 13 (1928 г.), стр. 193—208.

На около 40 метра отъ входа на пещерата, последната се разширява и заема видъ на една грамадна зала, освѣтена отъ 7 отвора (окната), намиращи се по тавана на залата. Тази голѣма зала заема едно покрито мѣсто отъ около 20 декара и 400 кв. метра. Стенитѣ ѝ сѫ отвесни и ставатъ все по-високи, колкото отиватъ по-навѫтре. Най-високата точка на тавана е при отвора, нареченъ Кошерището. Тукъ височината на тавана, взета въ сравнение съ нивото на входния прагъ, е около 100 метра, а до натрупанитѣ скалисти блокове подъ казания отворъ е около 60 метра. Подътъ ѝ не е равенъ. Той навѫтре се подига постоянно като създава едно скално образуване, което достига височина до 30—40 метра. Отворитѣ (окната), презъ които се освѣтлява тая голѣма зала, сѫ различни по голѣмина. Най-голѣмъ отъ тѣхъ е *Киликътъ*. Той е голѣмъ цилиндъръ съ елиптично напрѣчно сечение, на което railситѣ сѫ около 73 м. на 48 м. Височината му до натрупаната съ камъни основа е около 51 метра. Той е почти на дъното на залата, близо до лѣвата главна галерия. Следъ него по голѣмина е отвора *Поличкитѣ*. Този отворъ се намира въ началото на залата и е съ размѣри около 34 метра на 40 метра. По стенитѣ на тоя отворъ се намира една банкетка (поличка), по която може да се обходи до наполовина периферията на отвора, отъ кѫдето си е получилъ названието *Поличкитѣ*. Тази поличка върви отъ начало тѣсна и после веднага се разширява на нѣколко метра. Въ ѫгъла на това разширение се намира единъ другъ отворъ съ ширина около $1\frac{1}{2}$—2 метра. Поради закритото мѣсто въ тоя отворъ неочаквано е попадналъ единъ ученикъ, който е намѣрилъ смъртьта си върху пода на залата, отъ тамъ носи названието си *Ученическия отворъ*. Трѣбва да сѐ обърне внимание на всѣки посетителъ, предпазливо да настѫпва къмъ това мѣсто, което може да изненада всѣкиго.

Централниятъ отворъ има форма на правоѫгълникъ, на който върховетѣ сѫ закрѫглени. Голѣмитѣ му страни сѫ съ 28 метра дължина, а кѫситѣ съ 10 метра. Този отворъ отстои отъ отвора Поличкитѣ на 13 метра разстояние източно и изглежда като че е отдѣленъ отъ него съ единъ мостъ, на който платното е широко 13 метра. Дебелината на тавана му е 4—5 метра. Височината на пещерата отъ тоя мостъ до пода на последната е около 57 м.

Кошерището (трети и четвърти отворъ). Тѣ сѫ по-малки отвори, стоящи единъ до другъ и раздѣлени по между си отъ единъ блокъ съ размѣри 3·20 м. на 2 м. Третия отворъ е $2\frac{1}{2}$ м. на 4 м. Таванътъ на пешерата на това мѣсто има дебелина около 3 м., а височината на залата подъ тоя отворъ е около 58 метра. Четвъртиятъ отворъ е 2 м. на 75 см.

Кучешкитѣ отвори сѫ два съ диаметъръ 1 м. — 1·50. Тѣ продупчватъ тавана въ видъ на спирала, затова малко допринасятъ за освѣтлението на залата. Тукъ хората отъ селото сѫ се освобождавали отъ непотрѣбнитѣ си кучета, като сѫ ги спущали въ пещерата, поради което сѫ си получили и названието.

Дѣсната галерия наченва въ югоизточния ѫгълъ на главната зала. Веднага следъ отвора се явява една правоѫгълна зала съ покрита площадъ отъ 960 кв. м. Височината на тавана тукъ е отъ 10 до 15 м. По стенитѣ на тая зала се виждатъ разни релиефи отъ скални образувания съ различни названия, предадени имъ отъ околното население, като напримѣръ: „*Тиквата*“, „*Тъпанчето*“ и пр. На задната страна на залата има единъ отворъ, който води въ една зигъ-закообразна галерийка съ височина 1 м. до 3 метра. Тази галерийка води въ „*Олтаря*“. Това е едно закрѫглено помѣщение, което има

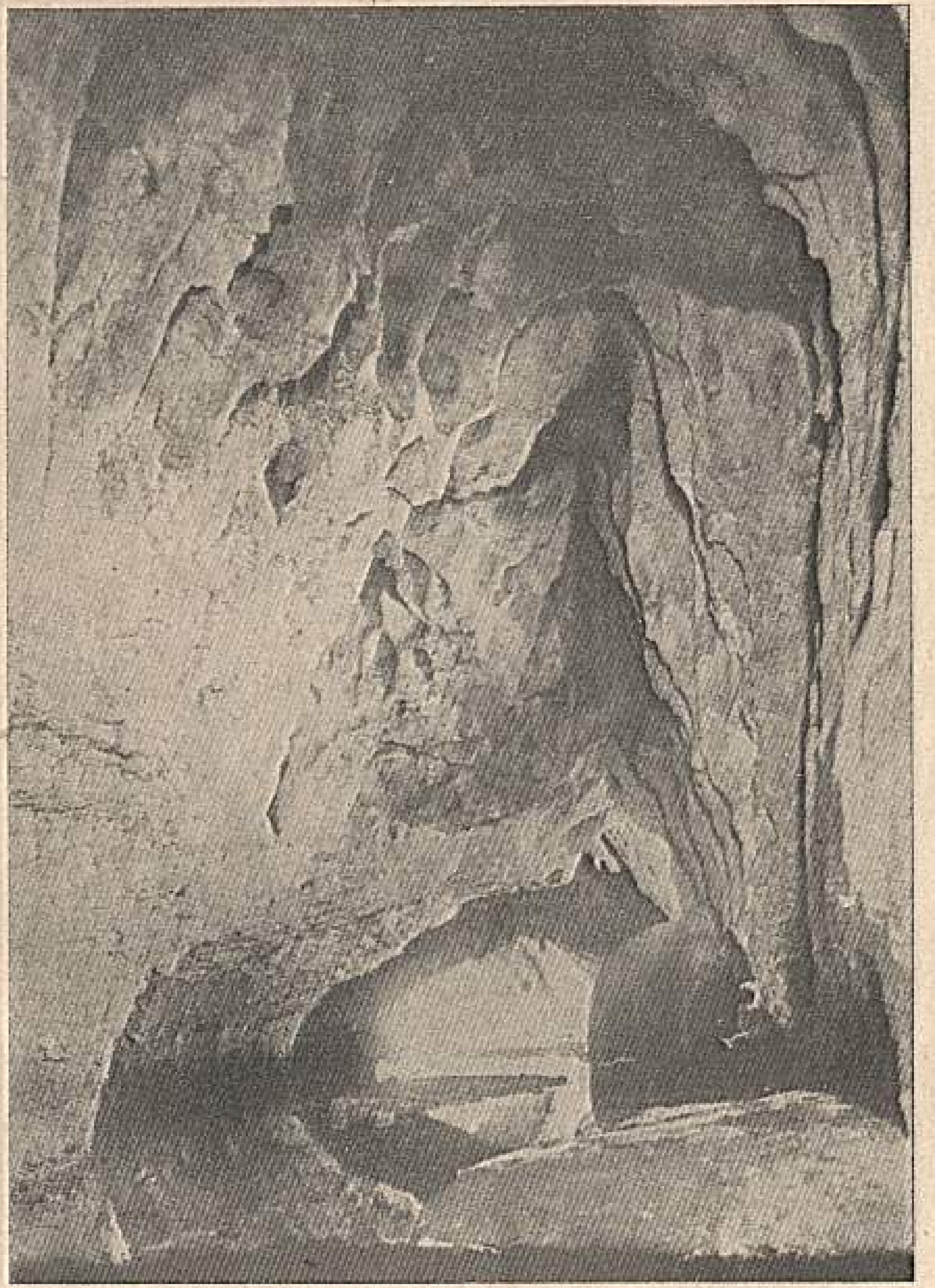

Образъ 8. Лѣвата галерия, фотографирана отъ къмъ прага „Калето“

форма на голѣмо кошерище съ диаметъръ на основата около 11 метра. Северната страна на стенитѣ му сж обкичени съ сталактитни образувания.

Лѣвата главна галерия има портала си почти въ североисточния жгълъ на задната стена на голѣмата зала, размѣръ 42 м. ширина и около 20 м. височина. На 150 метра отъ входа на тая галерия се отдѣля единъ клонъ, нареченъ клонъ *„Коритцата“*. Прагътъ на тоя клонъ се вдава въ профила на галерията. Той има височина около 4—5 метра и е закржгленъ. Профилътъ на тоя клонъ е неправиленъ, съ промѣнливи размѣри отъ 1·50 до 4 м. височина и до 4 м. широчина. На тази галерия пода лежи по-низко отъ прага. Ето защо цѣлия подъ е покритъ съ вода и образува отдѣлни басейни съ малки прагчета по между имъ. Тия басейни сж съ различни нива и размѣри и се казватъ Коритца, отъ дето и клона си е получилъ названието (обр. 9, коритцата). Тия коритца, колкото отиватъ навжтре повече се подигатъ и заематъ едно пространство съ дължина до 85 метра. Останалото мѣсто до дъното на клона е покрито съ мека пръсть. Общата дължина на клона е 108 метра. Стенитѣ му сж неравни и не еднакво високи.

До тукъ главната галерия се постепенно стѣснява до 35 метра ширина съ слабо повишаване на тавана, по който сж нависнали голѣми сталактити (вж. обр. 8). Подътъ е скалистъ, равенъ и покритъ съ остроржбести дребни камъни. Отъ тукъ навжтре галерията постоянно продължава да се стѣснява и издига височината си до като дължината ѝ стигне 240 метра отъ портала. На това мѣсто подътъ се подига 7 м. височина, като образува единъ прагъ нареченъ *„Калето“* съ около 12 м. дебелина и 8 м. ширина. Надъ тоя прагъ отгоре галерията продължава. Задъ прага се явява едно ново разширение съ кржгла форма и съ около 15 – 20 метра диаметъръ. Подътъ на това помѣщение (пропастьта) е нѣколко метра по-низко отъ повърхностьта на прага. Стенитѣ му се събиратъ високо въ една точка и образуватъ и тукъ едно кошерище съ височина 25 метра. По стенитѣ на пропастьта нѣма никаква възможность да се движи човѣкъ.

На северната страна на прага по стената на галерията се намиратъ три малки отвора. Други три отвора по-голѣми отъ казанитѣ се намиратъ на северната стена на пропастьта, дето сж маскирани задъ единъ скаленъ параванъ до прага. Презъ последнитѣ отвори се преминава въ друга галерия, която представлява като да е отмѣстено въ лѣво продължението на главната галерия. Въ тая нова часть на галерията се явява веднага единъ водопадъ, дългъ около 12 метра, нареченъ *„Ниагара“*, поради внушителния изгледъ при пълноводие. Този водопадъ е високъ до 4 метра и прави баражъ на галерията. Задъ баража се явява едно езеро (II) около 130 метра дълго, широко 6—8 метра. Това второ езеро достига до единъ други прагъ, нареченъ ***„Пристанище“***, който е високъ около 1.20 м. надъ нивото на водата. На около 25 м. отъ този прагъ настжпва едно стѣсняване на галерията до 2 м. Стенитѣ тукъ сж високи 10—15 м., зигзагообразно начупени въ продължение на около 25 м., тѣ образуватъ така наречената часть *„Фьордитѣ“*. Следъ това

се разширяватъ до 8 м. въ продължение на 22 м. дължина и така галерията стига до малкия прагъ. Този малъкъ прагъ е високъ отъ 40 до 60 см. надъ водата на III-то езеро (вж. фиг. 11). Следъ малкия прагъ идва 4-то езеро, което достига до така нарečениятъ прагъ надъ *„Лечовиятъ тунелъ“* Тукъ галерията се стѣснява до 2 м., а до самия прагъ достига до 1 м. благодарение на единъ другъ новообразуващъ се прагъ на лѣвата стена на галерията. „Лечовиятъ Прагъ“ преставлява една преграда отъ 6 м. височина надъ водата. Той е стръ-

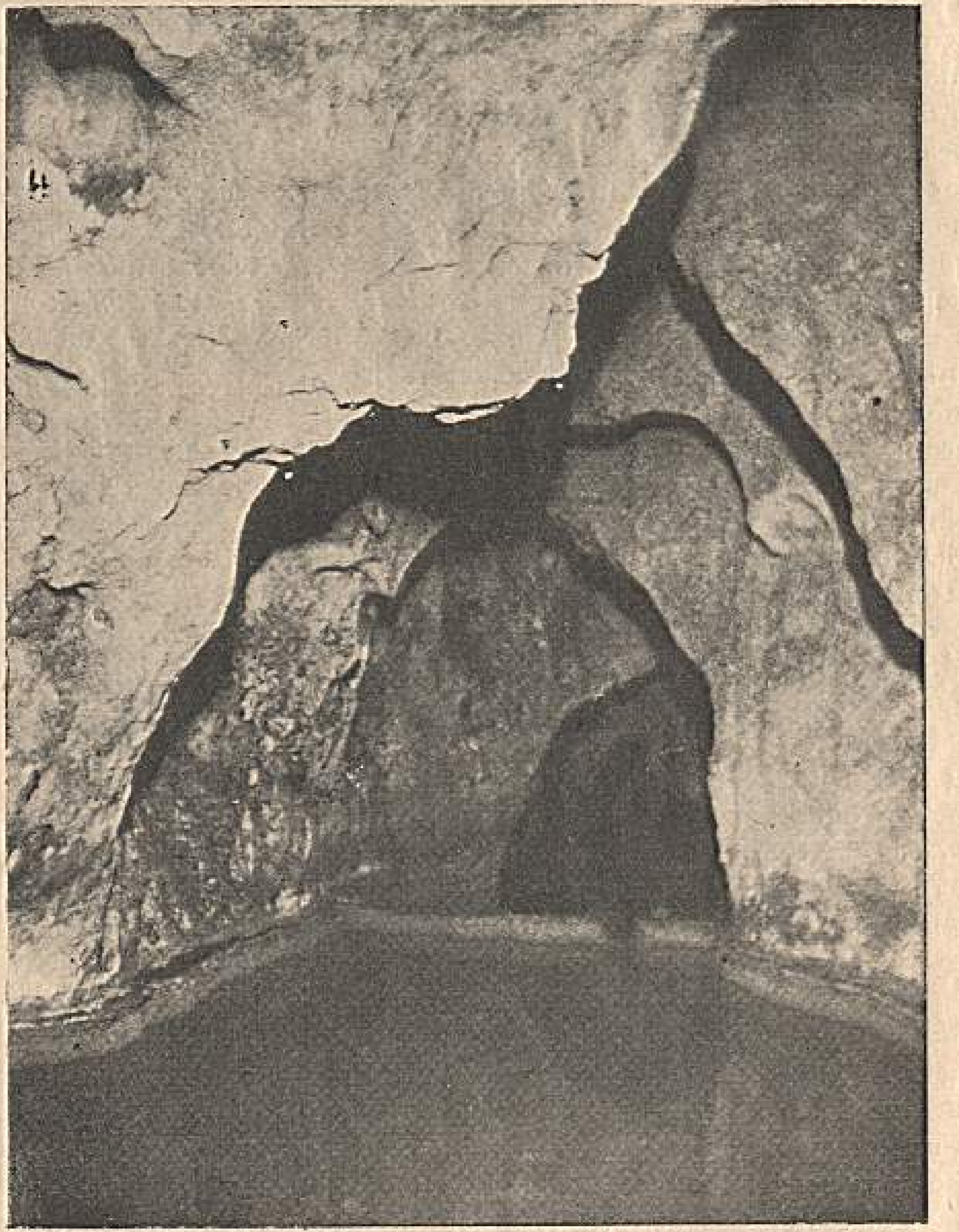

Образъ 9. Лѣвата главна галерия — клонъ „Коритцата“

менъ почти отвесенъ и трудно достжпенъ въ горната си часть. Задъ този прагъ галерията на ново се разширява и достига до десетъ м. ширина, като прави нѣколко начупвания до като стигне дължината 1200 м. Тукъ прави 6 малки езера съ площь по нѣколко десятки кв. м. Следъ това мѣсто се явяватъ едно следъ друго разширенията М и Н, които достигатъ до 40—50 м. височина. Следъ тѣхъ отпочва галерията, наречена *„Безистена“*. Тази галерия е дълга 90 м., широка до 3 м. и висока до 30 м. Стенитѣ й сж прави и завършватъ съ равниненъ таванъ. Тукъ се намира най-дълбокото езеро, което заема срѣдата на Безистена. То опира до прага *Нинчовски*, който има височина около 6 м. надъ водното ниво. Надъ прага галерията продължава на нивото на последния, като следъ 30 метра се раздвоява на две части. Едната часть взема северозападна посока, а другата югоизточна. *Северозападната галерия* почва съ ширина около 10 метра. Подътъ, обсипанъ съ маса скалисти блокове отъ разнообразна голѣмина, се подига все повече, колкото отива по навжтре. На около 50 метра отъ *Безистена* се намиратъ вратата на *Рая*. Тукъ галерията е задънена и отъ далечъ човѣкъ би помислилъ, че тя завършва на това мѣсто. Обаче това мѣсто представлява два портала, затворени като съ завеса отъ спуснатитѣ задъ тѣхъ две скали Презъ два малки отвора до горнитѣ прагове на тия портали, наречени *Вратата на рая*, надъ скалнитѣ завеси може да се промъкне човѣкъ и да влезе въ една по-широка галерия. Следъ нѣколко десятки метра, въ тази галерия се явява една красива гледка ,това е *Сталактитното помѣщение* (вж. обр. 1). Тукъ се виждатъ нависнали колони току до земята, до тѣхъ издигнати стърчатъ бѣли като грамадни ламбади сталакмити и на трето мѣсто се вижда какъ пода и тавана се свързватъ посрѣдствомъ голѣми колони отъ сталактити, съединени съ сталакмититѣ. По стѣнитѣ забелезваме безброй разнообразни релиефи съ различни размѣри. Всичко това взима очитѣ на човѣка съ свойствената си бѣлота и чистота, не нарушавани отъ човѣшко посещение. Задъ това помѣщение настжпва разширение на галерията и формиране на голѣми зали. Такива зали се виждатъ три: *Залата на Бизона, Катедралата* и Залата на запушения сифонъ. Най-голѣмата отъ тѣхъ е Катедралата. Тя представлява покрита елипсовидна площь отъ около 2 декара и височина около 60 метра. Въ нея човѣкъ вижда отъ една страна високо отъ стенитѣ да се спуска единъ стръменъ брѣгъ отъ червена пръсть, отъ друга страна точно противоположно на първата се виждатъ разнообразни релиефи съ гипсова бѣлота. Тамъ се забелезва една сталактитна фигура наподобавеща фигурата на Св. Богородица почти въ естественъ ръстъ. До нея, отстрана, се вижда една висока до 15 метра колона съ млѣчна бѣлота. На междинния входъ на Катедралата и Залата на бизона се вижда една скала, която сякашъ се стреми да запуши входа. Тази скала при пресилено въображение наподобява силуета на бизона, отъ дето получи названието си. Залата на запушения сифонъ е най-последната и завършва съ едно езерце отъ 25—30 кв. м.; това езерце затваря началото на единъ сифонъ, който свързва тая зала съ друга такава, съседна на нея. Отъ Сталактитното помѣщение подътъ постоянно се снишава до последната стена на най-крайната зала.

Югоисточна галерия. Тази галерия, начевайки отъ Безистена, образува още отъ началото една варианта отъ около 20 метра и продължава почти въ сжщото направление съ постепенно повишение на пода, докато стигне около 200 метра дължина отъ Безистена. Въ тая часть на галерията подътъ й е отрупанъ съ грамадни скални маси отъ по нѣколко кубика едната. Тѣ сж безразборно разхвърляни една до друга, тъй че затрудняватъ движението на посетителя. Последниятъ трѣбва да се катери по тия блокове, да скача отъ единъ на другъ, да слиза отъ единъ, за да изобиколи други и пр. Галерията тукъ е широка 10—15 метра. Нѣкжде широчината достига и повече. Височината на тавана не е еднаква на всѣкжде. Тя варира отъ 20 до 30 метра. Таванътъ е повече равниненъ, само тукъ-таме заема форма

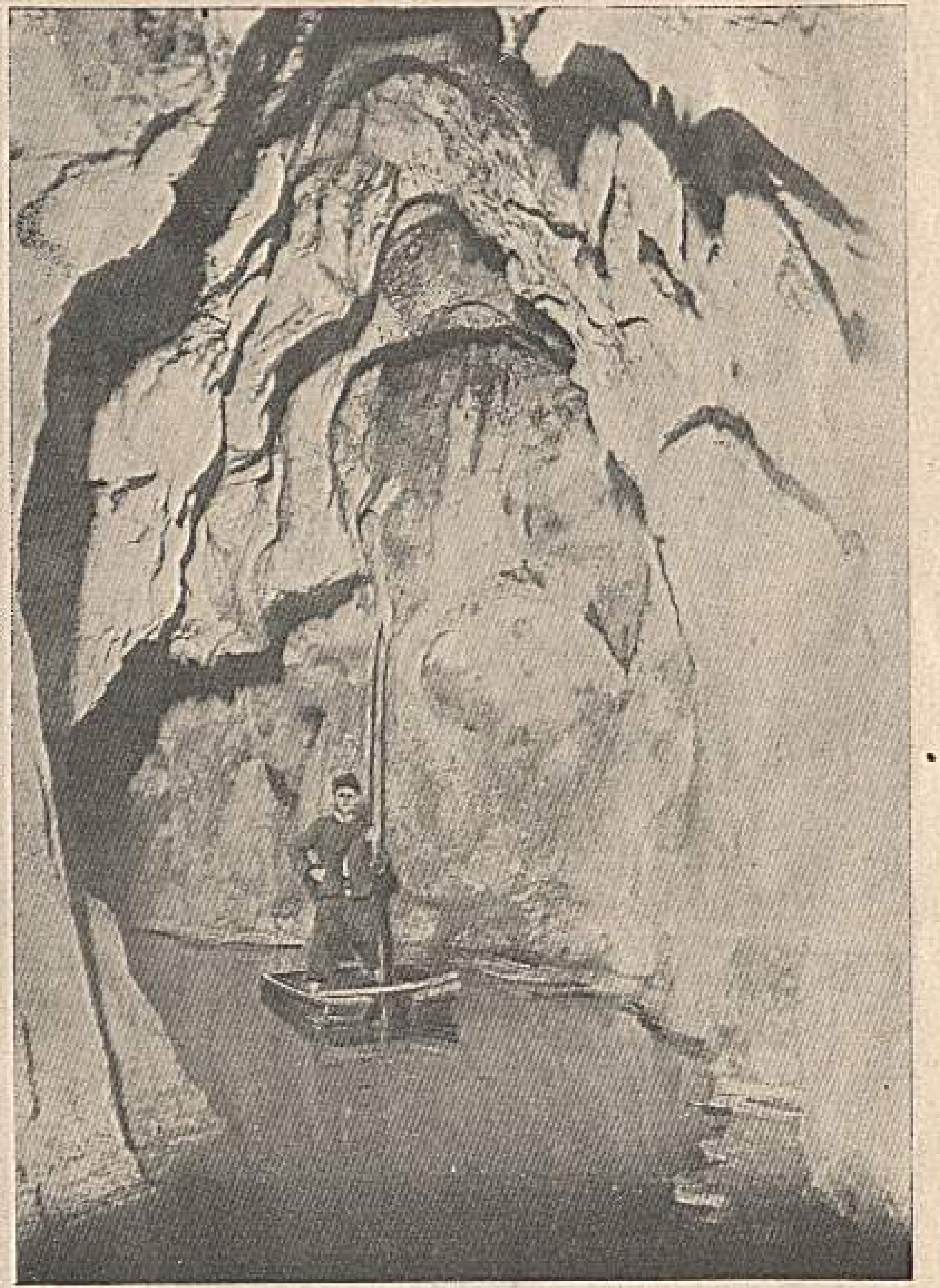

Образъ 10. Последното коритце въ клона „Квритцата“

на пукнатина, а къмъ края тая часть отъ галерията преминава въ сводообразенъ. Къмъ това мѣсто стенитѣ не сѫ успоредни на осьта, а се вдаватъ къмъ нея и изтеглятъ надире съ едно закрѫгляване и образуватъ закрѫглена зала, която изглежда като да е края на галерията. Низко долу до основата на стената на тоя край се намира една дупка, която, слизайки по-низко отъ пода на тоя край на галерията, се завира подъ стенитѣ. Тази дупка доле има видъ на низка до 75 см. и широка до 4—5 метра галерия, която продължава 10 метра и наново се подига нагоре. Тукъ тя излиза въ друга една зала — *първата зала на югоизточната галерия*. Тя е съ елиптиченъ подъ, съ около декаръ и половина площадъ и височина 15—20 метра. Таванътъ ѝ е сводообразенъ. Точно на противоположната страна на изхода на сифона, който стига до тая зала; сѫщо тъй низко до пода се открива другъ отворъ, като начало на втори сифонъ, почти съ сѫщитѣ размѣри, и води въ *втората зала на югоизточната галерпя*. Тази зала е еднаква съ първата по форма и разположение. Следъ втората зала се явява другъ сифонъ, подобенъ на първитѣ, който ни завежда въ *третата зала на югоизточната галерия*. Тази последна зала наподобява по форма първитѣ две, само че е по-голѣма отъ тѣхъ. Тукъ на южната страна край стената се намира едно езеро, голѣмо нѣколко десятки квадр. метра, на което дълбочината се увеличава, колкото отива подъ стената. На северната стена на сѫщата зала, на около 5 метра височина, се отваря една галерия съ начална посока отъ югъ къмъ северъ.

Водоотливъ. Водитѣ въ Деветашката пещера не излизатъ отъ едно мѣсто, а отъ 14 извора, отъ които едни презъ сухото време на годината засъхватъ, а другитѣ презъ това време намаляватъ дебита си. Тъй че презъ сухото време на годината изъ пещерата излиза една малка рѣкичка вода, която презъ пълноводието се обръща въ една буйна рѣка, съ нѣколко пѫти по-голѣмъ отъ обикновения дебитъ на рѣката Осъмъ.

Водата на Деветашката пещера, тъй както излиза презъ лѣтния сезонъ, има температура отъ 9 до 13 градуса целзиеви. Тя минава подъ или надъ 6 прага, като лакатуши край стенитѣ на главната галерия или се спира тукъ-таме да образува дълбоки вирове въ голѣми и малки езера. Такива езера има около 11 само въ главната галерия, не вземайки предъ видъ ония въ галерията на Коритцата. Изворитѣ сѫ показани въ плана на пещерата.

Езера. Първото езеро се намира предъ прага Калето. То има около 30 метра дължина и широчина, каквато е и на галерията въ това мѣсто. Долбочината му достига до 2 метра. Водата му иде отъ единъ подмолъ изъ подъ Калето. При пълноводие тоя подмолъ не е въ състояние да побере всичката вода, та последната напълва пропастьта задъ прага, прескача последния и отъ 6 метра височина се спуща въ езерото съ голѣмо бучение, което се чува отвънъ пещерата.

Второто езеро иде следъ водопада Ниагара. То заема цѣлата галерия до прага Пристанището съ една дължина около 130 м. и съ ширината на галерията. Дълбочината на това езеро достига до 8 м. Водитѣ му се спущатъ изъ водопада въ видъ на една тънка сребриста ципица, която по свѣтлината на лампитѣ блести като сребриста покривка.

Третото езеро принадлежи на фьордитѣ. То достига до малкия прагъ съ дължина около 50 м. и съ широчина на галерията. Дълбочината му достига до 4 метра. Тукъ къмъ срѣдата на езерото има единъ напрѣченъ подводенъ бигоренъ прагъ, отъ който всѣки посетитель трѣбва да се предпазва.

Образъ 11. Третото езеро

Четвъртото езеро начевва отъ малкия прагъ, достига до Лечовия прагъ, минава подъ него и се съединява съ петото езеро. Широчината на четвъртото езеро е тази на галерията на това мѣсто, а дълбочината достига до 4 метра и половина. По-голѣмата часть отъ водитѣ на това езеро идатъ отъ извора № 10 надъ новообразуващия се прагъ.

Петото езеро е по-малко и съ дълбочина 4 м. Следъ това езеро идатъ едно следъ друго на известно разстояние езерата: шесто, седмо, осмо и девето. Тѣзи езера промѣнятъ всѣка година величината и дълбочината си, споредъ силнитѣ води презъ пълноводния сезонъ.

Десетото езеро е по-постоянно, то има 30 м. дължина, около 2 метра и половина широчина и е около 5—6 метра дълбоко. То достига до разширението М.

Единадесетото езеро се намира въ галерията Безистена предъ прага Нинчевски. То е най-дълбокото езеро. Широчината му е тая на галерията, дължината му е до 30 метра, а дълбочината до 9 метра.

ОБРАЗУВАНЕ НА ПРАГОВЕТѢ И ЕЗЕРАТА. Най-характерно за тая пещера е образуването на праговетѣ и съседнитѣ на тѣхъ езера. Прагътъ на галерията Коритцата и близко стоящитѣ до него езера отъ клонътъ, както и подъ прага намиращия се виръ въ главната галерия, сж съдействували помежду си при образуването имъ както следва: прагътъ се е образувалъ отъ отдѣлящия се калциевъ карбонатъ отъ водата, която излиза отъ клона Коритцата, следъ като тая вода е отдѣлила въглената си киселина. Така получения карбонатъ се натрупва постоянно на прага, когото водата прелива и той нараства постепенно на височина, на ширъ и напредъ. По тоя начинъ образуваниятъ прагъ достига до водата на главната галерия. Тукъ, при допиране съ водата, отдѣлящиятъ се калциевъ карбонатъ се отнася отъ последната и тъй въ това направление прагътъ не може да нараства въ водата, а оставя винаги надъ нея, когато въ другитѣ посоки се увеличава, както е показано на „образъ 9 и сѣчение gh." Надъ водата той ще напредва, докато премине надъ нея до другия брѣгъ на вира въ главната галерия. Тамъ ще се закрепи на сухия брѣгъ, ако коритото на водата не се промѣня и ще продължи да напредва до като дойде до другия ржкавъ на водата, която тече въ сжщата галерия. Този ржкавъ ще бжде по сжщия начинъ прехвърленъ отъ прага, докато последниятъ достигне западната стена на галерията. Тукъ ще се закрепи и подъ него ще останатъ два подмола за преминаване на обикновенитѣ води въ главната галерия. Това положение ще бжде само при обстоятелството, ако околното население, което лесно достига до коритцата, престане да руши тоя прагъ и ако силнитѣ води на пълноводието не правятъ сжщото рушение.

По тоя начинъ на образуване прагътъ се е издигналъ и надъ пода на клона Коритцата съ около 60—70 см. и образувалъ басейнитѣ въ тоя клонъ. По сжщия начинъ се образувалъ прагътъ

Калето. Този прагъ е успѣлъ, наистина, да прехвърли надъ водата цѣлото I езеро и да прегради сѣчението на галерията, както споменахме по-горе. Той е образувалъ подъ него стоящия подмолъ, презъ кждето днесъ минаватъ обикновенитѣ води отъ пропастьта въ първото езеро.

ПРОФИЛИ отъ ДЕВЕТАШКАТА ПЕЩЕРА

ЛЕГЕНДА

БИГОРЪ ▨

СКАЛА ▤

ЧАКЪЛЪ ▩

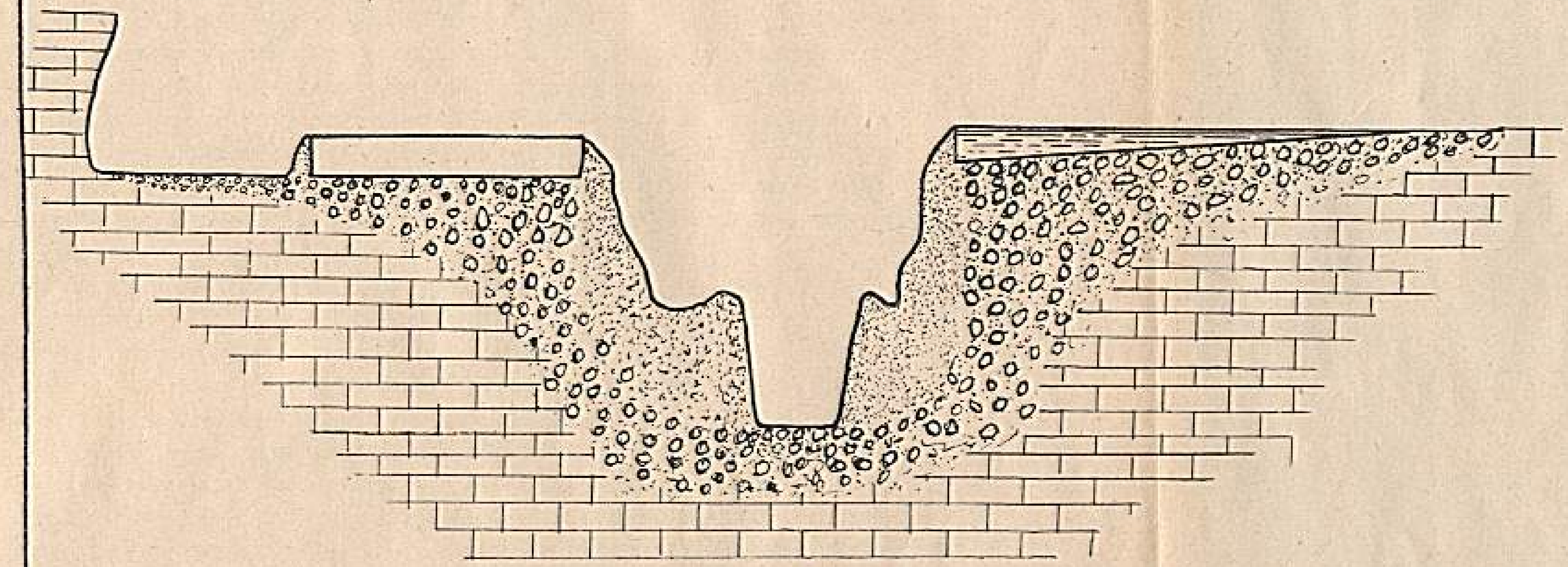

СЕЧЕНИЕ QR

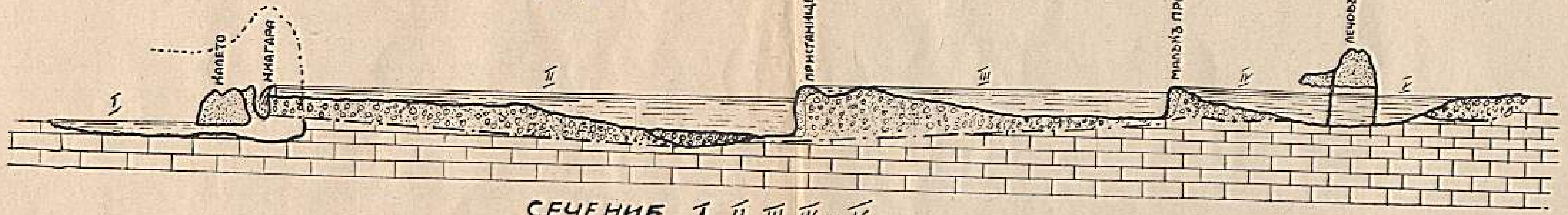
Калето
Ниагара
I
II
Пристанището
III
Малъкъ прагъ
IV
Лечовъ прагъ
V

СЕЧЕНИЕ I, II, III, IV и V

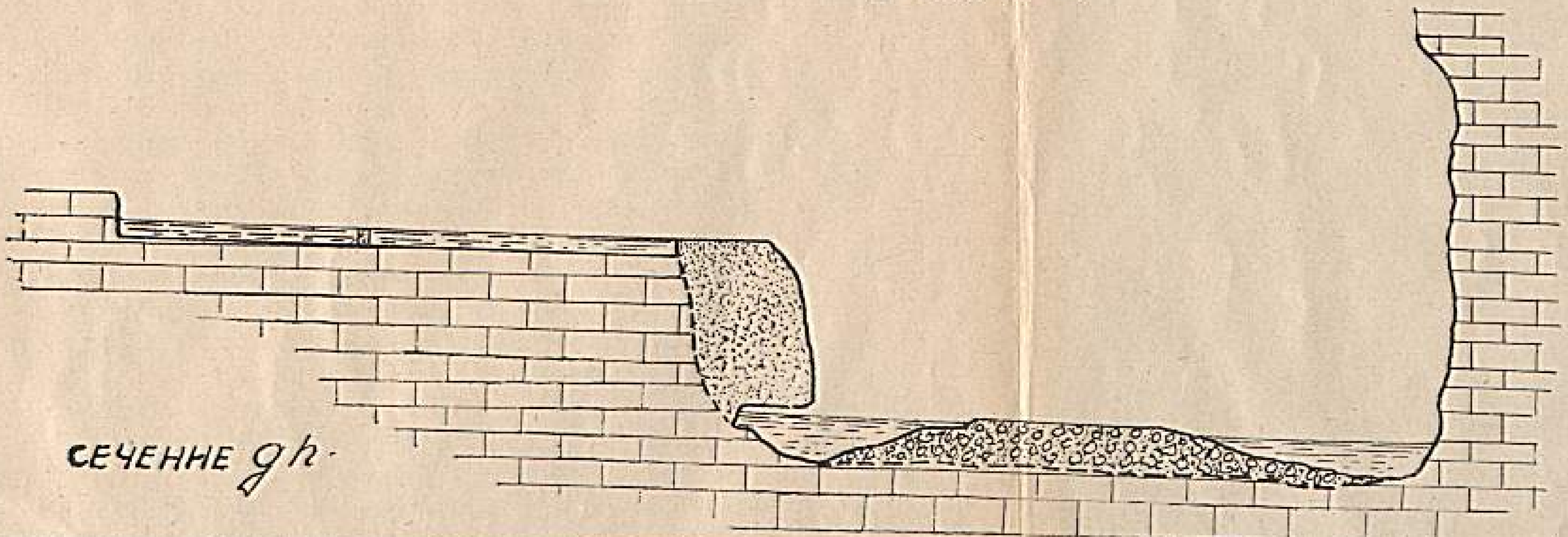

СЕЧЕНИЕ gh

Ниагара. Както видѣхме по-рано той барикадира галерията и дава възможность съ постепенното си издигане да се образува езерото 2. Водитѣ на това езеро преливатъ Ниагара въ тънъкъ пластъ и образуватъ водопада. Тѣзи води предъ баража не отдѣлятъ никакъ калциевъ карбонатъ, обаче на превала на баража, както и по ската на сжщия въ момента на спущането си отдѣлятъ постоянно тоя карбонатъ и даватъ характеристичната форма на баража. Тази форма на сѣчение ни дава възможность да видимъ, какъ отдѣлянето на калциевия карбонатъ при равни други условия става въ момента, когато върху водата се оказва депресия.

Пристанището на малкия прагъ ни даватъ една много интересна характеристика за образуването си и за формирането на езерата 3 и 4.

Водата отъ петото езеро, следъ като излезе изъ подъ Лечовия прагъ, отива въ езерото 4. Обаче въ пълноводие Лечовия тунелъ не може да побере всичката вода. Последната се навирва предъ прага, издига се нагоре, докато достигне нивото му, следъ това го прилива и се спуша доле въ езерото въ видъ на кипяща вода. Тази последната не дава възможность да се събиратъ до прага идещите отъ Лечовия тунелъ камъни, а ги отвлича надоле по течението до като последното отслабне. Тамъ тѣ се събиратъ на камара, която постепенно нараства. Следъ пълноводието, водата като се трие у камънитѣ, отдѣля бигора, който се полепя по сжщитѣ и прави тази камара непропускаема за водата. Последната е принудена да прилива камарата и да пада задъ нея. Въ тоя моментъ се получава депресия върху водата, бигорътъ се отдѣля още по-вече и покрива долния край на тази камара, като образува прага. Този последния всѣка година нараства отъ една страна отъ натрупалитѣ се върху му камъни, отъ друга страна отъ покриващия ги бигоръ. Съ повишаването на прага нивото на водата въ надъ него стоящето езеро се подига и по тоя начинъ езерото става все по-дълбоко. Така се е образувалъ малкия прагъ съ височина около 4 м. и 60 см. и езерото 4 съ дълбочина до 4 м. По сжщия начинъ се е образувалъ прагътъ Пристанището и отъ него езерото 3, както и езерото 2 отъ Нагара.

Лечовиятъ прагъ се е образувалъ както Калето отъ извора № 9, който е билъ на ниво по-низко отъ сегашното, обаче съ постепенното нарастване на прага изворътъ се е издигалъ нагоре докато най-сетне се е задушилъ отъ прага и е билъ принуденъ да отдѣли часть отъ водата си, за да образува изворъ № 10. Този последния стои на по-низко ниво отъ първия и постепенно е отнемалъ отъ водитѣ на извора № 9, докато най-сетне ги е почти отнелъ, като е оставилъ само около 5—6 литри въ минута на последния. Изворътъ № 10 веднага съ излизането си отъ скалата наченва отдѣлянето на калциевия карбонатъ и дава начало на подъ него стоящия новообразуващия се прагъ. Той представлява кабинетенъ примѣръ за образуването на пещернитѣ прагове. Той нараства надъ водата напрѣко на галерията и въ това направление е отминалъ половината отъ ширината на последната.

Провѣтряване. Провѣтряването на цѣлата пещера, до кждето е обходена, изобщо е добро. Въздухътъ почти въ всичкитѣ галерии е пресенъ. Изключение правятъ клонътъ Коритцата и северозападната галерия. Клонътъ въ сухата си

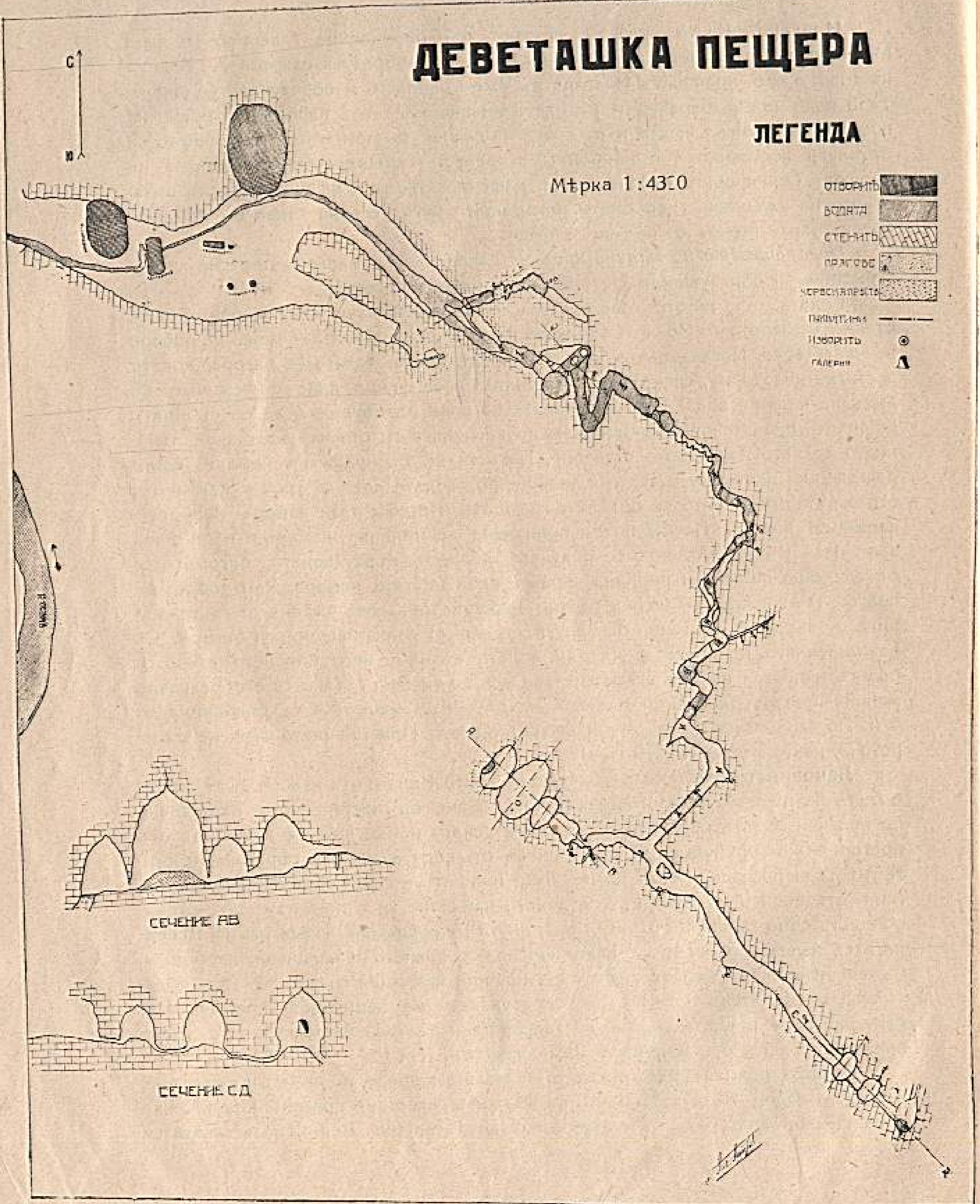

часть на дъното има малко тежъкъ въздухъ. Въ него влиза въздухъ презъ пукнатината, откждето идва водата, (вижъ плана изворъ № 13). Северозападната галерия отъ начало по влияние отъ въздуха на главната галерия има чистъ въздухъ, обаче до Райскитѣ врата и Сталактитното помѣщение въздухътъ е потежъкъ. Въ главната галерия, както и въ югоизточната, въздухътъ е пресенъ и съ силно течение. На мѣста течението на въздуха достига до 1 метъръ и 80 см. скорость въ секундата.

Мин. инж. *Павелъ Петровъ.*

ЛѢТОВИЩЕ ПРИ С. СЛИВЕКЪ, ЛОВЧАНСКО[1]

Човѣкътъ произхожда и живѣе въ природата и ней възвръща последнитѣ останки отъ своето битие, отъ нея той черпи животъ, сили и вдъхновение, на нея е подчиненъ робъ. Когато човѣкъ не изпълнява законитѣ на природата зле бива наказанъ отъ нея. Първиятъ и вѣченъ законъ е вѣчното движение. Човѣкътъ се намира тъй сжщо подъ влиянието на сжщия законъ.

Постоянно движение и трудъ му сж предупредѣлени. Безъ това той грѣши противъ естеството си, и битието му страда и се разрушава. Този, който не работи, който не поставя въ движение своя организъмъ, грѣши противъ този основенъ законъ и следствията отъ това сж винаги пагубни въ всѣко отношение.

Движението обаче на живитѣ твари въ природата се извършва съ известна планомѣрность, чрезъ периодични засилвания и забавяния за насъбиране на нова енергия и за почистване организъма отъ насъбралитѣ се остатъци отъ тѣхното функциониране.

Растенията забавятъ своята дейность презъ известни периоди на годината, за да насъбиратъ срѣдства и сили за нова дейность. *Известни животни следъ усилена дейность почиватъ дълго време въ летаргиченъ сънь,* други иматъ нужда отъ почивка на паша за насъбиране нови сили и за пречистване на тѣлото имъ. Първобитниятъ човѣкъ, поставенъ въ пълно владение на природата и широко разполагащъ съ всичкитѣ ѝ срѣдства, той все пакъ е билъ принуденъ да се труди, за да си изкарва прехраната. Следъ уморителенъ походъ на ловъ за своята прехрана, той е намалявалъ своята дейность, за да насъбере нова енергия за нови усилия.

Майка природа е поставила на разположение на всички живи твари срѣдства и условия, съ които тѣ могатъ да възстановяватъ изчерпанитѣ си енергии отъ усилената имъ дейность и за изчистването на организмитѣ имъ отъ насъбралитѣ се вредни продукти вследствие тази дейность. Животнитѣ инстинктивно долавятъ нѣкои отъ тѣзи срѣдства и ги използуватъ. Кучетата напр. миткатъ по цѣли дни, за да се нахранятъ и следъ това прекарватъ продължително въ сънъ. Сжщитѣ често въ особени треви намиратъ срѣдство за почистване на претовваренитѣ имъ съ отрови отъ месната храна храносмилателни органи. Гължбитѣ и други нѣкои птици прехвърквать голѣми разстояния, а елени и други диви животни изходвать километри, за да се напиятъ вода отъ известни извори, съ цель да почистятъ тѣлото си отъ насъбиранитѣ отъ дейностьта му отровни остатъци и да си починатъ на сѣнка подъ близкитѣ тамъ дървета.

---

[1] Печатано изпърво въ в. „Банковъ Съюзъ“, год. VIII, бр. 41.

Човѣкъ отъ предисторическата още епоха по инстинктъ и отъ опитъ е долавялъ нуждата отъ известни срѣдства, за да пречисти организъма си и отпочине. Поставенъ дори въ желания рай споредъ библията, той вследствие неумолимия законъ за вѣчното движение е осетилъ и тамъ нужда да премахне токсина отъ своя организъмъ, и е прегрѣшилъ, като е посѣгналъ до забранения плодъ, отъ който почувствувалъ нужда. Вследствие на това Богъ го е проклѣлъ на вѣченъ трудъ.

При разкопкитѣ на много минерални извори сж намирани остатъци отъ животни и отъ първобитния човѣкъ, които показватъ, че тѣзи извори сж привличали отъ незапомнени времена животнитѣ и човѣка.

Единъ такъвъ минераленъ изворъ има при с. Сливекъ,[1]) Ловчанско, 4 клм. далеко отъ Ловечъ. При разкопкитѣ, които се направиха презъ 1915 година, за да се каптира извора по рационаленъ начинъ, се намъриха въ наноса разни остатъци (кости и рога) отъ животни, които въ днешно време не се срещатъ въ околностьта и орждия (чукове отъ рогъ и камъкъ) на първобитенъ човѣкъ, както и вжглища и горена земя отъ огнища. Нѣкои отъ по-интереснитѣ първобитни орждия и остатъци сж запазени у ловчанския гражданинъ Ив. П. Димитровъ.

Преди да се каптира водата отъ поменатия минераленъ изворъ, тя изтичаше на повърхностьта на почвата, дето образуваше локви. Къмъ тѣзи последнитѣ прилитаха на ята разни птици и прииждаха множество други животни, които съ жедность пиеха водата. Този фактъ бѣше обърналъ вниманието изпърво на Ловчанскитѣ ловци, а солениятъ й вкусъ й бѣше спечелилъ именуването на турски езикъ „тозлу-гьолъ" (солена локва). Пръвъ се е заинтересувалъ за химическия съставъ на тази вода г. проф. д-ръ С. Ватевъ, който е изпратилъ вода отъ извора за анализа. Първата анализа у насъ е направилъ бившиятъ началникъ на държавната химическа лаборатория г. Ал. Найденовичъ, който е получилъ следнитѣ резултати:

Въ 1000 куб. см. вода има:

Свободна вжглена киселина	0·611	гр.
Натриевъ бикарбонатъ	0·125	„
Натриевъ сулфатъ	0·399	„
Натриевъ хлоридъ	0·398	„
Калиевъ бикарбонатъ	0·079	„
Магнезиевъ бикарбонатъ	0·095	„
Калциевъ бикарбонатъ	0·215	„
Кремноземъ	0·205	„
Сборъ отъ минералнитѣ части	1·525	„

---

[1]) Село Сливекъ е старо, то се споменува въ турски документи като вакуфъ на наследницитѣ на Михалъ бей въ Плѣвенъ. А Михалъ бей е превзелъ пръвъ градъ Ловечъ въ XIV вѣкъ.

Втора по-подробна анализа се направи отъ хидрологъ-химика Кр. Русевъ, по методата на проф. Е. Ludvig отъ Виена съ следнитѣ резултати:

При качествената анализа сж получени следнитѣ съставни части; калий, натрий, литий, стронций, барий, магнезий, желѣзо, манганъ, аломини, арсенъ, арсенова киселина, фосфорна киселина, кремъчна киселина, азотна киселина, вжглена киселина, хлорна киселина, йодоводородъ, нелетливи органически материи и мравочна киселина.

Отъ тия съставни части само въ следи се намиратъ: литий, стронций, барий, алуминий, манганъ, арсенъ, йодъ, азотна киселина, фосфорна киселина и мравочна киселина — доказани само качествено. Останалитѣ други сж опредѣлени количествено. Отдѣлнитѣ опредѣления сж дали следнитѣ резултати:

За 1000 куб. см. отъ водата:

Калиевъ окисъ	0·03112	гр.
Натриевъ окисъ	0·48449	„
Калциевъ окисъ	0·01322	„
Магнезиевъ окисъ	0·00813	„
Желѣзенъ окисъ	0·00981	„
Хлоръ	0·15032	„
Анхидридъ на сѣрна киселина	0·16035	„
Анхидридъ на вжглена киселина	0·29714	„
Анхидридъ на кремъчна киселина	0·01198	„
Органически материи въ оксална киселина	0·00819	„
Контролни сулфати намѣрено	1·2309	„
Контролни сулфати изчислено	1·2328	„

Като се групиратъ съставнитѣ части въ солни съединения, получава се следния резултатъ:

Въ 1000 куб. см. отъ водата:

Калиевъ сулфатъ	0·05754	гр.
Натриевъ сулфатъ	0·2738	„
Натриевъ хлоридъ	0·2480	„
Натриевъ карбонатъ	0·4253	„
Калциевъ карбонатъ	0·0236	„
Магнезиевъ карбонатъ	0·0169	„
Желѣзенъ карбонатъ	0·0142	„
Анхидридъ на кремъчна киселина	0·0115	„
Органически материи въ оксална киселина	0·0082	„
Литий, стронций, барий, алуминий, манганъ, арсенъ, йодъ, азотна киселина, фосфорна киселина и мравочна киселина	следи	„
Вжглена киселина, наполовина съединена	0·2010	„
Сума на твърдитѣ съставни части	1·0355	„

Горното съдържание въ карбонати отговаря на следното съответно количество бикарбонати:

Натриевъ бикарбонатъ	0·67394	гр.
Калиевъ бикарбочатъ	0·03825	„
Магнезиевъ бикарбонатъ	0·02949	„
Желѣзенъ бикарбонатъ	0·02183	„

Въ следната таблица сж представени съставнитѣ части на водата въ грамъ--йони (Gramm·ionen) за 1000 куб. см. вода:

K	0·000660	SO_4	0·002003
Na	0·015603	CO_3H	0·006752
Ga	0·000235	SIO_2	0·003198
Mg	0·000202		
Fe.	0·000123		
Gl	0·00424		

Представени въ еквивалентни проценти споредъ C. V. Than, получени сж следнитѣ резултати:

K.	3·8	Cf	28·27
Na	89·76	$1/_2SO_4$	26·71
$1/_2Ca$	2·70	CO_3H	45·02
$1/_2Mg$	2·32		
$1/_2Fe$	1·42		
	100·00		100·00

$Si\,O_3$ . . . . 1·32

Физически свойства на водата.

Водата отъ Сливешкия минераленъ изворъ е бистра, безцвѣтна, безъ особена миризма и съ слабо соленъ приятенъ вкусъ, при T⁰ 22·5⁰ въ сравнение съ дестилираната вода тя има относително тегло 1·000669.

Количеството на водата отъ извора е малко, то е около 20 куб. м. въ 24 ч.

Отъ горнитѣ химически и физически свойства на водата отъ Сливешкия минераленъ източникъ може да се заключи, че тя принадлежи къмъ студенитѣ минерални води, въ които преобладаватъ бикарбонатитѣ, сулфатитѣ и хлоридитѣ на натрия.

Преценка на лѣчебнитѣ свойства на водата.

Като студена солена содно-сулфатна, водата отъ минералния изворъ при с. Сливекъ, Ловчанско, прилича по състава си на Меричлерската, Синделската и отчасти на Айтоската у насъ, на Jenzat и Chatel-Guyon въ Франция и на Carlsbad, Marienbad и Franzensbad въ Чехословашко.

Въ следната таблица сж съпоставени паралелно количествата на похарактернитѣ съставни части на горепоменатитѣ минерални извори въ сравнение съ Сливешкия:

Въ 1000 куб. см. — вода.

	Сливекъ	Jenzat	Franzens-bad		Chatel Guyon	Меричлери	Carls-bad	Marien-bad
			Franz. quelle	Nath. quelle				
Твърдъ остатъкъ	1'035	1'63			5'983	—	5'516	11'105
Калциевъ бикарбонатъ	0'03825	0'147	—	0'140	2'455	0'2166	0'32	0'748
Магнезиевъ „	0'0294	—	—	—	0'4661	0'0655	—	—
Натриевъ „	0'6739	0'601	0'673	0'261	—	2'369	1'298	1'66
Желѣзенъ „	0'021	—	0'03	—	0'042	0'0063	—	—
Натриевъ хлоридъ	0'248	0'241	1'200	0'350	1'861	1'1311	1'0411	1'701
Натриевъ сулфатъ	0'237	0'371	3' 87	0'906	0'526	2'287	2'405	3'454

Отъ това се вижда, че Сливешката минерална вода е по-слабо минерализирана содно-сулфатно отъ повечето отъ горепоменатитѣ минерални извори. Това ѝ свойство обаче представлява повече преимущества, защото съ това тя се приближаве повече до състава на човѣшкия серумъ на кръвьта и е по-приятна за пиене. Тя е най-близко по съставъ до водата въ Jenzat и до извора Nathaliequelle въ Franzensbad. Съ тѣзи свои свойства Сливешката вода има следнитѣ терапевтични действия: тя възбужда действието на гладкитѣ мускули на стомаха и неговитѣ жлези, както и тѣзи на червата и на черния дробъ. Като алкална тя засилва диорезата (мочогоненето) и способствува за пречистване на организъма отъ останкитѣ на неговата жизнена дейность. Тя може да действува благоприятно чрезъ пиене и чрезъ клизми противъ разнитѣ катари на стомаха и червата: — диспепсни ентерити, запори, апендецити, противъ конжестиитѣ на черния дробъ и хронична жълтеница.

Добре действува тъй сжщо и противъ бъбречнитѣ и злъчни камъни и противъ катаръ на пикочния мехуръ.

Съ своето съдържание на желѣзенъ бикарбонатъ, тя е полезна и противъ малокръвието.

Ловчанскитѣ и троянскитѣ граждани отъ дълги години познаватъ благодатнитѣ свойства на водата отъ Сливешкия изворъ и съ бурета и дамажани се снабдяватъ съ такава и *мнозина сж усетили несъмнена полза противъ много отъ гореизброенитѣ болести.*

Водата отъ този изворъ най-добре би действувала на организмитѣ на уморенитѣ отъ умственъ трудъ и застоялъ животъ граждани.

Като се вземе освенъ това въ съображение и южното изложение на мѣстностьта, заградена отъ низки хълмове, които я запазватъ противъ севернитѣ и северозападнитѣ вѣтрове и което я прави идеално климатично лѣчебно мѣсто за обилно използване слънцето и чистия въздухъ, а още и близостьта на рѣката Осъмъ за студени бани и физическо развитие на младитѣ; близостьта на лозя и най-хубаво десертно грозде за гроздово лѣчение и най-сетне чародейната гледка къмъ югъ на склоноветѣ на балкана, всичко това прави отъ с. Сливекъ и околноститѣ му единъ рѣдъкъ съ разнообразни терапевтични показания курортъ. Леснодостжпностьта до него чрезъ новопостроената ж. п. линия до Ловечъ, ефтинията, която редко другаде има, правятъ достжпно и пригодно това лѣтовище за най-скромнитѣ чиновници съ семействата имъ. Тамъ бащитѣ ще могатъ да си отпочинатъ отъ непосилния умственъ трудъ и седящъ животъ и да преплакнатъ отъ врѣднитѣ остатъци отъ този животъ организъма си, а женитѣ и децата имъ ще могатъ да заякватъ и си отпочинатъ презъ ваканциитѣ всрѣдъ една безподобна природа съ всички изисквания на хигиената.[1])

Проф. *д-ръ Т. Петровъ.*

---

[1]) Сега е построенъ до извора хубавъ и голѣмъ почивенъ домъ за чиновницитѣ на Банковия съюзъ. Изучватъ се условията за постройка на почивни домове и за други организации.

Образъ 12. Дрьстене презъ зимата

КЛИМАТЪ НА ГРАДЪ ЛОВЕЧЪ

Малкогодишнитѣ и не винаги пълни метеорологически наблюдения на температурата и валежа въ лозарския разсадникъ край града Ловечъ и въ болницата надъ града не сж достатъчни, за да охарактеризираме добре климата на Ловечъ, но сѐ пакъ тѣ ни даватъ известна опора за разсжждение върху него. Отъ таблица № I виждаме, че срѣдногодишната температура е 11.2^0 C., колкото и въ Плѣвенъ, който градъ лежи 75 м. по-низко отъ Ловечъ, но по на северъ. Срѣдната годишна температура на Ловечъ приравнена (редуцирана) къмъ морското равнище, би се качила кржгло на 12^0, колкото е за цѣла България.

Срѣдната температура на най-студения и най-горещия месецъ въ Ловечъ е:

Януарий	Юлий	Разлика
— 1.2^0	22·2^0	23.4^0

Обстоятелството, дето разликата между най-низката и най-високата срѣдна месечна температура е повече отъ 20^0, показва, че климатътъ въ Ловечъ е континенталенъ. Въ съседния градъ Плѣвенъ разликата между януарската и юлска срѣдна месечна температура е малко по-голѣма 24.0^0 (януарска — 1.2^0 и юлска 22.8^0). Ловечъ е по-запазенъ отъ студенитѣ североизточни вѣтрове и затова зиме е по-топло отколкото въ Плѣвенъ, лѣтно време не става въ Ловечъ толкозъ горещо както въ Плѣвенъ, защото Ловечъ лежи по-високо; затова въ Плѣвенъ зрѣятъ плодоветѣ и гроздето по-рано и по-добре.

Голѣма часть отъ града Ловечъ е вгнездена между високи скали, които хвърлятъ подредъ сѣнка: сутрина въ източната страна, а вечерь — въ западната. Хвърлената сѣнка на скалитѣ върху града е приятна за ловчанци презъ лѣтото, но зиме въ ранната пролѣтъ и късната есень е много вредна. Рѣка Осъмъ разхладява лѣте въздуха презъ нощьта, но въ оная градска часть, която се разтила между скалитѣ, и нощемъ е горещо и задушно, защото стопленитѣ презъ деня отъ слънцето варовити скали, изпущатъ нощемъ топлина.

По количество на валежа презъ годината — 654.4 литри на кв. метъръ, — Ловечъ спада въ благоприятнитѣ краища на Дунавска България, защото въ много нейни части покрай Дунава и Черно море той е съ 100—160 литри по-малко. Най-много валежъ пада презъ лѣтото — 221 литри на кв. м., което показва, че и по своя валежъ климатътъ на Ловечъ е континенталенъ. Презъ лѣтото не вали често, но падатъ силни поройни дъждове. Пролѣть и есень пада почти еднакво количество валежъ: пролѣтъ 186.6 и есень 180.1 литри на кв. м., а това е благоприятно за есеннитѣ и пролѣтни посеви. Най-малко валежъ пада презъ зимата — само 66.6 литри на кв. м. или 10.2% отъ годишния валежъ. Въ десетолѣтието 1907—1916 г., най-суха година е била 1907 съ 371.1 литра на кв. м. — два пжти по-малко отколкото въ други години. Най-дъждолива е била годината 1914 съ 850.8 литри на кв. м. Най-много валежи донасятъ на Ловечъ западнитѣ вѣтрове особено това важи за лѣтнитѣ гръмотевични бури. Тѣ идатъ отъ Гуровото, както се изразяватъ ловчанци. А Гуровото е стара гора, разположена на западъ отъ града. Не рѣдко падатъ и упостошителни градушки. Когато паднатъ силни дъждове, бързо приииждатъ многобройнитѣ дерета около града и много пжти лозаритѣ чакатъ дълго край тѣхнитѣ брѣгове, до като се утече буйната вода. И въ града се спущатъ тогазъ низъ стръмнитѣ улици голѣми порои, които носятъ къмъ рѣката камънаци и смрадъ отъ бахирскитѣ кжщи.

Други метеорологически данни липсватъ.

Климатътъ на Ловечъ, взетъ въ широка смисъль на думата, като хава, е добъръ. Това той дължи първо на Осъмъ и второ на лозята и залесената близка околность. И голѣмитѣ извори край града: Башъ-Бунаръ и Езерото, както и многото чешми и кладенци въ лозята сж сжщо доста допринесли за това. Въ Ловечъ казватъ: „който е пилъ вода отъ Башъ-бунаръ, той пакъ ще дойде въ Ловечъ“.

I. Срѣднитѣ месечни и годишни температури въ гр. Ловечъ:

Година	М	Е	С	Е	Ц	И							Сума	Срѣдно
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII		
1907.	— 5·6	—5·2	1·8	10·1	20·8	21·2	23·4	22·3	17·0	14·6	4·9	3·2	128·5	10·7
1908. .	— 2.3	3·8	5·7	11·3	20·2	21·5	22·1	22·0	17·0	10·2	1·9	--0·3	133·1	11·1
1909. .	— 4.1	— 4·4	4·7	11·5	18·0	(20·6)	(24·1)	(23·7)	(19·6)	(11·8)	4·8	2·0	132·3	11·0
1910. .	0·4	3·7	(5·6)	(11·7)	(15·7)	20·3	22·7	23·4	16·8	10·6	6·1	2·2	139·2	11·6
1911. .	1·1	—1·5	5·3	10·7	(16·5)	(20·3)	(21·1)	21·6	17·2	12·8	7·6	1·7	134·4	11·2
1912. .	— 3·0	4·7	9·3	9·0	15·7	21·8	21·4	21·7	14·8	(8·3)	(4·3)	(2·9)	1 0·9	11·1
1913. .	(— 1·3)	(1·0)	(8·4)	(11·8)	(17·4)	(21·7)	(21·8)	(21·2)	(17·0)	12·0	7·3	4·5	143·8	11·8
1912. .	(— 3·8)	0·1	8·1	12·2	16·2	18·7	19·8	20·8	15·5	9·9	3·2	2·1	122·8	10·2
1915. .	3·6	2·7	5·2	10·6	16·2	20·4	21·9	19·9	16·0	10·8	4·4	5·1	136·8	11·4
1916. .	3·1	2·9	8·8	11·6	16·2	21·6	23·1	20·3	14·9	(11·8)	6·8	4·6	145·7	12·1
Сума .	—11·9	7·8	62·9	110·5	172·9	208·1	221·5	216·9	166·7	112·8	51·3	28·0	1347·5	112·2
Срѣдно	— 1·2	0·8	6·3	11·0	17·3	20·8	22·2	21·7	16·7	11·3	5·1	2·8	134·8	11·2

II. Срѣднитѣ месечни и годишни валежи въ гр. Ловечъ:

Година	М	Е	С	Е	Ц	И							Годишна сума
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	
1907.	36·2	18·9	40·4	13·5	3·8	45·2	54·8	65·4	15·1	1·4	65·3	8·1	371·1
1908.	36·2	36·7	54·7	34·8	78·9	56·8	90·6	23·2	57·3	52·7	73·0	10·3	610·7
1909.	25·4	24·1	60·1	18·0	70·9	28·8	13·9	51·4	81·5	45·2	118·1	20·8	558·2
1910.	55·0	12·1	35·1	72·8	85·6	94·7	47·2	34·8	109·4	57·1	103·4	5·6	712·8
1911.	19·4	11·9	41·9	72·5	72·7	74·7	114·9	91·2	84·7	10·3	12·8	31·1	638·1
1912.	38·6	22·6	71·3	53·8	92·7	4·4	112·6	26·3	79·0	(25·0)	(100·0)	(20·0)	690·3
1913.	(23·8)	(4·7)	(29·6)	(75·1)	(152·5)	(31·1)	(90·0)	(150·0)	121·6	0·4	17·4	27·3	723·5
1914.	40·8	0·1	50·9	61·2	8·9	234·4	118·9	82·2	61·0	76·3	23·3	18·8	850·8
1915.	(30·5)	23·3	50·0	78·8	152·2	49·7	122·7	72·9	3·2	64·3	64·3	3·0	714·9
1916.	19·2	20·1	38·9	40·9	80·0	50·6	70·1	62·8	235·9	27·6	6·7	21·1	673·9
Сума	325·1	174·5	472·9	521·4	872·2	714·4	835·7	660·2	851·7	360·3	589·3	166·6	6544·3
Срѣдно	32·5	17·4	47·3	52·1	87·2	71·4	83·6	66·0	85·2	36·0	58·9	16·7	654·4

А. Иширковъ.

Образъ 13. Дрѣстене и Чилинска стена

КРАТКА ХАРАКТЕРИСТИКА НА НИЗШАТА РАСТИТЕЛНОСТЬ ВЪ ГРАДА ЛОВЕЧЪ И ОКОЛНОСТИТѢ МУ

Подробна и ясна картина за растителната природа на гр. Ловечъ съ обширнитѣ му околности и свързания съ нея стопански животъ на ловчанци предъ и следъ освободителната война би могла да се предаде само следъ подробното проучване въ растително-стопанско отношение на цѣлата Осъмска котловина отъ Срѣдна Стара-планина до Дунава, защото само единъ подробенъ флорно-биологиченъ и растително-географски трудъ би могълъ изразно да я̀ обрисува. При това, последниятъ би обхваналъ не само поселищата по двата брѣга на р. Осъмъ съ гр. Ловечъ като срѣдище, ами още и високитѣ отдѣли на Троянския балканъ и неговитѣ издънки въ северна посока па и часть отъ Дунавска столова равнина вънъ отъ поселищата й. Само тъй биха могли да се схванатъ и обяснятъ известни страни отъ естеството и живота на Ловчанската растителна природа, които инакъ биха останали забулени. Но такъвъ трудъ нито по съдържание нито по размѣри би подхождалъ за книгата Ловечъ и Ловчанско, та поради това, като му опредѣляме друго мѣсто, тукъ предаваме само кратка характеристика на низшата растителность, която обитава гр. Ловечъ и околноститѣ му.

Естество на терена и неговото водно и климатично състояние

Край слънчевата свѣтлина и атмосферния въздухъ, повършниятъ пластъ и водата на терена изобщо сѫ отъ първостепенна важность за растителния миръ; ала за низшата растителность, която предимно обитава водни, глинени, скални и въздушни находища въ областьта на града Ловечъ, тѣ именно представятъ главнитѣ неотмѣнни условия за животъ. Ето защо, макаръ само съ нѣколко думи, необходимо е да се охарактеризува въ туй отношение терена на града и околноститѣ му на единъ радиусъ отъ 5 до 15 километра околовръстъ.

И, наистина, ако направимъ това, ще се убедимъ, че теренътъ въ града и близкитѣ околности е представенъ отъ долна креда, баремски катъ, зоогенски фациесъ и юрски типъ,[1]) или, на обикновенъ езикъ предадено, състои главно отъ варовити скали (карстови образувания). Такъвъ е той както отъ двѣтѣ страни на рѣката въ самия градъ, тъй и отъ него на Югъ, Западъ и Изтокъ па отчасть и въ с-източна посока; но въ с. западна посока къмъ Гозница, Лисицъ и Продемчецъ е застжпенъ сжщиятъ теренъ отъ неритиченъ фасиесъ. При това, не нарѣдко особено по нѣкои мѣста теренътъ изглежда попъстренъ съ прослойки или напрѣчни просѣки отъ друго естество — нѣйде като сжшински пѣсъчници или глиненици, нѣйде като тънки жилки или дебели пластове отъ органиченъ произходъ. Освенъ това, цѣлата свободна повърхнина на терена между скалитѣ и залесенитѣ мѣста е заета отъ достжпна за обработване почва, образувана отъ повършното разрушение на скалния теренъ и растителностьта, която впоследствие го обитавала. Трѣбва да добавимъ още, че по разширенитѣ части на Осъмска долина и особено на Северъ и Югъ отъ дълбоката градска скална просѣка двата брѣга на рѣката сж заети отъ съвременни наноси, довлѣчени отъ по-южнитѣ отдѣли. Споредъ мѣстностьта тѣзи наноси биватъ отъ различна ширина и дебелина.

Тъй охарактеризуваниятъ отъ геологично гледище теренъ съ течение на вѣкове не запазилъ навсѣкжде еднакво вжтрешно състояние нито еднакъвъ външенъ видъ. Подъ влиянието на атмосфернитѣ агенти и особено на ерозивното действие на р. Осъмъ и нейнитѣ притоци най-подиръ добилъ днешния си топографски образъ отъ най-разновиденъ изразъ за различнитѣ му кжтове. Днесъ той силно бие на очи съ дълбокия си пресѣченъ видъ по леглото на р. Осъмъ и дълбокитѣ, тѣсни и силно извити долини на дѣснитѣ ѝ и лѣви притоци (дерета). Поради тѣзи дълбоки и тѣсни просѣки, които постоянно се измиватъ, теренътъ особено въ тѣснинитѣ на рѣката и притоцитѣ ѝ е скаленъ, набитъ. Но, бидейки варовитъ, той е пропуканъ и пронизанъ вжтрешно съ малки и голѣми пещери, които отъ мѣсто на мѣсто се откриватъ навънъ и съ които сж свързани пръснатитѣ въ областьта на града карстови извори, каквито сж: Башъ-бунаръ, Езерото, Дупекъ и др.

Прочее, откакъ геологично билъ установенъ, днешниятъ теренъ на Ловчанска область претърпѣлъ голѣми физично-химични промѣни на повърхнината си, които на пространни кжтове го свели до състояние на производителна почва. Разбира се, за образуването и подобрението на последната голѣма и много голѣма роля сж играли и самитѣ растения, между които на първо мѣсто гжбитѣ, водораслитѣ и лишаитѣ. Както Линей ги нарекълъ „алфвта и омегата“ на растителния миръ по всѣки кжть на земното кълбо, последнитѣ действително представятъ единственитѣ първи пионери за подготвяне производителната почва по скалнитѣ терени, какъвто и Ловчанскиятъ ще да е билъ първоначално. А отъ десетки па може би и стотици хиляди години насамъ ще да сж влияли и влиятъ непрекжснато всички видове растения, които се развиватъ масово навсѣкжде по Ловчанска область. Но, понеже тукъ ще бжде дума само за характеристиката на низшата растителность по Ловчанска область, къмъ която растителность именно спадатъ водораслитѣ, гжбитѣ, лишаитѣ и папратитѣ — организми за които освенъ терена, голѣма важность има и водата, то ще трѣбва, въ свръзка съ нашата строго опредѣлена цель, бѣгло да очъртаемъ и хидрографското състояние на областьта, като засегнемъ и климата.

Единствената водна артерия, която тече посрѣдъ града и почти никога не пресъхва съвършенно, е р. Осъмъ, чиито начални извори сж пръснати по Троянския балканъ. Протичайки къмъ Северъ, тя прибира водитѣ на дѣсни и лѣви притоци както на Югъ тъй и на Северъ отъ града, само че последнитѣ нито сж многобройни, нито сж много дълги и разклонени. А, понеже е дума само за притоцитѣ ѝ въ съсѣдство съ града на радиусъ отъ 5 до 15 километра околовръстъ, тогава бихме могли да наброимъ само нѣколко дерета, които презъ лѣтото, поради варовития теренъ, дори пресъхватъ. Тъй, откъмъ лѣва страна на рѣката, дето се издигатъ високитѣ отдѣли на Стръвна, Хисарско-поле, Пролуза, Башъ-бунаръ, Бабаковецъ, както и отдѣлитѣ на Червенъ брѣгъ, Гозница, Продемчецъ и Тележене, протичатъ само деретата откъмъ Стръвна, Пролуза, Бабаковецъ, Продемчецъ и др. по-малки. Откъмъ дѣсната страна на рѣката, въ свръзка съ производителнитѣ околности на града, биятъ на очи само двѣтѣ най-дълги дерета: Озунъ-дере и Дендиръ-дере, по широкитѣ вододѣли на които сж пръснати по-голѣмата часть на лозята и овощнитѣ градини (бахчитѣ) на ловчанци отъ Вароша. Къмъ тази водна мрежа отъ р. Осъмъ и притоцитѣ ѝ трѣбва да се прибавятъ красивитѣ извори, що отбелязахме по-горе, както и нѣколко чешми и извори вънъ отъ чъртитѣ на града; напр.: кладенецътъ на Димчоолу и оня на Богданоолу, отъ който е прокарана водата на банята; после: Монастирската чешма, Дендировата чешма, чешмата въ Сливекъ и др.

Вѣрно е, че презъ пролѣтьта и до началото на лѣтото, както рѣката съ своитѣ притоци, тъй и карстовитѣ извори и чешмитѣ биватъ буйни. Цѣлата область сравнително бива влажна и, благодарение на скалния си варовитъ теренъ, сравнително доста топла. Поради това, по нея, не само висшата растителность бързо се развива и преминава въ пъленъ разцвѣтъ, ами тъкмо презъ този пролѣтенъ сезонъ и низшата растителность (водорасли, гжби и лишаи) се развива повсемѣстно и най-добре, защото тъкмо презъ този сезонъ и варовитиятъ теренъ бива най-често и най-дълго подлизанъ (оквасенъ). Но по-късно и особено съ настжпването на лѣтото, много отъ карстовитѣ извори намаляватъ водата си, други пресъхватъ, намаляватъ водитѣ си или пресъхватъ и деретата, а варовитиятъ скаленъ теренъ и варовититѣ почви се загряватъ и исъхватъ, па исъхва и измира и низшата растителность по тѣхъ. Ето защо, ако искаме да проследимъ отблизо низшата растителность на града и околноститѣ му и изтъкнемъ по-добре характеристиката ѝ, трѣбва да направимъ това предимно презъ пролѣтния сезонъ. И действително тъй сме и постѫпили било непосрѣдно, било косвено чрезъ други лица, които сѫ събирали материалитѣ още преди по-вече отъ 20 години.¹)

---

[1]) *Златарски, Г. Н.* Геологическа карта на България.

Нѣма съмнение, че, край общитѣ атмосферни и климатични промѣни, причинени отъ по-далечни въздушни течения, върху климата на града Ловечъ и околноститѣ му особено важно влияние иматъ още хидрографското състояние на цѣлата область и естеството на терена, както това изтъкнахме по-горе. И, наистина, когато презъ лѣтото водитѣ на областьта се намалятъ до минимумъ, теренътъ и особено незалесениятъ теренъ засъхне, а варовититѣ открити скали се напечатъ силно отъ слънцето, по всички оголени части на областьта и особено въ града наставатъ несносни горещини, които прекѫсватъ живота не само на низшата растителность ами и на много отъ висшитѣ тревисти растения, които обитаватъ скалитѣ.

Низшата растителность на града и околноститѣ му.

Повечето отъ съставнитѣ елементи на тази растителность, при подробно указание на разпространението имъ по ловчанска область, сѫ вече отдавна публикувани въ два наши чисто научни трудове²). Тукъ ние сега само ще ги използуваме за общата характеристика на последната. Особено въ втория отъ посоченитѣ подъ линия наши трудове е предаденъ подробния методично-географски прегледъ на видоветѣ, обитаващи Ловчанска область. Въ него се предаватъ голѣмъ брой находища, пръснати въ всички посоки. Много отъ тѣхъ заематъ глиненици и пѣсъчни глиненици, между варовититѣ баремски скали, що заобикалятъ града и се издигатъ край р. Осъмъ. Много отъ тѣхъ се представятъ отъ приподножнитѣ карстови извори на тѣзи скали по лѣвия и дѣсния брѣгъ на рѣката или пъкъ навънъ отъ чертата на града; напр.: Башъ-бунаръ, Езерото, Дупекъ, оня задъ Дупекъ, кладенцитѣ на Димчоолу и Богданоолу, изворитѣ по Пролуза, Кюше-дермене, Сливекъ и др. Цѣлъ брой находища сѫ пръснати по влажни, мочурни и крайизворни мѣста върху поляниститѣ съвременни наноси край самата рѣка; напр. онѣзи по мѣстностьта Кюше-дермене и по монастирскитѣ ливади. Други пъкъ биватъ раздалечени на различно разстояние отъ града навънъ; напр. онѣзи, които югозападно отъ града сѫ пръснати по варовития теренъ на Пролузкото дере, задъ превала на високитѣ баремски варовици, що се издигатъ надъ Башъ-бунаръ и Езерото. Най-подиръ да отбележимъ и онѣзи, които сѫ пръснати по-далечъ отъ града въ източна и югоизточна посока по долинитѣ на Узунъ-дере на лѣво и Дендиръ-дере на дѣсно отъ старото шосе за Севлиево. Тукъ именно влизатъ: чешми, извори, потоци, мочури, влажни и сухи варовици, влажни пѣсъци, нейде чисти, нейде примѣсени съ глинесто-желѣзни образувания и др. — всички, горе-долу, съ главенъ теренъ отъ варовитъ произходъ. Изобщо проученитѣ отъ насъ материали сѫ събрани отъ около 100 различни и различно раздалечени находища по Ловчанска область. Едни отъ тѣхъ сѫ запазени въ запазваща течность съ формолъ, а други — сухи въ природното имъ състояние.

Отъ събранитѣ и проучени материали изпъква ясно, че относно характеристиката на Ловчанска область отъ гледище на низшата растителность се засѣгатъ почти всичкитѣ главни групи низши растителни организми: *Дѣлки* или *Синьо-зелени водорасли* (Schizophyceae), *Слѣтоспорови растителни организми* (Zygophyceae), *Харацеи* (Characeae),, *Гѫби* (Eumycetes, *Сѫщински зелени водорасли* (Chlorophyceae). *Лишаи* (Lichenes), *Чернодробни мъхове* (Hepaticae), *Сѫщински мъхове* (Musci veri), *Сѫщински папрати* (Filices) и *Хвощове* (Equisetaceae). Всичкитѣ, кои съ по-вече — кои съ по-малко представители (нѣкои дори само съ 1 до 2), сѫ застѫпени по въпросната область и я характеризуватъ въ известни отношения. Отъ тѣхъ дѣлкитѣ, слѣтоспоровитѣ и сѫщинскитѣ водораслѝ, па и харацеитѣ обитаватъ предимно воднитѣ находища и отчасть подлизанитѣ терени; чернодрѫбнитѣ мъхове предпочитатъ главно засѣнченитѣ силно влажни стени на покрититѣ кладенци и пещеритѣ, а сѫщинскитѣ мъхове, лишаитѣ па отчасть и папратитѣ сѫ главнитѣ обитатели на влажнитѣ и впоследствие сухи варовити скали, както и на дънеритѣ и клонитѣ на дърветата и храститѣ. Като е тъй, тогава естествено най-подхожда да предадемъ характеристиката на въпросната область съобразно съ естеството на находищата. Споредъ това, предстои ни да разгледаме представителитѣ отъ горепредаденитѣ групи на низшата растителность съ огледъ къмъ: 1) *воднитѣ находища*; 2) *влажнитѣ глинени или глинесто-варовити прослойки*- 3) *засѣнченитѣ изворни стени или скални пещери*; 4) *дънеритѣ и клонитѣ на дърветата и храститѣ*; 5) *гниещитѣ растителни почвени останки по горитѣ и храсталацитѣ*; и 6) *самитѣ открити голи варовити баремски скали*. Но, понеже по всички отбелязани находища, де по-вече—де по-малко, се развиватъ висши (семенни) растения, които често подготвятъ срѣдата за животъ на низшата растителность, то необходимо е предварително да предадемъ кратка характѐристика на находищата съ огледъ само къмъ нѣкои отъ висшитѣ растителни елементи.

Кратка характеристика на находищата съ огледъ къмъ висшата растителность

Тъй, въ свръзка съ воднитѣ находища, леглата на рѣкитѣ и потоцитѣ отъ изворитѣ както и разливитѣ изобщо обусловятъ отдѣлни находища, които, споредъ естеството на висшата растителность, която ги обитава, могатъ да бѫдатъ благоприятни или не за развитието на низшата растителность. Ако воднитѣ находища сѫ доста обширни и сравнително дълбоки па, при това, сѫ и бавно течещи, въ тѣхъ обикновено се развиватъ сѫщински водни семенни растения било отъ естеството на *воднитѣ треви* (*Myriophyllum spicatum, Hyppuris vulgaris* или *Ceratophyllum demersum*), било отъ естеството на *пореча* (Nasturtium). Първитѣ отъ тѣхъ сѫ характерни за по-голѣмитѣ басейни, като

---

¹) Въ туй отношение особени заслуги има моятъ съгражданинъ учительтъ отъ Ловчанската педагогическа гимназия Ив. Петровъ (вижъ по-долу цитатитѣ).

²) *Петковъ, д-ръ Ст.* Пети приносъ за изучване сладководнитѣ водорасли на България. — Периодич. спис. кн. LXVIII (стр. 609, 617 и 621). София 1908.

— Водораслитѣ на Югозападна България и тѣхното разпръсване. — Годишникъ на У-та (1910), кн. I, вр. III (стр. 25—27 и 28—68). София 1910.

Народенъ Археологически Музей
СОФИЯ

ги правятъ много благоприятни за развитието на низшата растителность, а последното — за изворитѣ, като често ги забулва и не дава възможность на низшата растителность да се развива охолно.

Все въ свръзка съ воднитѣ находища, едни отъ семеннитѣ растения биватъ полуводни и мочурни, по-слабо или по-силно проявени, сиречъ първомъ се развиватъ въ водата и могатъ да преживѣятъ въ нея; но, ако впоследствие по една или друга причина находищата се пресушатъ, тогава тѣ оставатъ на сухо и допреживѣватъ останалата часть отъ дейния си периодъ. При това, много отъ тѣзи семенни разстения сѫ само крайрѣчни или крайпоточни обитатели. Важното е да отбележимъ, че и тѣхнитѣ подводни части, съ загиването си в襲матъ участие въ подготвянето на благоприятна или неблагоприятна срѣдà за развитието на низшитѣ растителни организми.

Влажнитѣ глинени и глинено-варовити прослойки отъ по-широки или по-тѣсни размѣри, бидейки образувани отъ далечни наноси и разрушаващитѣ се мѣстни варовити скали, образуватъ често и на много мѣста, дори между скалитѣ, постоянни или временни подлизани находища. Нѣкои отъ тѣхъ сѫщо се обитаватъ отъ семенни растения и то предимно отъ видоветѣ на родоветѣ: *шавъръ* или *дзука* (Juncus) и *острица* (Carex); а, край тѣхъ, за скалнитѣ находища като постоянни обитатели се явяватъ и нѣкои отъ папратовитѣ растения като: *хвощъ* (Equisetum), *истравниче* (Asplenium), *сладка папрать* (Polypodium) и др.

Засѣнченитѣ извори, какъвто е на Димчоолу кладенецътъ, както и влажнитѣ пещери, които иматъ слабо освѣтление, почти не се обитаватъ отъ семеннитѣ растения, освенъ нѣкои отъ току-що отбелезанитѣ папратови видове, но затуй пъкъ, както ще бѫде отбелязано по-долу, тѣ се обитаватъ предимно отъ чернодробнитѣ мъхове.

Дънеритѣ и клонитѣ на дърветата и храститѣ особено на по-старитѣ постоянни гори и храсталаци представятъ хиляди въздушни (аерофитни) находища, твърде подходни за развитието както на нѣкои едноклетъчни водораслови видове, тъй и на множество разновидни лишаи и мъхове и то особено отъ листнато-стеблеститѣ (кормофитни) чернодробни мъхове. Сѫщо тъй благоприятни находища за развитието на мъхове, лишаи и гѫби представятъ гниещитѣ органични останки (клони, листа и плодове) по обширнитѣ засѣнчени партери на горитѣ и храсталацитѣ.

Колкото се касае пъкъ до открититѣ голи части на варовититѣ баремски скали, по тѣхъ елементитѣ на висшата растителность отъ естеството на храститѣ и дърветата сѫ твърде рѣдки. Тукъ тѣ сѫ възникнали отъ семена, първоначално пренесени посрѣдствомъ вѣтъра и птицитѣ върху предварително подготвената отъ низшитѣ растителни организми почва. Обаче, несравнено по-многобройни сѫ по скалнитѣ находища семеннитѣ тревисти растения, които сѫщо участвуватъ въ образуването на скалната производителна почва.

Сега, следъ като обрисувахме естеството и начинътъ на подготвянето на разнитѣ находища за развитието на низшата растителность, нека ги разгледаме съ огледъ къмъ тѣхнитѣ низши растителни обитатели, безъ да се придържаме къмъ нѣкакъвъ системенъ редъ, като завършимъ най-подиръ съ появата и развитието на скалната растителность.

Низшата растителность по Ловчанска область се представя отъ уединени едноклетъчни и многоклетъчни талусни организми отъ различнитѣ по-горе отбелезани групи (стр. 47).[1] При това, споредъ естеството на находищата, тѣ представятъ предимно една или друга група или пъкъ обхващатъ представители отъ всичкитѣ групи. Тъй, ако се касае до чисто воднитѣ находища като рѣки и дерета, разливи, мочури, чешми или извори, тѣ застѫпватъ предимно групата на мъховетѣ, харофитнитѣ растения, дѣлкитѣ, двудѣлкитѣ, сѫщинскитѣ слѣтоспорови и сѫщинскитѣ водораслови растителни организми, сиречъ всички онѣзи низши растителни организми, които изискватъ водна или почти водна срѣдà. Разбира се, че въ туй отношение къмъ тази категория находища спадатъ и силно влажнитѣ или подлизани скали.

Мъхови елементи

Край едрата семенна растителность, за която бѣше дума по-горе, въ по-дълбокитѣ рѣчни или чисто изворни находища се развиватъ нѣкои водни сѫщински мъхове и нѣкои водни гѫби, ала за изворитѣ и то главно за тѣхнитѣ влажни приводни засѣнчени стени особено важни сѫ чернодробнитѣ мъхове, на чело съ кладенчевия чернодробенъ мъхъ (Marchantia polymorpha). Последнитѣ сѫ характерни обитатели и на засѣнченитѣ силно подлизани скали и тѣхни пещери, както ще видимъ по-долу.

Харофитни елементи

За града и околноститѣ му, понеже теренътъ е предимно варовитъ, не по-малко характерни сѫ и представителитѣ на харофитнитѣ растения (Characeae), чиито форми предимно принадлежатъ на вида *Chara foetiota*, обикновено силно проникнати съ калциевъ карбонатъ. Тѣ предпочитатъ бавнотечещитѣ води на разливитѣ и силно подлизанитѣ глинено-варовити наносни терени. Този видъ въ разпространението си отива чакъ до мочурнитѣ разливи на Пиклинъ-долъ.

Водораслови елементи

Ако направимъ общъ прегледъ на чисто водорасловитѣ форми, които обитаватъ Ловчанска область, ще видимъ, че почти по всички находища и особено по рѣкитѣ, деретата, изворитѣ и тѣхнитѣ разливи, както и по застоялитѣ разливи на съвременнитѣ наноси преодоляватъ главно влакнеститѣ форми отъ различнитѣ групи, и тѣ сѫ, които чрезъ масовото си развитие още на пръвъ погледъ биятъ на очи.

Особено биятъ на очи представителитѣ на сѫщинскитѣ зелени водорасли. Отъ тѣхъ по областьта съ масовото си развитие първо мѣсто заематъ родоветѣ: *Vaucheria, Ulothrix, Cladophora, Oedogonium, Stigeoclonium, Conferva, Microthamnium* и др. По широко разпространение и масово развитие, отъ тѣхъ първо мѣсто заема рода *Vaucheria* чрезъ видоветѣ си: *V. sessilis, V. geminata* var. *racemosa, V. hamata* и *V. terrestris;* при това, последнитѣ сѫ пръснати по около 20 различни находища и навсѣкѫде образуватъ най-обемистата часть отъ водорасловия съставъ.

---

[1] Вижъ първитѣ два цитати на стр. 46.

По нѣкои отъ воднитѣ находища, заедно съ току-що изброенитѣ видове на р. Vaucheria, на второ мѣсто по обилность иде рода *Ulothrix* съ своитѣ видове и вариетети: *U. aequalis* (въ езерото), *U. flaccida* (по влажни мѣста въ града), *U. subtilis* var. *stagnorum* (по локвести мѣста въ Вароша и Дрѫстене), *U. subtilis* var. *tennerima* (по постава на Монастирската чешма) и *U, subtilis* var. *compacta* (по постава на Липашката чешма). По последното находище се развива и *Hormidium parietinum* var. *delicatulum.*

Подиръ това, на трето мѣсто по разпространение идатъ видоветѣ: *Stigeoclonium pussillum* заедно съ *Oedogonium* характеренъ за кладенчевата вода при Кюше-дермене), *Microthamnium Kützingianum* (заедно съ Oscillatoria по локвести и влажни мѣста край Ловечъ), *Cladophora glomerata* var. *genuina* (обилно развита по чучура на чешмата въ Гарваница) и др., отъ които едни характерни за застояли блатни или мочурни води, а други — предимно за чиститѣ води на изворитѣ и чешмитѣ.

За разливитѣ край рѣка Осъмъ по нанесенитѣ съвременни материали, за временнитѣ пролѣтни локви и разливитѣ на деретата и изворитѣ не по-малко сѫ характерни и видоветѣ на обикновенитѣ водораслови жабуняци — родоветѣ *Spirogyra* и *Zygnema.* Отъ тѣхъ по различни находища на низинитѣ сѫ застѫпени видоветѣ: *Spirogyra varians* (по Пиклинъ-долъ и Дрѫстене) и *S. longata* (около града), а по високитѣ мѣста на планинската область — вида *Zygnema pectinatum* var. *anomalum.*

По Ловчанска область не сѫ изключени отъ представителство и червенитѣ или розови водорасли (Rhodophyceae), които сѫ характерни за карстовитѣ извори. Тъй отъ тѣхната група розови водорасли (Florideae) рода *Batrachospermum* е застѫпенъ отъ вида *B. moniliforme* var. *rubescens* въ бистрия студенъ кладенецъ подъ кървавитѣ камъни, югоизточно отъ града.

За разливитѣ по съвременнитѣ наноси сѫ характерни обитаващитѣ застоялитѣ води съ лигавъ талусъ водораслови видове: *Tetraspora gelatinosa* и *Chaetophora elegans,* които на мѣста се развиватъ обилно. Ала единъ отъ най-характернитѣ за областьта видове е *Palmellococcus miniatus,* който се развива въ грамадни количества по влажнитѣ варовици край старитѣ бентове на воденицитѣ въ града и край Езерото (по-рано); при това, по първото находище той придава на камънитѣ особенъ тухленочервенъ цвѣтъ. — По подлизанитѣ глинено-пѣсъчливи терени, скали и долни части на дънери отъ дърветата обилно се развива и първозърнестия видъ *Pleurococcus vulgaris.*

За изтóцитѣ на изворитѣ, за дървенитѣ и дъсчени навеси на бентоветѣ, за керепитѣ, улеитѣ и колелетата на воденицитѣ и за подлизващитѣ скали и довари и особено по нечиститѣ разливи на геризитѣ най-много биятъ на очи пъкъ влакнеститѣ дѣлки (Schizophyceae). Отъ тѣхъ особено обилни и характерни сѫ родоветѣ: *Phormidium* и *Pleurocapsa.* Първиятъ е представенъ отъ видоветѣ: *P. favosum* и особено *P. uncinatum* и *P. autumuale,* Първитѣ два вида се развиватъ предимно по обливани отъ водата постави и камъни. а последниятъ — предимно по влажнитѣ варовици и глиненици, по които сълзи вода, или пъкъ край потòчни мѣста. При това, не рѣдки сѫ находищата, дето *P. uncinatum* и *P. autumnale* се смѣсватъ съ преходни форми. Тъкмо въ съседство съ такива форми се срѣща и *Pleurocapsa minor.* Тъй напр., тѣ заедно по-рано сѫ покривали потопенитѣ камъни (варовици) въ изкопитѣ на Башъ-бунаръ. Не нарѣдко по областьта е застѫпена и дѣлката *Oscillatoria;* отъ нея видътъ *O. amoena* е характеренъ за кладенеца въ Кюше-дермене, североизточно отъ Ловечъ.

Сега по сѫщитѣ изброени водни находища, край гъмжещитѣ количества двудѣлки (Diatomaceae), които сѫ застѫпени почти въ всѣко находище и които считаме за излишно да изброяваме, сравнително по-слабо сѫ застѫпени, а нѣкои още не сѫ открити, едноклетъчнитѣ зелени водорасли отъ групата *първозърнести* (Protococcales) и *сѫщинскитѣ слѣтоспорови водораслови организми* (Desmidiaceae). Въ всѣки случай, отъ представителитѣ на първата група ще предадемъ следнитѣ видове: *Palmella mucosa, Tetraspora gelatinosa* и нейниятъ var. *micrococca, Palmellococcus miniatus, Pleurococcus-vulgaris* и др. а отъ втората група, особено по застоялитѣ води, между другитѣ, като особено характерни изпъкватъ следнитѣ: *Closterium acerosum, C. Ehrenbergii: Cosmarium Botrytis, C. crenatum* var. *nanum C. notabile* и др. Отъ последната група *C. notabile,* заедно съ сѫщинската дѣлка *Chroococcus cochaerens,* се развиватъ и по сълзящитѣ варовици и варовити глиненици край пѫтя отъ Ловечъ за Троянъ, надъ Башъ-бунаръ.

Горскитѣ почви и дънеритѣ на храститѣ и дърветата

Горскитѣ почви и дънеритѣ на храститѣ и дърветата по Ловчанска область сѫщо представятъ подходни находища за развитието на низшата растителность. Обитателитѣ и на тѣзи находища предимно сѫ гѫби, начело съ: *бабино ухо* (Peziza coccinea и P. aurantiaca) по гниещитѣ клони; водорасли и главно *Pleurococcus vulgaris;* сѫщински мъхове отъ родоветѣ: *Dicranum, Fissidens, Leucobryum, Barbula, Polytrichum* и др., листнатостеблести чернодробни мъхове на чело съ рода *Metzgeria* (M. furcata) и лишаи отъ различни родове съ следнитѣ най-чести представители: *Collema multifidum* var. *jacobaeaefolium* (пихтиестъ лишай характеренъ за горичката при Черния паметникъ на Стратешъ); *Evernia prunastri* (по храститѣ и дърветата); *Parmelia conspersa* и *Xanthoria parietina* (сѫщо); *Peltigera canina* и *P. horisontalis* (при основата на голѣмитѣ дървета и по мъховитѣ горски полянки) и др.

Скални засѣнчени и припечни находища

Понеже както градската котловина отъ една и друга страна тъй и леглата на западнитѣ и източнитѣ притоци на рѣката въ по-голѣмото си протежение сѫ обхванати и отъ чисто скални често отвесни скали, то и растителностьта която ги обитава, често бива особена и разновидна, поради варовития имъ съставъ. Особеностьта и разновидностьта често зависи и отъ това, дали находищата представятъ влаженъ и засѣнченъ или сухъ и припеченъ теренъ. При това, дори и по отвеснитѣ скали не е изключено настаняването поне на дребни водорасли, мъхове и лишаи, отъ разновидностьта и цвѣта на които зависи често тѣхната очебийна пъстрота. Освенъ това, по околовръстнитѣ етажни варовити скали на Башъ-бунаръ, Башъ-кулеси, Чилинска-стена, Конски-пжть, Дупекъ, Хаджи Иванчовия чифликъ, по Узунъ-дере и др. кжтове може отблизо да се наблюдава ролята на водораслитѣ, гжбитѣ и лишаитѣ въ постепенната поява, настаняването и развитието на скалната растителность. Разбира се, безъ да се спираме тукъ върху обяснението на последното всеизвестно и крайно интересно явление, ще отбележимъ само нѣкои очебийни растителни елементи, които ги характеризуватъ.

На първо мѣсто трѣбва да отбележимъ, че по силно подлизанитѣ и обливани отъ водата скали временно се настаняватъ и развиватъ гъмжила отъ: дѣлки, двудѣлки, слѣтоспорови (сжщински) организми, нѣкои сжщински зелени водорасли и нѣкои гжби, за които бѣше дума по-горе и които считаме за излишно да изброяваме тукъ.

Следъ тѣхъ или редомъ съ тѣхъ се появяватъ *скалнитѣ лишаи*, които именно подготвятъ почвата за мъховетѣ, папратитѣ и сeменнитѣ растения. Тѣ сж многобройни и разновидни, но тукъ ще отбележимъ само следнитѣ: *Collema multifidum, Cladonia pyxidata, Parmelia olivacea, P. caperata, Xanthoria parietina* и *Lecanora subfusca*[1]), но между другитѣ, най-характерни по своя желтъ и червенъ цвѣтъ съотвѣтно се явяватъ видоветѣ: *Xanthocarpia ochracea* и *Verrucaria purpurascens*, които придаватъ особенъ колоритъ на скалитѣ, бидейки единъ видъ впити по повърхностьта имъ.

Благодарение на подготвената главно отъ лишаитѣ почва, по варовититѣ скали особено презъ пролѣтьта се развиватъ мъхови растения и то: 1) по силно влажнитѣ и засѣнчени мѣста чернодробни мъхове отъ естеството на *кладенчевия чернодробенъ мъхъ* (Marchantia polymorpha) и 2) по открититѣ скали — предимно сжщински мъхове отъ естеството на *стенния мъхъ* (Barbula muralis) и *хигрометричния мъхъ* (Funaria hygrometrica).

Тъй развилитѣ се първоначално по скалитѣ лишаи и мъхове, както отбелязахме въ началото, подготвятъ почвата по скалитѣ за цевното-споровитѣ (папратови) растения, а, заедно съ тѣзи последнитѣ, по-нашироко и почвата за семеннитѣ растения, чиито семена случайно бждатъ пренесени отъ вѣтъра и птицитѣ.

Тази е, накратко и въ общи черти предадена, характеристиката на низшата дива саморасла растителность въ гр. Ловечъ и неговитѣ близки околности, изтъкната съ подробенъ огледъ къмъ находищата, по които се развива.

Отъ всичко предадено се добива впечатление, че, между другото, може би и въ свръзка съ варовития теренъ главно се намира обстоятелството, дето: 1) една отъ особеноститѣ на града се представя отъ скалната негова флора; и 2) водорасловата флора по Ловчананска область въ главната си съставна часть се представя отъ влакнеститѣ водораслови видове и за по-вечето находища се явява толкова еднообразна. Въ сжщность, низшата растителность на гр. Ловечъ и околноститѣ му много се схожда съ онази на други скални и варовити области по българскитѣ земи.

София, априлъ 1929 год. Проф. *д-ръ Ст. Петковъ.*

---

[1] *Каванджиевъ, С.* Лишайната флора на България. — Периодич. спис., кн. LXI, стр. 470—532. София 1901.

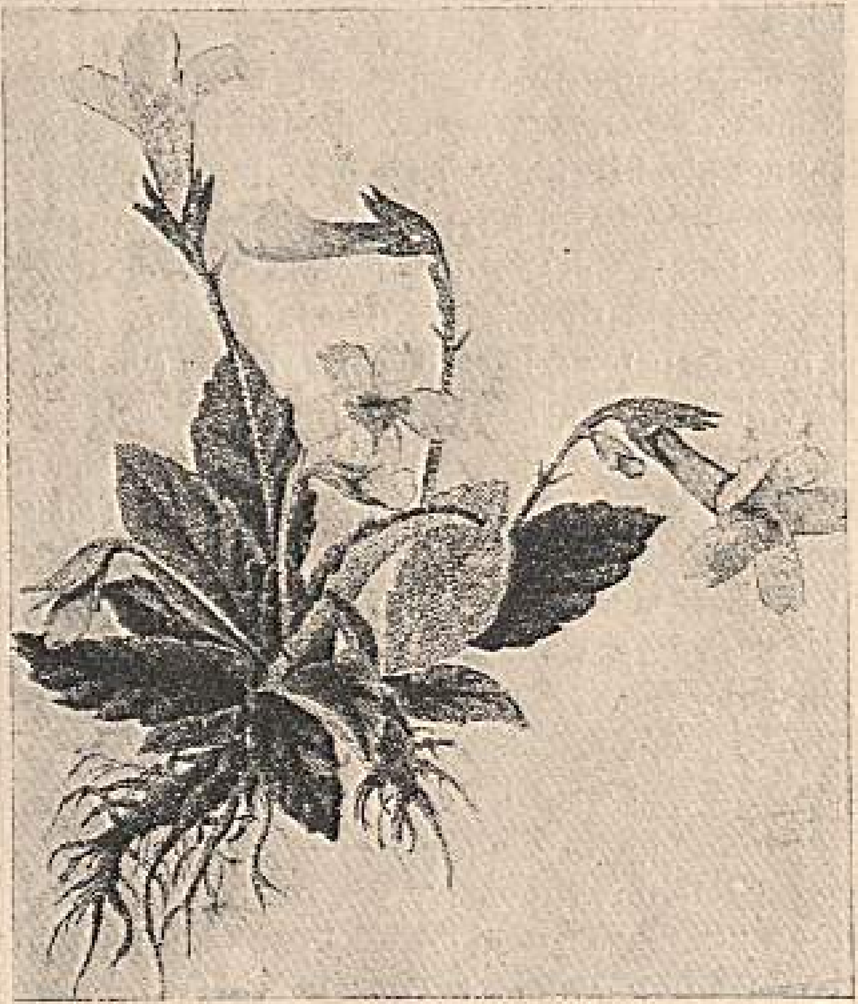

Образъ 14. Haberlea Ferdinandi Coburgi Urum.

ВЪРХУ ВИСШАТА ФЛОРА НА ГР. ЛОВЕЧЪ.

Градъ Ловечъ лежи въ северното предгорие на Стара-планина, вгнѣзденъ между гигантскитѣ варовити скали, дълбоко разядени отъ р. Осъмь, която змиеобразно го опасва. Рѣката напуща скалитѣ подъ самия градъ, навлиза въ равнината, завзема горе-долу правилно легловище и тече мирно до втичането си въ р. Дунавъ. Ако се изкачимъ на Хисаря, Стратешъ или Башкулеси изпрѣчва се предъ очитѣ ни красива панорама на благоустроената часть на града, добре планирана съ нови модерни постройки, съ изгледъ на курортни вили, потънали въ разкошни овощни градини и зеленина. Околовръстъ градътъ е заобиколенъ съ китни лозя и овощни градини (бахчи). Въ далечинитѣ — на югозападъ, се очертаватъ разкошни широколистни горски формации, добре запазени, сѣнчести плоскогория, долини, слънчеви ридове, буйни и сочни ливади, обширни пасбища, поляни, приветливи храсталаци, разновидни скални формации, блата, най-сетне и благодатното освежаване на климата отъ р. Осъмъ. Всичко това допринася за развитието на важни растителни индивиди. Безъ стѣснение твърдя, че едвали има друго мѣсто въ царство България тъй щедро надарено съ рѣдки и интересни растителни форми, каквито ни е дала околностьта на гр. Ловечъ, макаръ още основно да не е проучена флората й. За потвърждение на това ми твърдение ще спомена за открититѣ отъ менъ около Ловечъ *ендемити:* Haberlea Ferdinandi Coburgi Urum. (Образъ 14), *Galium lovcense Urum.* и др.

Още отъ най-ранна пролѣть изъ неразлистенитѣ и изложени на слънчевия припекъ храсталаци започватъ да се показватъ снѣжнобѣлитѣ цвѣтчета на *кокичето* (Galanthus nivalis), което населението съ особна радость посрѣща като първи веститель на пролѣтьта; следъ него по каменливитѣ слънчеви сипеи, по Челинска стѣна, се явява *бледорозовия минзухаръ* (Colchicum bulbocodioides); изъ храсталацитѣ и гориститѣ мѣста *синчецъ* (Scilla bifolia), *жълтия минзухаръ* (Crocus moesiacus), *меризливата теменуга* (Viola odorata), *жълтата иглика* (Primula suaviolens), *Isopyrum Thalictroides, бѣлото горско лале* (Anemone silvestris), *низкия замбакъ* (Iris pumilla), *калугерчи-патерчи* (Muscari racemosum), *конски зѫбъ* (Erythronium dens canis), *пѣтлюва опашка* (Orobus vernus), *мазно кокълче* (Ranunculus Ficaria), *лесичина пачина* (Corydalis), *сънъ-сънъ котка, съсънка* (Pulsatilla vulgaris), *момина сълза* (Convalaria majalis), *урбаличе* (Glechoma hirsuta), *Stellaria Holostea, гълѫбови очички* (Hepatica triloba), *диво зюмбюлче* Hyacinthella leucophaea) и др.

Следъ тия ранни билки — по-късно напролѣть започватъ да се развиватъ и храсталацитѣ — царица на които е благовонната и гиздава *люляка* (Syringa vulgaris), която отвредъ обгръща гр. Ловечъ. Любительтъ на това разкошно и гиздаво растение трѣбва да бѫде въ първитѣ дни на месецъ май на мѣстностьта Стратишъ, за да подиша благовонния ѝароматъ и се наслади отъ омайния напѣвъ на безбройнитѣ горски пѣвци — славеитѣ, обитаващи презъ това време люляковитѣ гори около града.

За нашата люляка ето какво пише чехскиятъ ботаникъ проф. Velenovsky въ своето съчинение „Flora bulgarica“ Supp. I.: „Божественъ е изгледа на люляковитѣ храсталаци презъ месецъ май, когато сѫ въ пълния си разцвѣтъ. Струва ти се, като че ли се разхождашъ изъ райска градина. Люляката е възпѣта и въ българскитѣ народни пѣсни — гора люлякова. Съ право би казалъ човѣкъ, че българското народно знаме би трѣбвало да носи единъ стъркъ люлякъ и единъ роза, тъй като тия две растения сѫ най-характернитѣ за България“.

По варовититѣ скали около Ловечъ растатъ множество интересни растателни форми, между които и двата *ендемитни* вида: Haberlea Ferdinandi Coburgi и *Galium lovcense.* Ендемитни растения се наричатъ тия, които се срѣщатъ само въ една страна. Тия две наши растения, освенъ дето не се срѣщатъ никѫде по свѣта, но досега не сѫ намѣрени и въ България по други мѣстонаходища, освенъ около Ловечъ. По припечнитѣ скалисти мѣста растатъ: *Tunica illirica var. duriuscula, Verbascum lychottis var. longicarpum.* Тия два вариятета растатъ само около Ловечъ; тукъ расте изобилно и силно отровния *млѣчокъ* (Euphorbia Myrsinites), рѣдкия видъ *покалецъ* (Silene Czerei), *богородиченъ буренъ* (Calamintha patavina), *овчарска чубрица* (Satureja Kitaibelii), *бѣлия каранфилъ* (Dianthus petraeus), *шаплювото биле, шапъ* (Seseli rigidum), *синята раличка, невѣнъ* (Delphinium fissum), *койло* (Stipa pennata), *разни видове папалечъ, лопенъ* (Verbascum), *жълтия меризливъ равнецъ* (Achillea Clypeolata), разни видове *звънчета* (Campanula), *овчарска кумонига* (Ferulago galbanifera), *Malabaila graviolens, Onobrychis calcarea, дебела мара* (Sedum maximum), *бабино грозде* (Sedum album), *безсмъртниче* (Paronychia capitata), *Scleranthus annuus, Saxifraga tridactylites, лепка* (Galium tricorne), *Linosyris vulgaris, Aster Amellus, бутракъ* (Carlina acanthifolia), *метла* (Xeranthemum annum), *количевъ буренъ, количе* (Vincetoxicum laxum), *смокиня* (Ficus carica). По пукнатинитѣ на варовититѣ скали расте и медитеранската дребна, красива и нежна *папрать (Cheilanthes Szowitzii,* до сега известна само изъ областьта на Срѣдиземно море, та, като прескочила толкова отдалечени материци и държави, отзовала се е по ловчевскитѣ скали. Тукъ се срѣщатъ и следнитѣ папрати: *изтравниче, страшниче* (Asplenium Trichomanes), *Asplenium ruta murarie, сладка папрать* (Polypodium vulgara), *Ceterach officinarum, Asplenium septemtrionale.*

Горската флора е застѫпена отъ следнитѣ широколистни индивиди: разни видове *дѫбъ* (Quercus), *липа* (Tilia), *яворъ* (Acer), *брѣстъ* (Ulmus), *орѣхъ* Iuglans regia), *габъръ* (Carpinus), *ела* (Alnus), *леска* (Corylus Avellana) *осенъ, ясенъ,* (Fraxinus), *жълто салкъмче* (Cytisus Laburnum), *топала* (Populus), *дивикиня, дива череша* (Prunus Mahaleb), *череша* (Prunus avium), *ябълка* (Pyrus Malus), *круша* (Pyrus amygdalifornris) и др.

Храсталацитѣ сѫ образувани отъ различни растителни индивиди: *дракачеръ трънъ* (Paliurus aculiatas), *клечатъ габъръ* (Carpinus duinensis), разни видове *шипки* (Rosa), *киселъ трънъ,* (Berberis vulgaris) *скребъръ, павятъ* (Clematia vitalba), *глогъ* (Crataegas), *дрѣнъ* (Cornus mas), *кучи дрѣнъ* (Cornus sanguinea), *черничка* (Ligustram vulgaris), *люляка* (Syringa vulgaris), *буболякъ* (Vibornum Lantana), *смрадлика* (Rhus Cotinus), *дива лоза* (Vitis vinifera), *жълта боя* (Rhamnus cathartica)' *попска шапчица* (Evonimus europaeus), *наставниче* (Cucubalus bacciferus), *мекишъ* (Stap-hylea pinnata), *шестилъ* (Acer tataricum).

По ливадитѣ и тревиститѣ мѣста растатъ разновидни *трилистници* (Trifolium), *зльчка, трескавче, червенъ кантарионъ* (Erythraea Centaurium), *бъзниче* (Orobanche), *обичниче* (Thalictrum aquilegifoliam), *разни видове лютиче* (Ranunculus), *дивъ макъ* (Papaver Rhoeas), *Hesperis tristis, дивъ карамфилъ* (Diantus pseudo-armeria), *Euclidium syriacum, тилчарка* (Polygala major), *тоболица* (Silene inflata), *дивъ ленъ* (Linum catharticum), *званиче* (Hypericum), *чичакъ* (Medicago minima), *дивъ здравецъ* (Geranium), *росенъ, росалче* (Dictamus albus), *черна метла* (genista), *бѣла метла* (Cytisus albus), *глушица* (Vlcia sativa), *дива тиква* (Bryonia alba), *колендро* (Bifora radians), *лазаркиня* (Asperula), *делянка, кочи билка* (Valeriana officinalis), разни видове *пиронизи, салепъ* (Orchis), *орѣхче* (Spiraea Filipendula), *бабинъ косъмъ* (Asparagus tenuifolius), *хайдушки тютюнъ* (Lysymachia vulgaris), *овча опашка, бѣсниче* (Digitalis lanata), *маремиче* (Veronica Anagallis), *страшникъ* (Acanthus longifolius), *кошутина* (Melitis melissophyllum), *мащерки разни видове* (Thymus), *подабиче* (Teucrium chamaèdrys), *срещниче* (Ajuga Laxmannii), *бабухъ* (Salvia verticillata), *мъртва коприва* (Lamium maculatum), *коча билка* (Nepeta Cataria), *мехунка* (Physalis Alkekengi).

Край пѫтищата и пуститѣ мѣста растатъ: *паламида* (Cirsium), *казашки бодилъ* (Xanthium spinosum), *метличина* (Centaurea), *рѣпей* (Lappa), *лугичка* (Dipsacus laciniatus), *Stachis germanica, смрадливо биле* (Lepidium ruderale), *дяволска уста* (Leonurus Cardiaca), *мърша* (Chenopodium Vulvaria), Coronopas procumbens), *щиръ* (Amaranthus retrofexus), *жиловлекъ* (Plantago major), *лобода* (Atriplex rosea), *мирдженчи* (Blitum virgatum), *прозориче* (Potentilla argentea), *клъстица* (Portulaca oloracea), *изсипливче* (Herniaria hirsuta), *очанка* (Euphrasia tatarica), Cephalaria transilvanica, *копривка* (Balota nigra), *осига* (Bromus sterilis), *конопь, гръсти* (Cannabis sativa) *острица* (Carex), *куче грозде* (Solanum nigrum), *лай-кучка* (Matricaria Chamomilla).

По край поточнитѣ и мочурливи мѣста се срѣщатъ: *порѣчъ* (Nasturtium rivulare), *повлѣкъ* (Malachium aquaticum), *Rhynchocorys elephas, ухапливо биле* (Lythrum Salicaria), *шаваръ* (Iuncus), *Hyppuris vulgaris, мекичарь* (Scirpus lacustris). *папуръ* (Typha angustifolia), *балдаранъ* (Butomus umbellatus), *стравиче* (Berula angustifolia), *дивъ джодженъ* (Menta aquatica), *жълтениче* (Chelidonium majus), *бутракъ*, (Bidens orientalis), *ракита* (Salix viminea), *меризливъ пелинъ* (Artemisia scoparia), *клинавче* (Epilobium roseum), *Eupatorium cannabinum*), *парички* (Bellis perennis), *подбѣлъ* (Tussilago Farfara), *ставиче* (Equisetum arvensa). *росица* (Glyceria fluitans), *трескавче, сиротица* (Cratiola officinalis), *Elatine alsinastrum, Elatine hexandra.*

Наесень цъвти *буторчето* (Cyclamen neapolitanum), *кърпи кожухъ есененъ минзухаръ* (Colchicum automnolis), *синия минзухаръ* (Crocus Pallasinnus), *Sterenbergia Colchiciflora.*

Освенъ тукъ изброенитѣ по-важни растителни видове, при по-основно проучване флората на ловчанската околность, безсъмнено тукъ ще се откриятъ и други интересни растения, а най-вече къмъ юго-западно направление отъ Ловечъ, кждето започватъ балканскитѣ предгория, та флората става по-разнообразна и по-интересна.

София, 16 октомврий 1927 год.

Ив. К. Урумовъ.

* * *

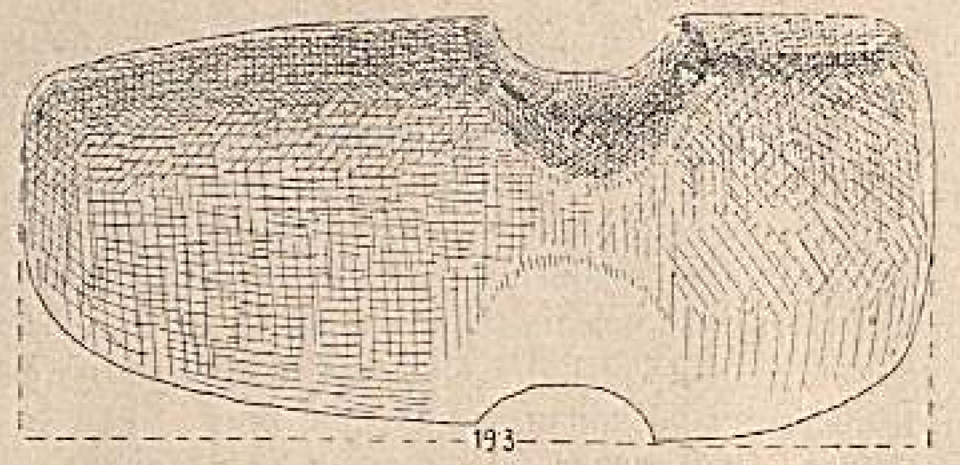

Образъ 15. Каменень чукъ отъ Деветашката пещера

ЛОВЧАНСКО ВЪ ПРЕДИСТОРИЧЕСКО ВРЕМЕ

Долината на р. Осъмъ е била обитавана още отъ най-далечни времена, отъ сжщото това население, което е живѣло и по долинитѣ на съседнитѣ рѣки. Низинитѣ сж били заети отъ пространни лесове, пълни съ изобиленъ дивечъ — елени, сърни, мечки, лисици; високитѣ плата сж били пасбища на множество стада отъ диви коне, говеда и овце, а непристжпнитѣ усои и мочурища сж били заети отъ глигани. Тукъ първитѣ поселници сж намѣрили всички условия за единъ сносенъ и спокоенъ животъ и настанили се единъ пжть покрай изворитѣ и въ пещеритѣ, тѣ сж могли да развиятъ значителна култура, прексжвана само отъ внезапнитѣ нахлувания на други народи, носители на нова културна придобивка и новъ начинъ на животъ. Макаръ долината да е мжчно достжпна отъ югъ, но съобщенията съ богатитѣ култури на Егейскитѣ области сж ставали по-лесно, отколкото презъ коя и да е друга часть на планината, която дълго време е служила, като преграда между народитѣ и културитѣ отъ двете страни на Стара Планина. Типиченъ примѣръ за този намираме още въ края на новокаменната епоха, (Сравни Seure et Degrand въ Bull. de Corr. Hell. 1906. G. Kazarow въ Prähist Zeitsch. 1914: P. Поповъ въ Изв. на Бълг. Арх. Д-во кн. IV и VI, въ Год. Нар. Музей 1922—25; В. Миковъ въ Год. Нар. Музей 1922-25 и Изв. Арх. Инст. IV 1926-27), но въ по кəснитѣ времена, особено презъ епохата на римското владичество долината на Осъма е играла важна роля, като съобщителна връзка между Дунава и Бѣло-море.

Следъ като рѣката Осъмъ напустне долнокреднитѣ пѣсъчници надъ Ловечъ, надолу преминава презъ долнокредни варовици, които особено сж типични отъ дѣсния брѣгъ на рѣката между Ловечъ и с. Лжжене. Тукъ изъ скалитѣ около Ловечъ и около селата Деветаки, Лжжене и Надежда се намиратъ нѣколко пещери въ които ще трѣбва да потърсимъ първитѣ културни останки отъ човѣшки животъ.

За първи пжть преди 2 години, уредникътъ на Народния Музей, Р. Поповъ можа да открие сигурни останки отъ човѣшки животъ на старата камена епоха въ пещерата Темната дупка до с. Карлуково (Луковитско). По-рано бѣха намѣрени само останки отъ дилувиална фауна — пещерна мечка и пещерна хиена, въ пещеритѣ — Моровица до с. Гложене (Тетевенска ок.), въ Топля до с. Г. Желѣзна (Троянско) и въ нѣкои пещери въ Търновския дервентъ. Безспорно и въ нѣкои отъ пещеритѣ въ Ловчанско ще се откриятъ материали отъ старата камена (полеолитна) епоха, още повече като се има предвидъ, че и тукъ е имало всички условия за животъ, а и въ двете съседни долини на Янтра и Витъ сж вече намѣрени останки отъ това време, но досега въ нито една отъ пещеритѣ на Осъмската долина не сж правени по продължителни и системни разкопки.

Новокамена (неолитна) епоха. Докато отъ старата камена епоха изъ Ловчанско не сж открити още никакви следи, то останкитѣ отъ новокаменатa епоха сж многобройни и разнообразни, макаръ и да не сж предприемани сериозни издирвания, а това показва, че тукъ е имало компактно население. Останкитѣ отъ културата на населението отъ тази епоха намираме въ пещеритѣ и открититѣ селища покрай рѣкитѣ и изворитѣ.

Отъ всичкитѣ пещери въ този край повърхностно сж изследвани само Деветашката, Лжженската, Футьовската пещера до с. Надежда, пещерата до с. Микре, а Табашката до Ловечъ въ това отношение е окончателно проучена

Деветашката пещера, наречена отъ мѣстното население още „Окната“, се намира на дѣсния брѣгъ на р. Осъмъ, два км. с. з. отъ с. Деветаки. Отворътъ й е обърнатъ на с. з. има височина около 20 м. Навжтре пещерата се разширява и къмъ 150 м. дълбочина се освѣтлява отъ три „Окна“ прозорци-отвори и е свѣтла, много широка и висока. Въ дѣсно продължението свършва въ не голѣма галерия, а въ лѣво продължава въ тѣсна и дълга галерия презъ която протича вода. Обширниятъ подъ на грамадната пещера отъ входа до края на първото разклонение е покритъ съ дебелъ културенъ пласть, който на много мѣста е натрупанъ на голѣми купове, — тукъ преди освобождението е получавано силитра. Тамъ кждето културниятъ пластъ не е разбърканъ, въ профила личатъ много добре огнищата, а навредъ изъ пещерата се виждатъ изобилно кости, челюсти и зжби отъ най-различни животни — говеда, коне, овци, елени, диви свини, кучета и пр., много глинени фрагаменти отъ сждове, рѣчни валутаци камъни и пр.

При направенитѣ на две мѣста малки сондажи се намѣриха върхове за копия и стрели, шила и игли, направени отъ кость и рогъ, дори се изкопаха и цѣли рога отъ еленъ и говедо. Между множеството рѣчни валутаци, донесени отъ Осъма, има и такива съ следи отъ употрѣба, било за чукане, било за стриване, а въ центъра на пещерата, на това мѣсто, кждето културниятъ пласть е отнесенъ се намиратъ изостанали много хромелни камъни. Въ тази часть на пещерата се намѣри единъ интересенъ камененъ чукъ, който чрезъ странични вдълбавания е билъ привързванъ за употрѣба (обр. 15).

Много по интересни сж фрагаментитѣ отъ глиненитѣ сждове, които се срѣщатъ на всѣка крачка и при всѣка копка. Цѣли сждове рѣдко се срѣщатъ, а фрагментитѣ по техника, стилъ и орнаментъ говорятъ за продължителенъ и интензивенъ животъ на нѣколко населения, обитавали Деветашката пещера въ единъ периодъ отъ 5000 до 500г. пр. Хр., Характерната пещерна

керамика, позната отъ пещеритѣ: Топля (Ил. Стояновъ въ Трудове на Природо-изпитателното Д-во 1904), Моровица (Р. Поповъ въ Изв. Бълг. Арх. Д-во, кн. III 1913) и Провъртенката (В. Миковъ — Пещерата Провъртенка до с. Кунино. Б. Слатинско въ Изв. Арх. Инст. 1922) се намира и тукъ въ голѣмо количество. Това сж малки глинени сждове или фрагаменти съ тъмно-кафявъ, или черенъ цвѣтъ, не добре изпечени, понѣкога съ малки дръжки и върху които въ рѣдки случаи се срѣщатъ вдълбнати орнаменти. На обр. 16 е представена една малка глинена сждинка, намѣрена въ пещерата презъ 1926 г., висока 8. см. Но това, което до сега е установено само въ Деветашката пещера и въ пещерата Магура до с. Рабиша (Бѣлоградчишко), това сж много фрагменти отъ сждове, работени далечъ отъ пещеритѣ, донесени чрезъ търговски пжтища. Тукъ се намиратъ фрагменти отъ сждове съ рисувани, врѣзани релиефни и инкрустирани орнаменти, сходни отъ една страна съ керамиката на така нареченитѣ селищни могили, които се срѣщатъ на изтокъ отъ Янтра, и отъ друга страна съ керамиката на неолитнитѣ селища отъ Садовецъ — Луковитско, и Витболъ — Видинско (Ан. Чилингировъ въ Изв. Арх. Д-во кн. II 1911). Въ пещерата при Деветаки се намиратъ и много глинени фрагменти, работени на грънчарско колело отъ по-късно време. Голѣмото разнообразие и богатство въ керемиката, както и самото положение на пещерата говорятъ не само че тя е била обитавана дълго време, макаръ и съ малки прекжсвания, но и че е служила като центъръ на обмѣна между населенията отъ долинитѣ на Янтра и Русенски Ломъ отъ изтокъ и на Витъ и Искъръ отъ западъ.

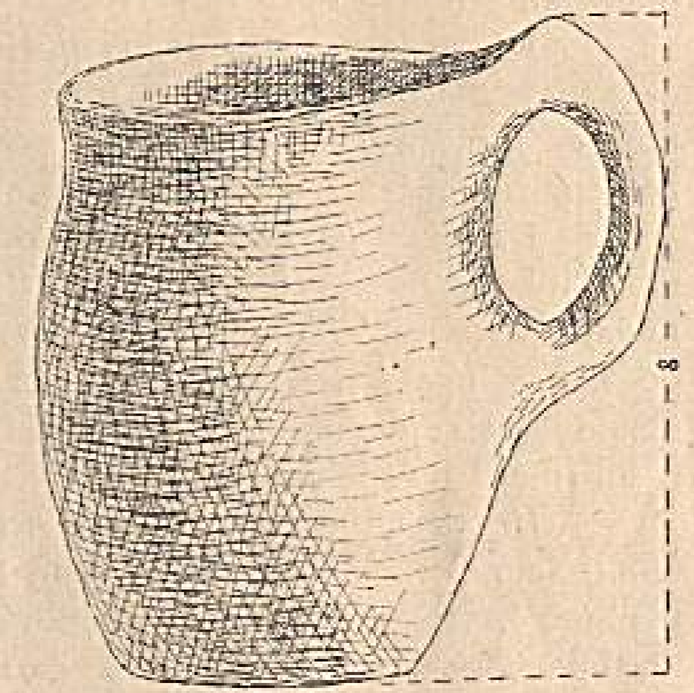

Образъ 16. Глиненъ сждъ отъ Деветашката пещера

Лжженската пещера е разположена по-далечъ отъ р. Осъмъ и лежи на повече отъ 2 км. южно отъ с. Лжжене. Отворътъ й е обърнатъ на северъ и е високъ около 15 м. Навжтре пещерата се разклонява, но е тъмна и влажна. Въ дѣсно разклонението продължава въ тѣсна и високо разположена галерия, която свършва не много далече, а лѣвото разклонение е тѣсно, високо и дълго и презъ него протича вода. Подътъ на пещерата до началото на двѣтѣ разклонения е покритъ съ дебелъ културенъ насипъ, припокритъ съ торъ. Незначителнитѣ сондажи дадоха достатъчно глинени фрагменти отъ сждове, възъ основа на които можа да се установи, че въ сжщото време, презъ което човѣкътъ е обиталъ Деветашката пещера, тогава и Лжженската пещера е служила като селище на народъ отъ сжщия произходъ, живѣлъ у насъ презъ новокаменатa епоха. Може би при бждещи разкопки въ Лжженската пещера ще се откриятъ не само богати материали, но тѣзи разкопки ще сж отъ голѣмъ наученъ интересъ, поради това, че тукъ пластоветѣ не сж разбъркани и ще може да се установи съ голѣма сигурность, както реда на културнитѣ напластявания, така сжщо и отдѣлнитѣ прекжсвания, ставали презъ течение на единъ периодъ отъ 4000—5000 години.

На 15 км. ю. з. отъ с. Надежда е Футьовската пещера, чийто отворъ е низъкъ и обърнатъ на югъ. Пещерата се разширява малко навжтре и достига на дълбочина до 26 м. Въ културния насипъ се срѣщатъ единични глинени фрагменти отъ сждове, напълно аналогични на фрагментитѣ отъ горнитѣ две пещери.

Въ малката пещера до р. Каменица на с. з. отъ с. Микре, сжщо така въ запазения още насипъ се изравятъ глинени фрагменти отъ сждове, кремени ножове и стъргалки, каквито ни сж познати отъ всички изследвани до сега пещери, населявани презъ неолитната епоха.

Въпрѣки че досегашнитѣ изследвания въ изброенитѣ до тукъ четири пещери и да сж имали само сондаженъ характеръ, то възъ основа на намѣренитѣ, макаръ, и не достатъчни културни останки, може да се заключи, че тѣ сж били обитавани презъ новокаменната епоха отъ едно и сжщо население, съ изключение на Деветашката пещера, въ която човѣкътъ е продължавалъ да живѣе и въ много по-късно време.

Неолитни селища извънъ пещеритѣ. Презъ време, когато пещеритѣ били заети, то друга часть отъ населението е живѣло на мѣста съ югоизточно изложение покрай изворитѣ и рѣкитѣ. Възъ основа на единичнитѣ намѣрени материали може да се каже, че въ Ловчанско такива селища е имало доста много, но за жалость до сега не е направено нищо, за да се установятъ по-точно мѣстата, населявани презъ новокаменната епоха вънъ отъ пещеритѣ.

Единственото голѣмо заселище отъ този типъ се е намирало въ мѣстностьта Бостанитѣ ю. и. отъ с. Боховица, въ съседство съ селската рѣка. Тукъ на едно пространство отъ 4-5 декара, при разработване на почвата се изравятъ много глинени фрагменти отъ сждове безъ орнаменти, по-малко съ релиефни или съ типичния орнаментъ за тѣзи селища — широко вдлъбнати брезди въ видъ на спирални пояси. Дръжкитѣ отъ сждове, каквито се срѣщатъ доста, сж по-широки и разнообразни. Множеството хромелни камъни показватъ, че населението е познавало земледѣлието, подобно на населението отъ пещеритѣ. Необходими сж подробни изследвания въ това селище, които ще дадатъ богатъ сравнителенъ материалъ, още повече като се вземе и подъ внимание, че събранитѣ на повърхностьта предмети сж отъ голѣмъ наученъ интересъ, а отъ друга страна, до сега у насъ отъ многото известни селища отъ този типъ, нито едно не е разкопано. Селището при Баховица по разнообразие, стилъ и техника на глиненитѣ фрагменти може да се сравни съ голѣмитѣ неолитни селища при Витболъ — Видинско, Курило, Илиенци и Кремиковци — Софийско (за последното — Ан. Чилингировъ въ Пер. Сп. 1908, стр. 200) и Садовецъ—Луковитско.

Вънъ отъ горното селище отдѣлни находки отъ новокаменната епоха сж намѣрени на нѣколко мѣста изъ Ловчанско, но при какви обстоятелства, това не е известно. Безспорно тѣзи предмети произхождатъ или отъ селища, или негде въ близко съседство би се намѣрило такова селище. Въ махлата Дръстене въ Ловечъ е намѣренъ единъ голѣмъ камененъ чукъ съ дупка, който по размѣри надминава всички открити до сега чукове отъ това време. Отъ землището на с. Надежда произхожда другъ камененъ чукъ, направенъ отъ сивозелена скала. До с. Смочанъ, въ мѣстностьта „Каса Попенецъ", сж изкопани голѣмъ брой кремени стъргалки и ножове, които може би сж отъ нѣкоя работилница. Въ с. Дрѣновъ е намѣрена единствената запазена гривна, направена отъ мидата Spondylus.

Разгледанитѣ до тукъ предмети на новокаменната епоха отъ пещеритѣ и открититѣ селища, принадлежатъ на две култури, почти различни една отъ друга. Дали тѣзи култури сж на два различни народи, съвремени единъ на другъ, или тѣ едновременно сж проникнали въ долината на Осъмъ, това за сега остава неизвестно. Сжщо така е неизвестенъ и произхода на народитѣ, населявали презъ неолитната епоха нашата долина. Отъ какъвъ произходъ сж били тѣзи народи, или отъ кжде сж дошли и колко етнолошки наслоявания е имало, за сега на този въпросъ нищо положително не може да се отговори. До сега въ нашитѣ пещери и открити селища не е намѣренъ нито единъ човѣшки черепъ, възъ основа на който би могло отчасти да се опредѣли произхода на населението, обитавало страната ни въ епохата преди металитѣ. Открития презъ 1926 г., при разкопкитѣ на Деветашката пещера скелетъ, принадлежи на индивидъ отъ неиндоевропейски произходъ. Неговиятъ черепъ е на долихокефалъ-негроидъ, и споредъ нѣкои изследвачи долихокефали-негроиди съ силенъ прогнатизъмъ сж първитѣ обитатели на срѣдиземноморскитѣ области презъ новокаменната епоха. Скелетътъ, макаръ че се намѣри въ пласть, лишенъ отъ каквито и да е културни останки, и положението му бѣше такова, че наподобяваше така нареченитѣ хокери — погребение въ свито положение, практикувано презъ цѣлия неолитъ, но при него не се намѣри никакъвъ предметъ, по който бихме могли да го датираме, а възъ основа само на единъ черепъ да вадимъ заключение за населението презъ новокаменната епоха у насъ е прибързано и несигурно. Съ положителность ще може да се говори за физическия типъ на неолитнитѣ обитатели въ България, само следъ като и въ други пещери и селища се откриятъ подобни скелети. При разкопкитѣ на така нареченитѣ селищни могили до Русе (Д. Костовъ въ Год. Нар. Музей 1922-25) и Балбунаръ (В. Миковъ въ Изв. Арх. Инст. 1926-27) се откриха гробове и скелети на народъ, принадлежащъ къмъ предноазиатски типъ. Но този народъ дошълъ, тукъ съ висока култура, заема областьта между Янтра и източно отъ Шуменъ, не е достигалъ долината на Осъмъ, но е билъ въ културни и търговски връзки съ населението въ Ловчанско, за което сждимъ по намѣренитѣ глинени фрагменти отъ сждове въ Деветашката пещера.

Медна епоха (2100—1900 г.). Новокаменната епоха отстжпва мѣстото на металната, която бавно, но вече сигурно замѣства каменитѣ орждия. Първитѣ медни орждия отъ долината на Осъмъ произхаждатъ отъ късни неолитни селища, които може би да сж продължили да сжществуватъ и презъ бронзовата. Отъ мѣстностьта Долчецъ до с. Деветаки произхожда една медна брадва (обр. 17), подобна на брадвитѣ отъ Пашаитъ (Варненско) и Костиево (Пловдиско), а близо до пещерата на р. Света при Угърчинъ е намѣрена една медна брадва, напълно сходна съ меднитѣ брадви отъ Радомиръ, Драгоманъ Орѣхово и др.; на сѫщото мѣсто е намѣрена и една бронзова кирко-мотика аналогична на меднитѣ кирко-мотики отъ Новоселци (Видинско), Арчаръ, Кремиковци, Ребро (Трънско) и др.

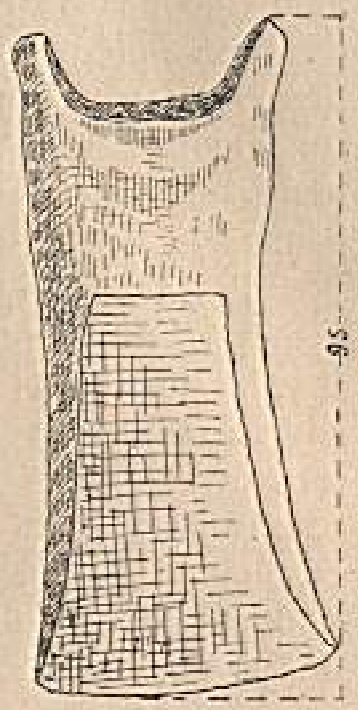

Образъ 19. Бронзова брадва отъ Ловечъ

Бронзова епоха. Материалитѣ отъ бронзовата епоха сѫ по многобройни, но въ повечето случаи произхождатъ отъ единични находки. Въ землището на с. Долни Биволъ е намѣрена една бронзова брадва (обр. 18), която по форма е сходна съ медната брадва отъ Угърчинъ. Отъ с. Враца произхожда една бронзова брадвичка съ дуле, форма, която се явява вече къмъ края на бронзовата епоха; тази брадвичка е подобна на бронзовата брадвичка намѣрена до Ловечъ при инсталацията (обр. 19). — Следи отъ бронзовата епоха се намѣриха и въ Деветашката пещера, а разкопкитѣ презъ 1926 г. въ Табашката пещера установиха, че и тукъ въ края на бронзовата епоха, е живѣлъ човѣкъ. Изкопанитѣ глинени фрагаменти отъ сѫдове по своя орнаментъ и техника принадлежатъ къмъ сѫщото време, къмъ което и бронзовата брадвичка, намѣрена малко по-долу. Отъ Троянско произхожда единъ голѣмъ пѣсъчливъ каменeнъ блокъ (сега се намира въ двора на читалището въ Ловечъ), на който има рисунки правени съ широко острие, — подобни на рисункитѣ отъ Карагуй

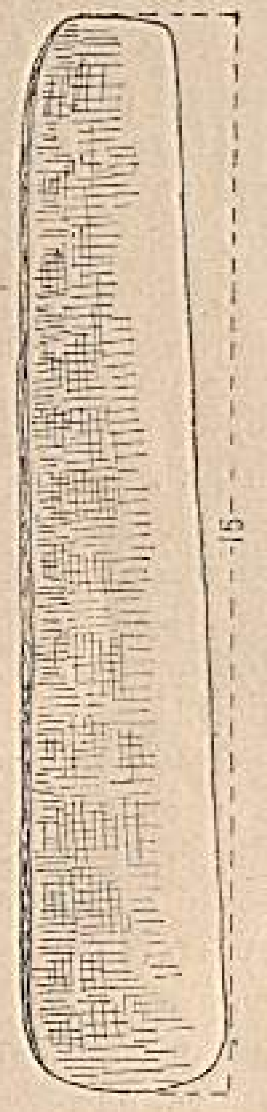

Образъ 17. Медна брадва отъ Долчецъ при Деветаки

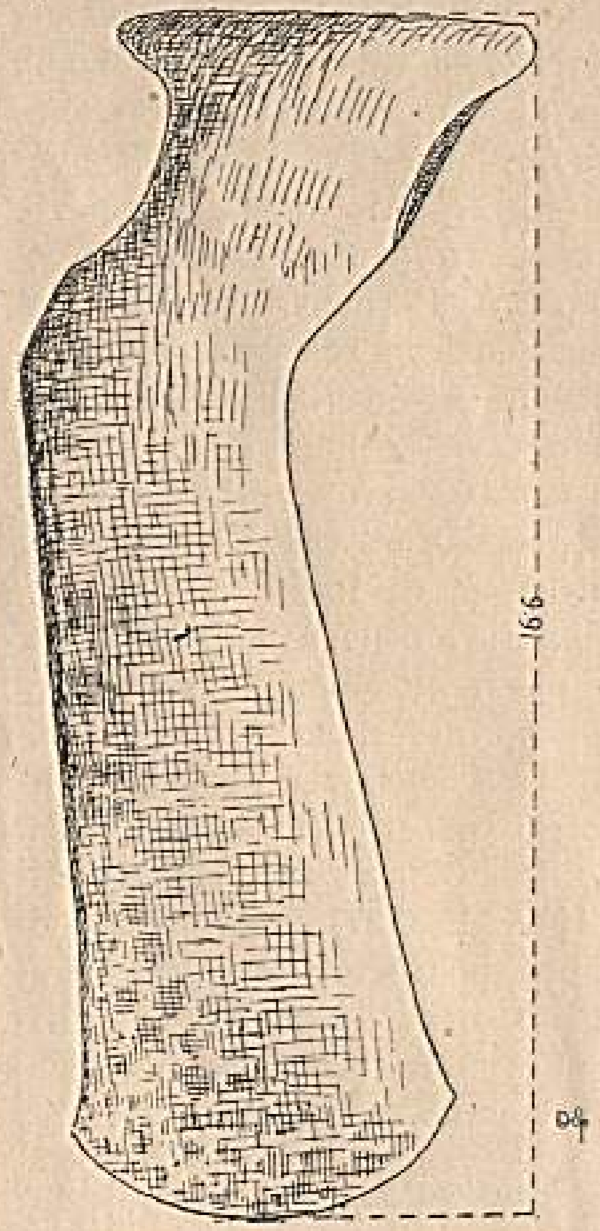

Образъ 18. Бронзова брадва отъ Долни Биволъ

(Плѣвенско), а последнитѣ се отнасятъ къмъ края на бронзовата епоха. Въ долината пъкъ на р. Росица, при селата Горско Косово, Горско Калугерово и Горско Сливово сѫ намѣрени колективни находки отъ бронзови брадвички, подобни на тази отъ Ловечъ, а това показва че презъ края на бронзовата епоха въ Севлиевско и Ловчанско е имало гѫсто население.

Желѣзна епоха (1000—100 г. пр. Хр.). Колкото по се доближаваме до историческо време, толкова повече материалитѣ и паметницитѣ отъ човѣшка деятелность се срѣщатъ повече и вече намираме известия у старитѣ автори за нашитѣ земи. Многобройнитѣ могили сѫ едни отъ паметницитѣ, около които сигурно можемъ да търсимъ следитѣ на селища. Останкитѣ отъ това време сѫ по многобройни и разнообразни и се намиратъ или въ могилитѣ, или наблизо до тѣхъ, кѫдето сѫ били селищата.

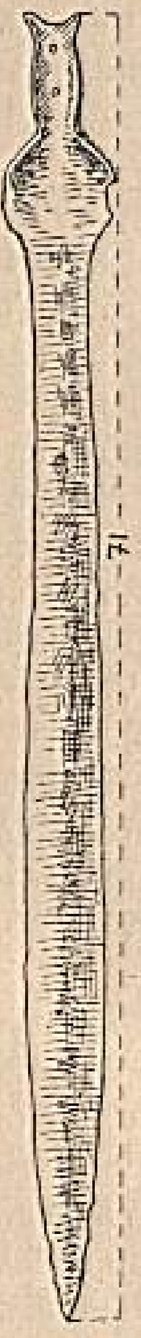

Обр 20. Желѣзенъ мечъ отъ Мутяновото до Александрово

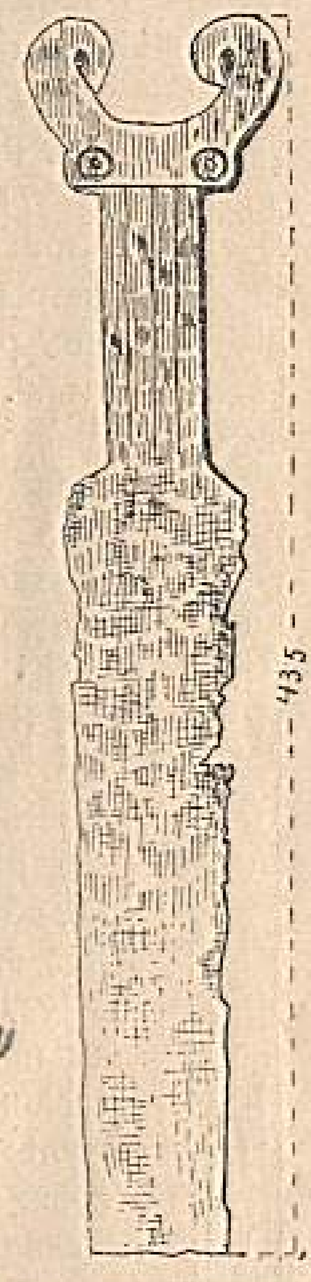

Обр. 21. Жслѣзенъ мечъ отъ Бабаковецъ до Ловечъ

Материалитѣ отъ старата желѣзна епоха отъ Ловчанско произхождатъ изключително отъ случайни находки. Въпрѣки, че у насъ сѫ правени разкопки въ некрополи отъ това време (при Влашкосело — Врачанско и Торосъ — Луковитско) и намѣренитѣ въ тѣхъ материали сѫ доста интересни, то предметитѣ отъ Ловчанско сѫ много по-интересни. Въ една малка могилка въ мѣстностьта Долнитѣ герани до с. Надежда при почти разрушени скелети сѫ намѣрени нѣколко спирално навити бронзови гривни. Едни отъ гривнитѣ сѫ правени отъ четвъртита тель, а една е направена отъ обла тель, краищата на която свършватъ съ силно навити спирали. Въ една отъ малкитѣ могилки въ мѣстностьта Мутяновото, източно отъ с. Александрово, е намѣренъ единъ желѣзенъ мечъ, сега въ музея въ Ловечъ (обр. 20), по форма подобенъ на мечътъ отъ края на бронзовата епоха, произходящъ отъ с. Бешли, Орѣховско, (Поповъ въ Изв. Арх. Д-во, кн. III сор. 291). Въ мѣстностьта Бабаковецъ на западъ отъ Ловечъ, при заравняването на една могила е изкопанъ единъ жѣлѣзенъ мечъ, забитъ въ земята (обр. 21). Отъ меча липсва острието, но снабдената съ антени дръжка показва, че този мечъ произхожда отъ едно погребение къмъ VII—VI в. пр. Хр.

Отъ втората желѣзна епоха материалитѣ сѫ още по-разнообразни и многобройни. Тѣ се намиратъ еднакво и въ могилитѣ и вънъ отъ тѣхъ. Но макаръ че паметницитѣ отъ това врѣме и да сѫ отъ първостепена важность, обаче следъ случайнитѣ находки по-нататъшни изследвания не сѫ правени. Намѣренитѣ презъ 1911 год., въ мѣстностьта Шововецъ до с. Радювене 12

Народенъ Археологически
СОФИЯ

сребърни тасове и две сребърни пафти (Б. Филовъ въ Изв. Арх. Д-во кн. VI стр. 31), чийто произходъ трѣбва да се търси въ южна Русия, сж материали възъ основа на които можемъ да знаемъ, каква е била културата, живота и търговскитѣ отношения на народитѣ отъ нашитѣ мѣста къмъ V в. пр. Хр. Но следъ намирането на тѣзи предмети, никой повече не се заинтересува да изследва и изучи мѣстонаходището. Сжщо така е станало и съ сребърнитѣ сждове (само единъ е постжпилъ въ сбиркитѣ на Народния Музей), намѣрени въ мѣстността Хендеклика до с. Александрово въ една камениста могилка. Сждътъ отъ Александрово, върху който има запазенъ гръцки надписъ, се датира къмъ V в. пр. Хр. и има сжщия произходъ, както сждоветѣ отъ Радювене.

Презъ 1896 г. въ махлата Дикисанъ до Ловечъ, въ дворътъ на Стойко Хр. Сираковъ е била открита една гробница при разкопването на една голѣма могила. Гробницата е била около 2·50 м. подъ повърхността на могилата и изградена отъ дѣлани квадратни камъни. Тя е имала предверие и вжтрешна погребална стая, раздѣлена съ една стена и врата. Предверието на гробницата било постлано съ четвъртити камъни, а вжтрешната стая измазана съ хоросанъ. Гробницата е била цѣла засводена, но при откриването се указало, че още навремето е разрушена и ограбена. По планъ и строежъ гробницата отъ Ловечъ наподобява на могилната гробница отъ Старо-ново-село — Пловдивско, която се датира къмъ IV в. пр. Хр. (Ив. Велковъ въ Год. на Нар. библ. въ Пловдивъ 1926 г.).

Въ музейната сбирка на Ловчанското читалище се намира единъ бронзовъ шлемъ, който по всичко изглежда, че произхожда отъ нѣкоя гробна могила около Ловечъ. По форма този шлемъ е подобенъ на шлемоветѣ, чиято форма се срѣща къмъ V—IV в. пр. Хр., отъ което време е и гробницата отъ Дикисанъ.

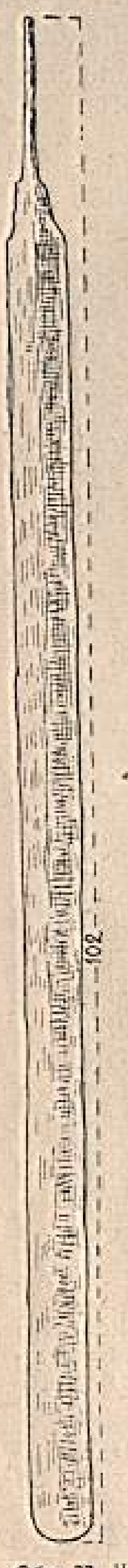

Обр. 22. Желѣзенъ мечъ отъ Долнитѣ лозя до Баховица.

До с. Надежда въ мѣстността Слъбица и въ Данчова могила сж намѣрени криви желѣзни ножове и върхове за копия, напълно сходни съ двата криви желѣзни ножа, намѣрени заедно съ една желѣзна юзда и единъ желѣзенъ мечъ въ мѣстността Долнитѣ лозя до с. Баховица. Последнитѣ предмети сж изровени отъ една малка могилка при реголване за лозе. Желѣзниятъ мечъ (обр. 22), е отъ типа — келтийски мечове, но отъ по-късна форма — къмъ II в. пр. Хр. Северно отъ Смочанъ, къмъ Заградъ въ мѣстността Дѣдовецъ при заравняване на една малка могила заедно съ горѣлитѣ кости сж изваденни нѣколко желѣзни предмети, които били разчупени и захвърлени. Отъ тази находка запазенъ е само единъ желѣзенъ мечъ, дълъгъ 81 см., сжщо така келтийски типъ, но по форма малко по-старъ отъ този отъ Баховица, — той се отнася къмъ III в. пр. Хр.

Предметитѣ отъ до тукъ изброени находища, принадлежащи къмъ новата желѣзна епоха, се отнасятъ къмъ времето отъ 500—100 год. пр. Хр. Тѣ напълно се схождатъ съ материалитѣ на сжщото време отъ Брѣзово — Пловдивско, Панагюрище (Б. Филовъ въ Изв. Арх. Инст. кн. VI 1916—1918), Бѣла Слатина, Попица Бѣло-Слатинско, Виноградъ, Горно-Орѣховско, Дере, Поповско, (Р. Поповъ въ Год. Нар. Музей за 1921) и Плѣвенъ.

Може би отъ това време изъ Ловчанско да произхождатъ много още предмети, но тѣ сж пръснати изъ малкото ни музейни сбирки, обхождането на които не бѣ ми възможно.

Какво е било населението презъ медната и бронзовата епохи въ България и частно по долината на Осъмъ сжщо така нищо положително не може да се каже. Изследванията и разкопкитѣ въ съседнитѣ страни установяватъ такова смѣшение на раси и племена, каквото имаме и до днешни дни. Това смѣшение се констатира още въ края на новокаменната епоха, когато индоевропейскитѣ народи заселватъ Европа и се размѣсватъ съ завареного по-старо население. До сега у насъ не е откритъ никакъвъ черепъ и отъ металната епоха, а това се дължи отчасти на обстоятелството, че досега намѣренитѣ материали произхождатъ отъ случайни находки и отъ друга страна презъ това време вече мъртвитѣ сж изгаряни.

Къмъ 1900 г. пр. Хр. отъ нашитѣ земи се изселватъ фригитѣ и страната ни се заема отъ нови тракийски племена, дошли отъ северъ. Като носители на старата желѣзна епоха се смѣтатъ илирийскитѣ племена, които къмъ 900 г. пр. Хр. заематъ цѣлата западна половина на Балканския п-въ и достигатъ до къмъ долината на Искъръ. Къмъ IV в. пр. Хр. по долината на долни Дунавъ се спускатъ келтитѣ, тѣ постепенно преминаватъ отъ Видинско, презъ Бѣлослатинско, Луковитско и Ловчанско, преминаватъ нейде Стара-планина и къмъ края на III в. пр. Хр. основаватъ въ Казанлъшко своето мимолѣтно царство. Римлянитѣ намиратъ долината на Осъмъ заета отъ тракийци, основаватъ градове и прокарватъ по долината единъ отъ най-важнитѣ пжтища, който е свързвалъ Дунавска съ Тракийска равнина и е билъ сжщевременно най-краткия пжть отъ Дунава до Бѣло море. Макаръ и романизирани отчасти, тракитѣ сж дочакали славянитѣ къмъ V—VI в. сл. Хр., на които завещали името на своята рѣка Asamus, което име славянитѣ осмислили и нарекли Осъмъ.

Бждещи разкопки и изследвания въ пещеритѣ, открититѣ селища, могилитѣ и селищата около тѣхъ, ще допринисатъ много нѣщо за Ловчанско въ предисторическо време, което е така интересно, както и по кръснитѣ времена. Многобройнитѣ материали, изключително отъ случайни находки хвърлятъ свѣтлина върху най-далечното минало на тази покрайнина, играла първостепенна роля въ историята на народитѣ, минали тукъ следъ римското завоевание и до наши дни.

В. Миковъ.

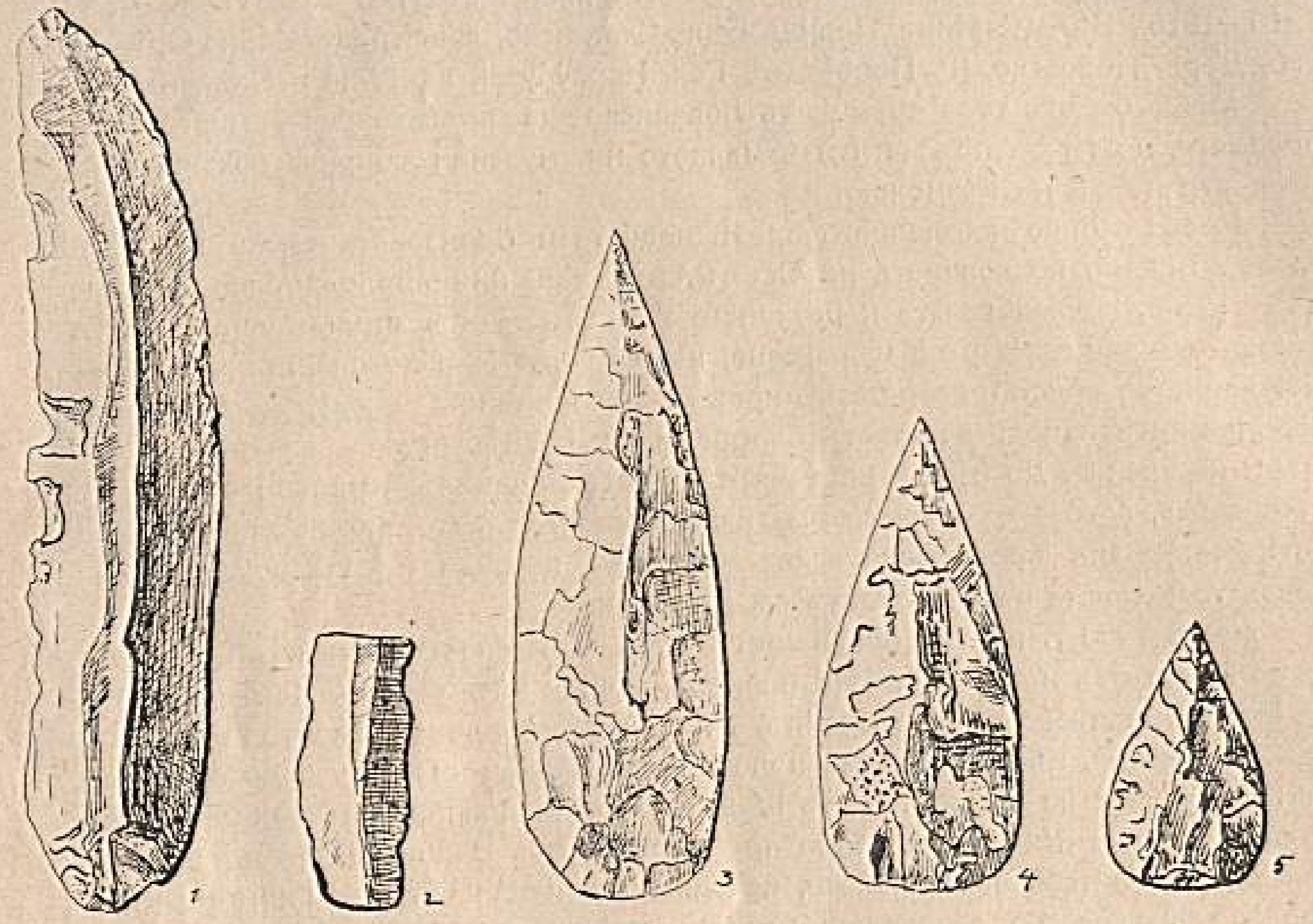

Образъ 23. Кремъчни оръдия, намѣрени при Гюргювецъ.

Господинъ М. х. Недѣлчевъ е представилъ хубаво написана работа върху „Най-старитѣ обитатели на Ловечъ“. Понеже тя разглежда почти сжщитѣ предисторични материали, които е описалъ г-нъ В. Миковъ, нѣма да я печатаме. Ще споменемъ само намѣренитѣ неолитични кремъчни ножове и върхове на копия и стрели близо до чешмата Гюргювецъ, около 5 км. западно отъ Ловечъ. Тѣ били много на брой, но били продадени на нѣкой търговецъ; запазени сж отъ тѣхъ въ ловчанския музей твърде малко. Кремъчнитѣ копия и стрели отъ Гюргювецъ иматъ листовидна форма (гледай обр. 23) и различна голѣмина. Кремъчнитѣ ножове сж дълги 17.5 см. и широки 3.5 см., кремъкътъ е синкаво черъ,

Между находкитѣ въ Деветашката пещера Недѣлчевъ споменува единъ полуцилиндъръ отъ мекъ камъкъ, който е служилъ, по всѣка вѣроятность, за калъпъ на грънчарски сждове.

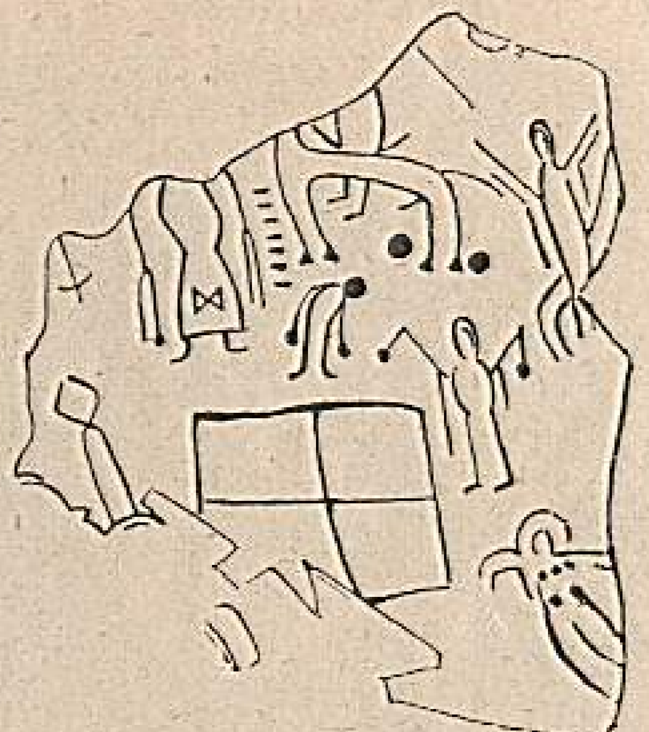

Образъ 24. Орѣшакскиятъ образенъ камъкъ.

Образниятъ камъкъ отъ с. Орѣшакъ, Троянска околия

Не далеко отъ Троянския монастиръ „Св. Богородица“, край пжтя отъ с. Орѣшакъ за Скандалото, се е откжсналъ отъ скалата и падналъ въ дола голѣмъ камененъ блокъ, по лицето, на който сж издълбани рисунки, които г. М. х. Недѣлчевъ ни предава въ отпечатания тукъ образъ. Камъкътъ е високъ 1·16 м. и широкъ 1·05 м. Той е пренесенъ на 28. VI. 1925 г. въ Ловечъ и е изложенъ въ градината на читалището „Феликсъ Каницъ“. До сега образи, прилични до нѣкжде на Орѣшакскитѣ, сж намѣрени до с. Карагуй, Плѣвенско. Въ рисункитѣ на камъка отъ с. Орѣшакъ се срѣщатъ белези на предисторически и прабългарски паметници, но за сега мжчно може да се каже нѣщо положително за тѣхъ.[1] Нѣма съмнение, че рисункитѣ представятъ разказъ, въ който главна роля играе конникътъ, чиято горна часть липсува. Особено типиченъ е знакътъ половина кръстъ, който е изрѣзанъ на съседната до коня фигура, която изглежда да е образъ на най-важната подиръ конника личность.

---

[1] Г-нъ В. Миковъ печата обстойни бележки върху Карагуйскитѣ скални рисунки, като засѣга и Орѣшакскитѣ и други въ Известия на бълг. арх. институтъ, год. V, 1929, стр. 291—307.

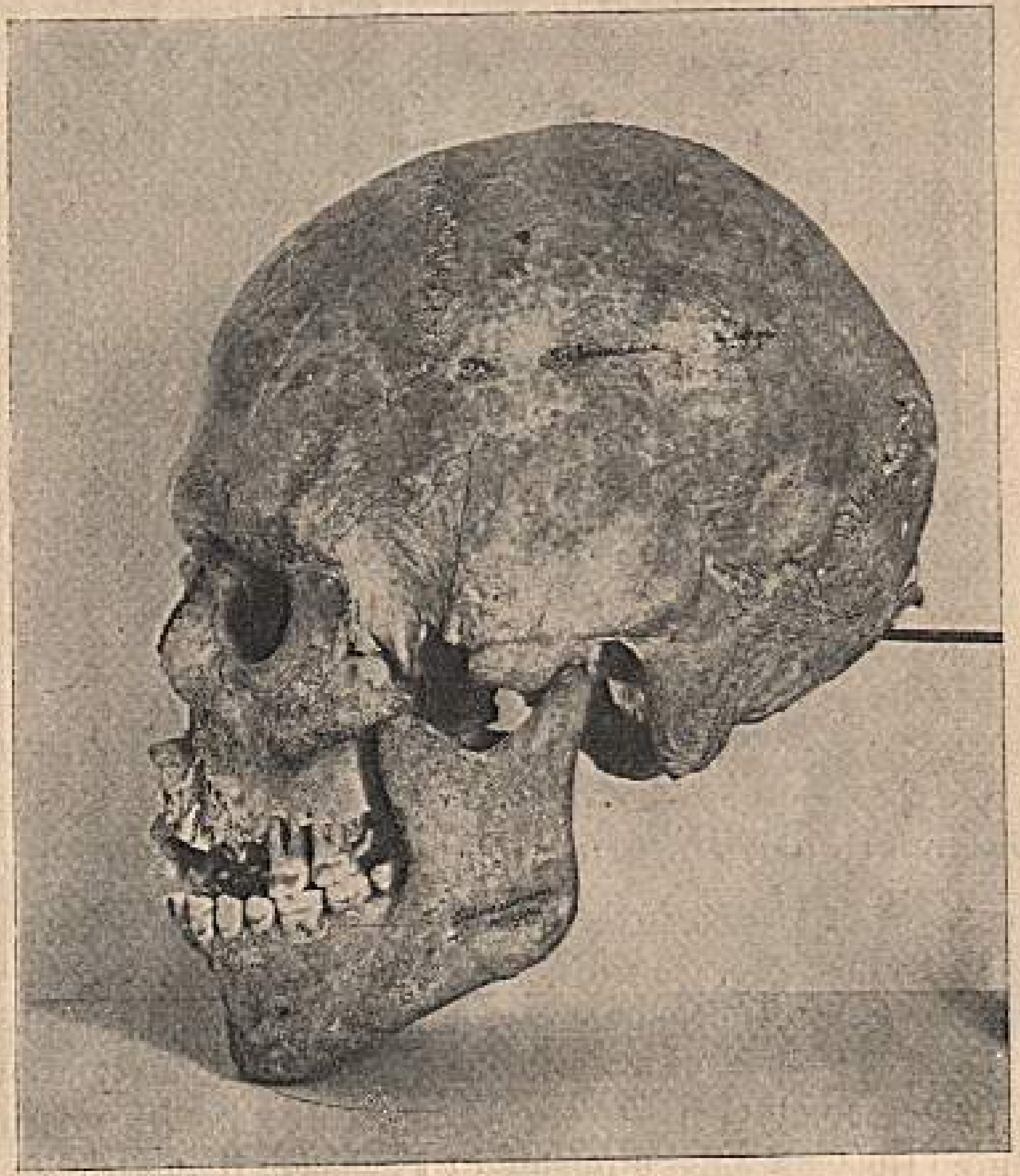

Образъ 25. Черепътъ отъ Деветашката пещера

ЕДИНЪ ИНТЕРЕСЕНЪ ЧЕРЕПЪ ОТЪ ДЕВЕТАШКАТА ПЕЩЕРА

Презъ 1927 година на асистента при Народния музей, г. В. Миковъ, бѣше възложено да направи нѣколко предварителни сондажи въ Деветашката пещера, съ огледъ на бѫдещи систематични проучвания. Въ сондажа, който той е предприелъ на около 200 метра отъ входа, близо до дѣсната стена на пещерата, на дълбочина 1·80 м. открилъ скелетъ въ следното положение:

Скелетътъ лежи на лѣвата си страна, съ глава на с.-з., краката свити въ коленетѣ; а ръцетѣ, привити въ лаката, стоятъ съ киткитѣ близо до главата.

Около скелета, споредъ Миковъ, не били намѣрени никакви културни останки, които, изобщо, липсвали въ тоя хоризонтъ.

Отъ скелета той е задържалъ само: черепа, долната челюсть и една отъ бедренитѣ кости (femur), макаръ че би трѣбвало да се запази цѣлиятъ скелетъ.

Черепъ (Granium)

Черепътъ е напълно развитъ, съ ясни контури на сутуралнитѣ линии. Зѫбитѣ, развити всички, сѫ отлично запазени, слабо изтрити върху дъвчащитѣ площи. Възрасть около 30 години.

Двете зигоматични дѫги (Arcus zygomaticus) сѫ отчасти строшени, сѫщо и зѫбниятъ вѣнецъ отъ едната страна е значително повреденъ и то въ последствие. Въ пласта, обаче, черепътъ е билъ добре запазенъ.

Ние ще дадемъ само нѣкои отъ най-важнитѣ измѣрвания на черепа, като смѣтаме, че съ въпроса за неговото обстойно проучване, трѣбва да се залови специалистътъ.¹)

Norma frontalis

Гледанъ отпредъ, черепътъ прави впечатление съ силно развити зигоматични дѫги (Arcus zygomaticus) и сравнително изпъкнали надорбитни дѫги (Arcus superciliaris).

Минималниятъ челенъ диаметъръ (Diam. frontal minimum) достига 107·0 мм. а стефаничниятъ диаметъръ (Diam. stéfanique), т. е. разстоянието отъ единия стефанионъ до другия, което отговаря на най-голѣмия челенъ диаметъръ, мѣри 120·0.

Бизигоматична ширина (Largeur bi-zygomatique), т. е. разстоянието между най-изпъкналитѣ точки на бизигоматичнитѣ дѫги, достига 143·0.

Правото разстояние отъ nasion до bregma достига 113·0.

Височината на цѣлото лице 130·0, а само на горнето 74·0; ширината на лицето ще има следния индексъ: *91·6* (индексъ на цѣлото лице) и — *51·7* (на горното лице). Следователно, черепътъ преминава къмъ групата на *долихопрозопичнитѣ (лептопрозопичнитѣ)*, т. е. той притежава признацитѣ на едно тѣсно или високо лице.

Орбититѣ почти иматъ правоѫгълна форма, съ височина (вертикаленъ диам.) 29·0 и максимална ширина (напрѣченъ диам.) 40·0.

Индексътъ, следователно, ще бѫде $\frac{100.\ diam.\ vert.}{diam.\ transv.} = 72{\cdot}5.$

Имаме черепъ съ низки орбити (хемиконхични). Въ това отношенил черепътъ отъ Деветашката пещера представя едно особно изключение, тъй като много рѣдко се срѣщатъ орбитни съ индексъ по-малъкъ отъ 75, както и индекси, по-голѣми отъ 100.

Черепитѣ отъ Русенската могила²) сѫ мезоконхични. Тѣ иматъ орбитенъ индексъ срѣдно 79·3, което виждаме въ следната сравнителна таблица:

---

[1] Поради непредвидени причини, известни положения и мѣрки на черепа ще се дадатъ допълнително въ края на книгата.

[2] Дрончиловъ, Изв. на Археол. инст. II, 199.

	РУСЕНСКА МОГИЛА			Общо отъ тритѣ	Деветашката пещера
	2	4	5		
Ширина на орбититѣ . . .	40	40	36	38·7	40·0
Височина на орбититѣ. . .	32	32	28	30·7	29·0
Разлика.	8	8	8	8	11
Орбитенъ индексъ.	80·0	80·0	77·8	79·3	72·5

Височина на носа . . . . 51·0
Ширина на носовия отворъ. . . . . 26·5

$$\text{Индексъ} = \left(\frac{100 \times \textit{нос. шир.}}{\textit{нос. вис.}}\right) = 52{\cdot}0.$$

Следователно, имаме черепъ съ *платириния (широконосие)*.

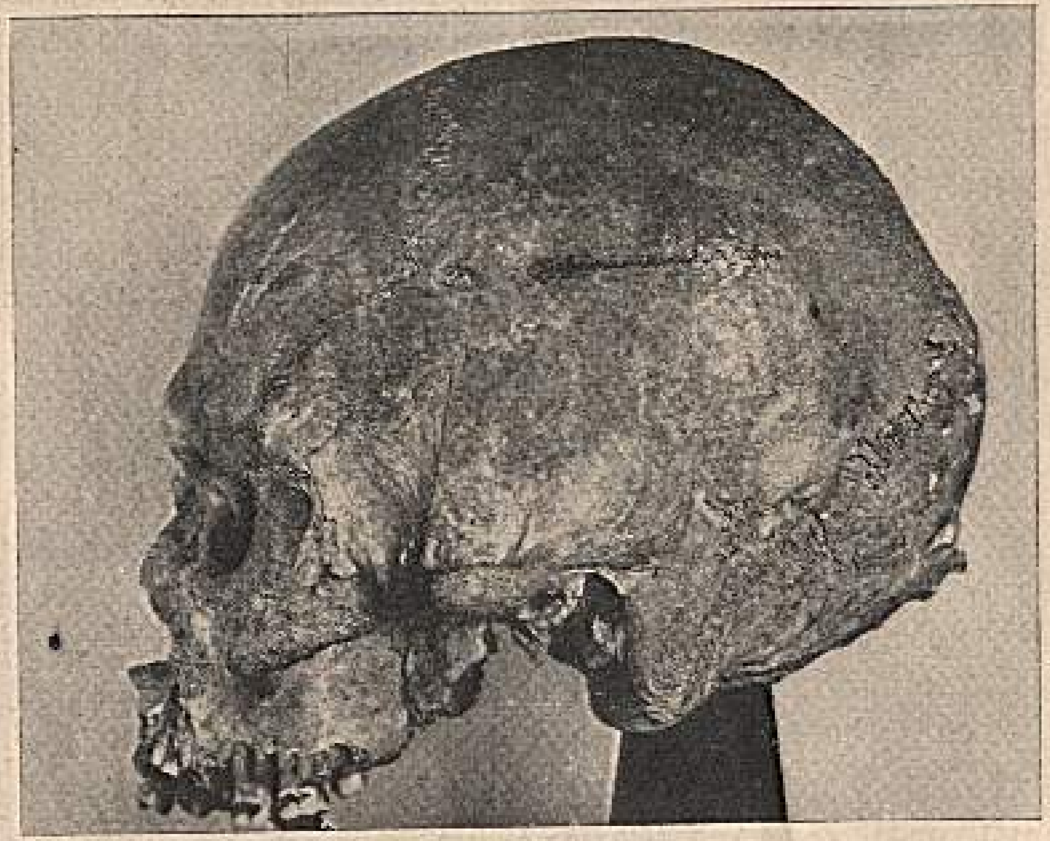

Образъ 26. Norma lateralis

Norma lateralis

Гледанъ черепа отъ страна, биятъ въ очи издаденитѣ надорбитни дѫги и силно развитиятъ proc. mastoideus.

Челото е твърде много наклонено, а лобътъ, въ областьта на lambda, доста изпъкналъ.

Надлъжниятъ максималенъ диаметъръ на черепа (Diam. ant.-post. maximum) мѣри . . . . 190·0

Диаметъръ отъ глобелата (glabella) до иниона (inion), или diam. ant. post iniaque, мѣри. . . . . 186·0

$$\text{Дълежно-широченъ индексъ} \left(\frac{100 \times \textit{diam. transv. max.}}{\textit{diam. ant.-post. max.}}\right) = 72{\cdot}1.$$

Черепътъ показва типиченъ прогнатизъмъ.

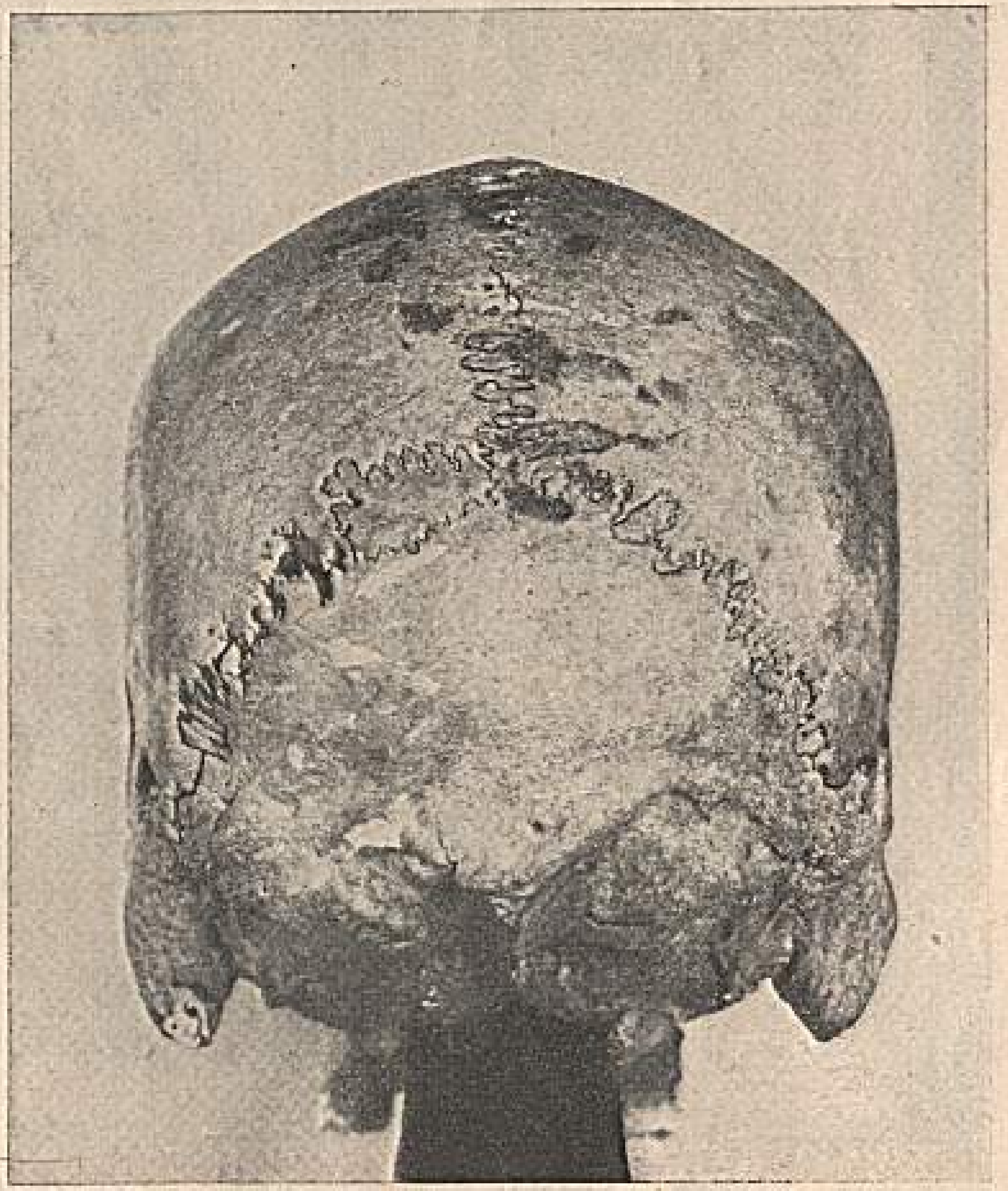

Образъ 27. Norma occipitalis

Norma occipitalis

Гледанъ откъмъ тила, черепътъ има форма на високъ петоѫгълникъ, слабо заобленъ отгоре. Proces. mastoideus сѫ силно развити и значително изпъкнали на страна. Силно развитъ е и Protuberantia occip. externa. Подъ lambda тилната кость значително изпъква назадъ. Върху Sutura lambdoidea отъ лѣво сѫ развити 4 сутурални кости (Ossa suturarum) и една отъ дѣсно.

Височината на черепа $\left(\frac{100 \times \textit{Bassion—Bregma}}{\textit{Дължина на черепа}}\right) = 80{\cdot}5$.

Следователно, имаме високъ (хипсикефаленъ) черепъ.

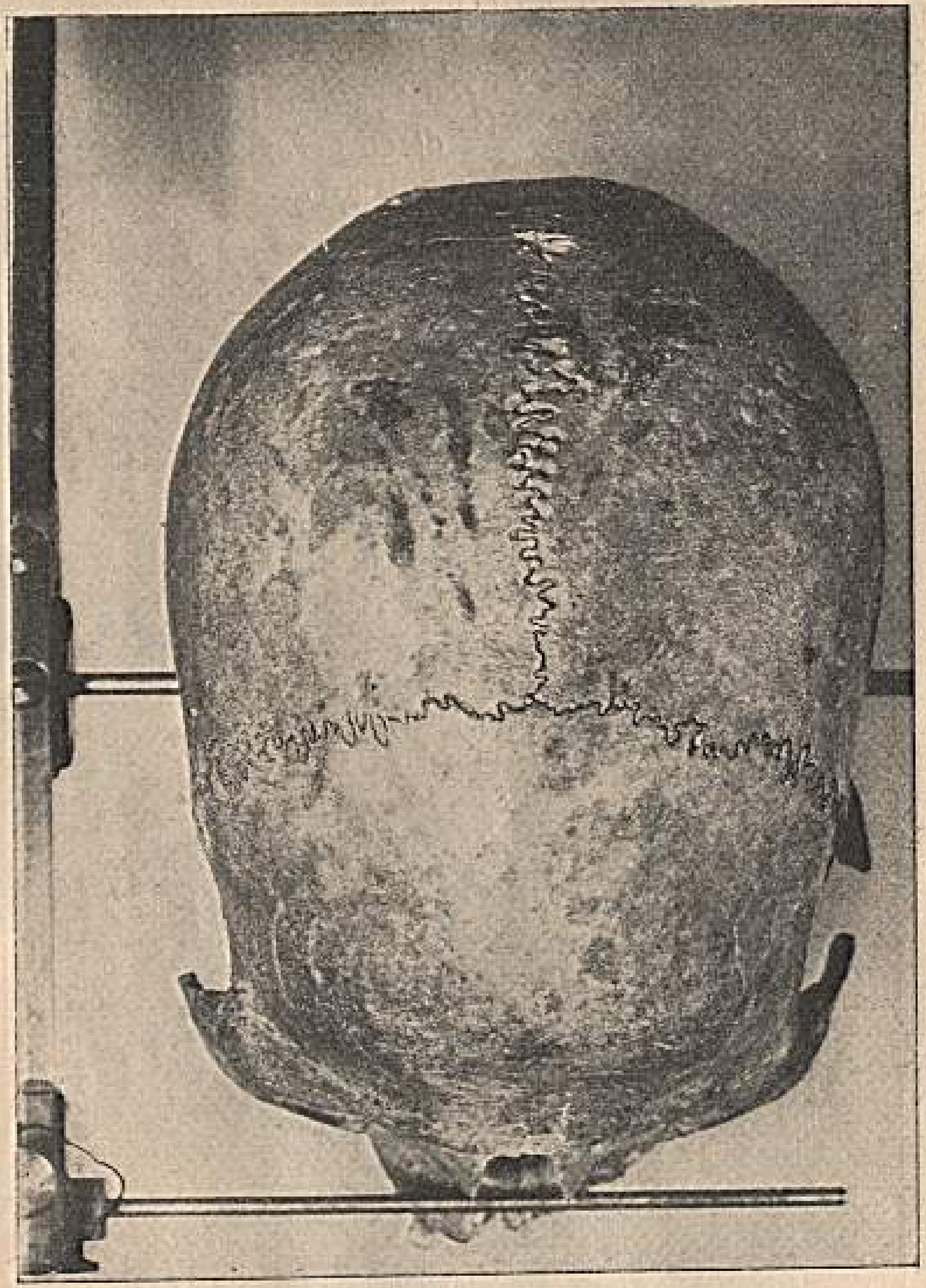

Образъ 28. Norma temporalis

Norma basilaris

Отъ Protubarantia accipitalis externa излиза силно развита Crista occipit externa.

Foramen accipit. magnum заобленъ въ задния край, а сравнително много изостренъ въ предния. Той има яйцевидна форма, съ максимална ширина 31·9 мм., а максим. дължина 39·0 мм.

Разстоянието между двата Process. mastoideus, мѣрено отвънъ, стига 132 мм.

Народенъ Археологически Музе
СОФИЯ

Planum nuchale значително вдлъбнатъ. Linea nuchae superior е силно развита, до като L. n. inferior е почти неразвита.

Небната кость е строшена, поради което измѣрвания върху нея сѫ невъзможни.

Горната челюсть изобщо е дълга и тѣсна.

Дължината ӣ, отъ задния край до алвеолата на J_1, достига 72·0 мм.

Ширината на небната подкова, мѣрена отвънъ презъ последния моларъ, достига 68·0 мм.

Разстоянието между вѫтрешния ръбъ на алвеола M_2 мѣри 43·5 мм.

Прави впечатление, ча алвеоларниятъ израстъкъ (Processus alveolaris) задъ алвеолата на M_3 се продължава съ 16 мм. въ дѣсната половина на челюстьта и съ 14 мм. — въ лѣвата.

Долна челюсть (Mandibula)

Долната челюсть прави впечатление съ силно развитото си тѣло (Corpus mandibulae). Ориентиранъ черепа по нѣмския хоризонталъ, мантонътъ на долната челюсть (Protuberantia mentalis) остава задъ перпендикуляра, спуснатъ отъ външния рѫбъ на алвеола J_1, единъ сѫщественъ признакъ за старитѣ палеолитични раси, (неандерталската и кроманьонската).

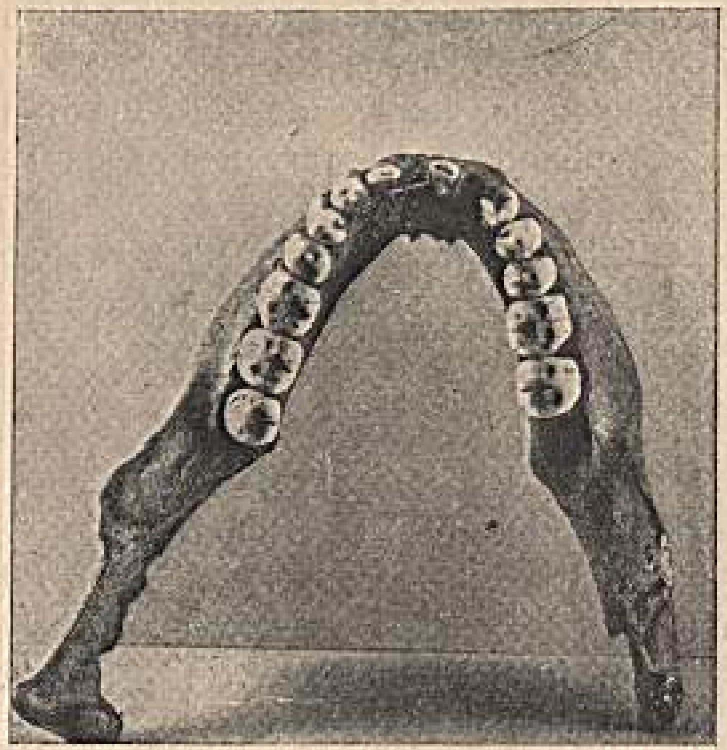

Образъ 29. Долна челюсть

Двата Tuberculum mentale сѫ добре развити.

Височината на челюстьта, мѣрена отъ Protob. mentalis до предния върхъ на алвеола I_1 . . . . 44·0 мм.

Височината подъ M_3 . . . 31·0 мм.

Разстоянието между двата Proc. coronoideus, мѣрено отъ вънъ . . . . 104·0 мм.

Височина на сѫщитѣ израстъци отъ ѫгъла (Angulus mandibulae) . . . . 71·0 мм.

Ширина на рамуса (Ramus mandibulae), мѣрена на височина на алвеолитѣ . . . . 39·0 им.

Ширина между най-издаденитѣ точки на двата израстъка (Proc. coron. и condyl.) . . . . 54·0 мм.

Разстояние между ѫгъла, мѣрено отвънъ . . . . 107·0 мм.

Разсояние между двата M_3, мѣрено между външнитѣ рѫбове на коронкитѣ . . . . 68·0 мм.

Ширина на тѣлото (Corpus mandibulae), мѣрено отвънъ презъ M_3 88·0 мм.

Коронитѣ на тритѣ M_3 иматъ обща дължина . . . . 32·0 мм.

* * *

Ръстътъ, опредѣленъ по дължината на лѣвата бедренна кость (Femur = 484 мм.), достига около 1·74 мм.

По много данни, черепътъ отъ Деветашката пещера представя голѣмъ наученъ интересъ. Той сѫществено се отличава отъ познатитѣ до сега предисторически черепи, които ни даватъ т. н. плоски могили и които черепи, очевидно, притежаватъ признацитѣ на една по-съвършена раса.

За голѣмо съжаление разкопката, отъ гледище на науката, е незадоволителна. Върху стратиграфска основа, древностьта на скелета мѫчно може да се опредѣли точно. Ние сме наклонни да го приемемъ за младопалеотиченъ. На всѣки случай, той показва, че Деветашката пещера заслужава едно обстойно проучване, и че надеждата, да се открие цененъ антропологиченъ материалъ, е много голѣма.

Резултатитѣ отъ подобни проучвания сѫ отъ голѣмо научно значение. Възъ основа на културенъ и антропологиченъ материалъ, ще се уяснятъ много проблеми.

Балканскиятъ п-овъ, нѣма съмнение, поради особеното си географично положение, както въ по-новитѣ времена, така и въ дълбока древность, е билъ арена, дето сѫ се кръстосвали пѫтищата на много култури и раси.

Тия пѫтища ще бѫдатъ лесно очертани едва, когато науката ще има възможность да разполага съ изобиленъ материалъ, а до тогава правенитѣ предположения ще бѫдатъ прибързани.

Въ това отношение нашитѣ пещери, съ каквито страната ни е твърде богата, ще дадатъ ценни данни. И една отъ най-надежднитѣ пещери, за сега, трѣбва да смѣтаме Деветашката.

Измѣрения на черепа

	мм.	
1. Най-голѣма дължина на черепа (Diam. ant.—post. maximum)	190·0	1
2. Най-голѣма ширина на черепа (Diam. trans. maximum)	137·0	3
3. Височина отъ basion go bregma (Базилобрегматиченъ диам.)	152·0	17
4. Най-малката ширина на челото (Diam. frontal minimum.)	107·0	9
5. Максимална ширина на челото (Diam. frontal max.)	120·0	10
6. Бизигоматична ширина (L. bi-zygomatique)	143·0	45
7. Ширина на горната челюсть (лициева ширина по Вирховъ)	109·0	46
8. Височина на цѣлото лице	131·0	47
9. Височина на горното лице	74·0	48
10. Височина на носа	51·0	55
11. Ширина на носовия отворъ	26·5	54
12. Дължина (надлъженъ диам.) на foramen magnum.	39·0	7
13. Ширина (напр. диам.) на сѫщия	31·0	16
14. Ширина на орбититѣ (напрѣченъ диам.)	40·0	51
15. Височина на орбититѣ (вертикаленъ диам.)	29·0	52
16. Дължина на горната челюсть	68·0	62
17. Алвеоларна ширина на горната челюсть	70·0	63
18. Височина на черепа (Basion—bregma)	153·0	17
19. Ширина между двата астериона (Asterion).	113·0	12
20. Ширина презъ ушнитѣ отвори	128·5	11
21. Хоризонтална обиколка на черепа презъ офриона и най-издадената часть на тилната кость.	523·0	23
22. Сагитална обиколка назионъ — опистионъ	382·0	25
23. Сагит. обиколка на челна кость (назионъ — брегма).	128·0	26
24. Сагит. обиколка на теменнитѣ кости (брегма-ламбда).	141·0	27
25. Сагит. обиколка на тилната кость (лабда—опистионъ)	116·0	28

* * *

26. Прѣко разстояние между назионъ и брегма	113·0	29
27. „ „ „ брегма и ламбда	124·0	30
28. „ „ „ ламбда и опистионъ.	96·0	31
29. „ „ „ назионъ и базионъ	113·0	5

Индекси.

1. Дължинно-широченъ индексъ $\left(\frac{100\times\text{diam. transv: max.}}{\text{diam. ant.-post. max.}}\right)$ . . . . 72·1 8:1

2. Дължинно-височенъ индексъ $\left(\frac{100\ \text{diam. vertical.}}{\text{d. ant.-post. max.}}\right)$ . . . . 80·0 17:1

3. Индексъ на цѣлото лице $\left(\frac{100\times\text{вис. на цѣлото лице}}{\text{L. bi-zigom.}}\right)$ . . . . 90·9 91·6 47:45

4. Индексъ на горното лице $\left(\frac{100\times\text{вис. на горн. л.}}{\text{L. bi-zigom.}}\right)$ . . . . 52·1 51·12 48:45

5. Носовъ индексъ $\left(\frac{100\times\text{н. шир.}}{\text{н. вис.}}\right)$ . . . . 52·0 54:55

6. Орбитенъ индексъ $\left(\frac{100\times\text{орб. вис.}}{\text{орб. дълж.}}\right)$ . . . . 72·5 52:51

7. Лицевъ ѫгълъ . . . . 76·0

8. Височина на черепа $\left(\frac{100\times\text{basion-bregma}}{\text{дълж. на черепа}}\right)$ . . . . 80·5

9. Индексъ $\left(\frac{100\times\text{сигит. обик. на челн. кость}}{\text{сагит. обик. nasion-opisthion}}\right)$ . . . . 33·6

10. Индексъ $\left(\frac{100\times\text{сагит. обик. на тем. кость}}{\text{сагит. обик. nasion-opisthions}}\right)$ . . . . 36·4

11. Индексъ $\left(\frac{100\times\text{сагит. обик. на тилн. кость}}{\text{сагит. обик. nasion-opisthions}}\right)$ . . . . 30·0

12. Индексъ $\left(\frac{100\times\text{ прѣко разст. nasion-bregma}}{\text{сагит. обик. на челната кость}}\right)$ . . . . 88·3

13. Индексъ $\left(\frac{100\times\text{прѣко разст. bregma-lambda}}{\text{сагит. обик. на теменнитѣ кости}}\right)$ . . . . 87·9

14. Индексъ $\left(\frac{100\times\text{прѣко разст. lombda-opisthion}}{\text{сагит. обик. на тилн. кость}}\right)$ . . . . 82·3

Р. Поповъ.

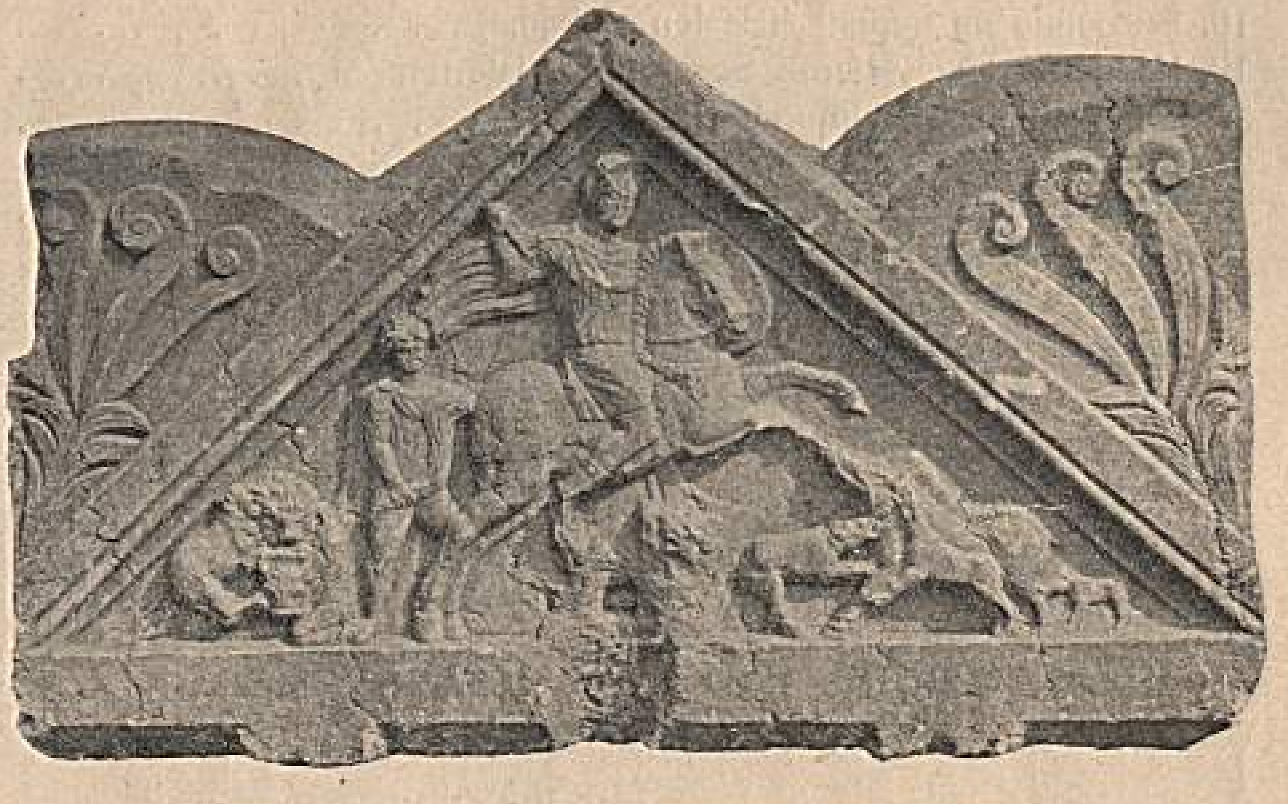

Образъ 30. Похлупакъ на саркофагъ отъ Лжжене

ПРИНОСЪ КЪМЪ ДРЕВНАТА ИСТОРИЯ НА ЛОВЧАНСКО

I

Голѣмиятъ тракийски народъ, който вече въ II хилядогодие пр. Хр. е обиталъ Балканската область, се е разпадалъ на многобройни племена, които до късно време запазили първобитния си начинъ на животъ въ отворени села, пръснати по долинитѣ, хълмоветѣ и планинитѣ. Всѣко племе притежавало и нѣкое укрепено село или планинска крепость, дето живѣелъ главатарьтъ на племето. Тепърва въ римско време, подъ влияние на новитѣ политически и културни условия, се е развилъ и по-значителенъ градски животъ съ известна промишленость и търговия.

За по-старата история на племето *Усдицензи* (Usdicenses), което обитавало Ловчанската область, нѣмаме сведения. Когато ок. 480 г. пр. Хр. въ Маричината долина произлѣзло царството на одриситѣ, което се проснало и северно отъ Балкана чакъ до Дунава и следователно е обхванало и Ловчанско, грѫцкото влияние проникнало и въ тая область. Това влияние изхождало главно отъ елинскитѣ колонии по брѣга на Черно и Бѣло море, които въртѣли търговия съ вѫтрешна Тракия. Но и самата Атина, пакъ въ интересъ на търговията си, подържала приятелски връзки съ одриското царство. Вече въ това време миналъ покрай Марица търговски пѫть, който отъ Пловдивъ презъ Троянския проходъ водѣлъ въ Северна България. За тия търговски сношения свидетелствуватъ нѣкои интересни находки отъ Ловчанско. Въ 1911 г. въ една каменна кариера до с. Радювене сѫ били открити дванадесеть сребърни сѫда и две сребърни украси отъ конска справа.¹) Между тия сѫдове има две гърненца безъ украшения, а останалитѣ сѫ тасчета, нѣкои отъ които сѫ канелирани и иматъ изпъкналъ пѫпъ на дъното и въ срѣдата — орнаменти; други отъ тасчетата сѫ безъ никакви орнаменти.

Сребърни тасчета отъ сѫщия видъ сѫ били намѣрени въ единъ могиленъ гробъ до с. Александрово, заедно съ три бронзови сѫда.¹) Едно отъ тия тасчета е снабдено съ надписъ: Κότυος 'Εγγηίστῶν. Тия находки произхождатъ отъ IV—III в. пр. Хр. Особенъ интересъ представятъ гореспоменатитѣ сребърни плочки отъ Радювене, които представятъ скачени лъвски крака и на задната страна сѫ снабдени съ халки за прикрепване къмъ ремъкъ. Подобни находки имаме и отъ други тракийски могили; тѣ свидетелствуватъ за скитско влияние, което е изхождало отъ скитския културенъ крѫгъ въ южна Русия.²)

Къмъ сѫщото време може да отнесемъ и едно бронзово сѫдче, снабдено съ орнаменти и канелюри, което се пази въ Ловчанската археологическа сбирка.³) Въ сѫщата сбирка се намира и единъ бронзовъ шлемъ, атическа форма, съ хубаво закрѫглена капа безъ гребенъ, и съ бузни предпазители, (единия изгубенъ, другия повреденъ), които сѫ били прикрепени къмъ шлема съ гвоздеи. Обр. 31.

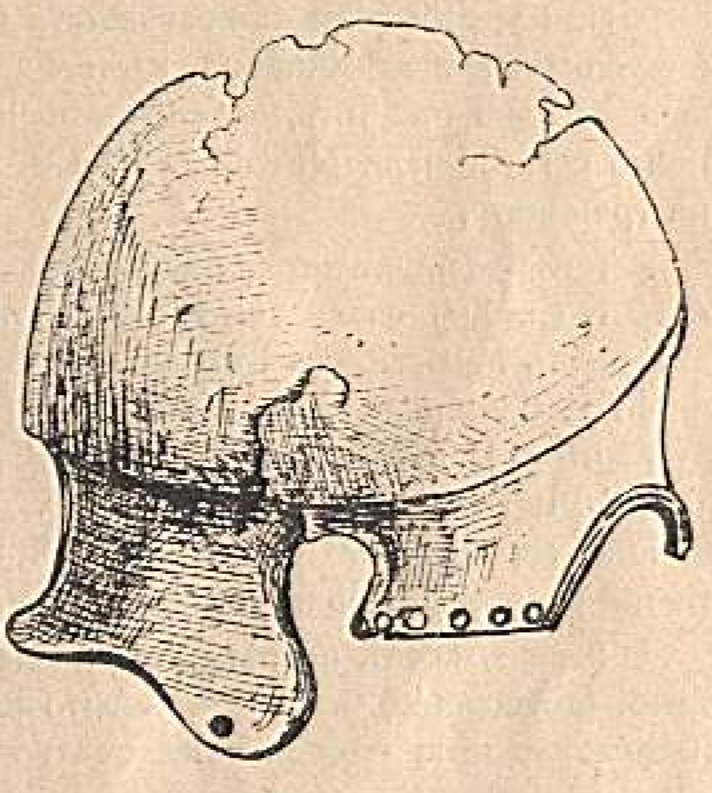

Образъ 31. Бронзовъ шлемъ отъ Ловчанско
(Споредъ рисунка на М. х. Недѣлчевъ)

Повече данни за културнитѣ връзки и влияния между Тракия и елинската културна область можемъ да очакваме само отъ разкопкитѣ на гробни могили въ Ловчанско, каквито още не сѫ предприемани.

За историята на племената въ северна България (Мизия), къмъ които принадлежали и усдицензитѣ, въ предримско време не знаемъ токо-речи нищо. Около половината на I в. пр. Хр. дакийскитѣ (гетски) племена северно отъ Дунава били обединени въ една държава отъ енергичния царь Биребиста, който съ помощьта на Залмоксовия жрецъ Декеней успѣлъ да прокара религиозно-политическа реформа и по такъвъ начинъ дисциплинувалъ своя отпадналъ вследствие на дългитѣ войни народъ. Съ добре организувана войска той миналъ Дунава, просналъ властьта си върху мизийскитѣ племена и дори започналъ да безпокои римскитѣ провинции Македония и Илирия. Затова диктаторътъ Цезарь готвѣлъ походъ противъ дакитѣ. Но около това време Биребиста билъ убитъ и царството му се разпаднало.

---

¹) *Филовъ*, Изв. Бълг. арх. друж. VI 31.

¹) *Добруски*, Мсб. XVIII 769.

²) По тоя въпросъ в. *Филовъ*, Изв. Бълг. археол. инст. IV 54; *М. Ростовцевъ* въ Recueil N. P. Kondakov 243.

³) *Г. Кацаровъ*, Год. на Нар. музей София, 1921, 148, обр. 129.

Покоряването на мизийскитѣ племена отъ римлянитѣ се дължи на плана на Октавиана Августа да разшири границитѣ на империята до Дунава. Тая задача е била изпълнена тепърва следъ битката при Акциумъ, когато се свършила гражданската война между Октавиана и М. Антония. Още въ 29 г. пр. Хр. римскиятъ намѣстникъ на Македония М. Лицини Красъ получилъ поръжка да покори областьта между Стара планина и ~~Дувана~~ Дунава; това се налагало и отъ обстоятелството, че германското племе бастарни, което живѣело северно отъ Дунава, проникнало презъ тая година чакъ до Тракия. Когато се явилъ Красъ съ войската си, бастарнитѣ напустнали Тракия, обаче Красъ ги последвалъ и ги разбилъ решително при устието на р. Цибрица въ Дунава. Въ следната година тѣ пакъ минали Дунава, но претърпѣли ново поражение и били изтикани окончателно задъ рѣката. Изглежда, че мизийскитѣ племена не сѫ оказали упорита съпротива на римската войска; безъ голѣмъ трудъ римското владичество се затвърдило въ Мизия.

При уредбата на новозавзетата область въ северна България, източната ѝ часть била присъединена къмъ одриското царство (Тракия), което е било вече васално на Римъ, а западната часть била оставена на домашнитѣ князе, които сега станали римски васали и се задължили да се грижатъ за защита на границата.

Тепърва по-късно била уредена тука римска провинция Мизия, вѣроятно въ 9 г. сл. Хр., следъ като било потушено панонско-далматското възстание. Тогава въ Мизия билъ настаненъ и постояненъ гарнизонъ. Тая провинция отначало обемала източната половина на Сърбия и северна България западно отъ Янтра. Източната часть на сев. България още се числѣла като дѣлъ отъ Тракия. Когато последната въ 46 г. сл. Хр. била обърната въ римска провинция, горепазаната область (ripa Thraciae) била присъединена къмъ Мизия, та последната стигнала тогава на изтокъ до Черно море.

Тракия, следъ като станала римска провинция, била раздѣлена на стратегии (воеводства), всѣка отъ които носѣла името на главното племе, което я населявало и се управлявала отъ воененъ началникъ (стратегъ). Стратегиитѣ били раздѣлени на по-малки административни единици, които се наричали фили (трибы); последнитѣ се разпадали на комархии (κωμαρχια), въ които влизали по-голѣмъ или по-малъкъ брой села. Така и племето Усдиценси (или Usdicesii) образувало стратегия Усдицесика[1]), която е лежала северно отъ Хемусъ между стратегия Сердика на западъ и Селетика на изтокъ; последната се простирала чакъ до брѣга на Черно море. Значи Усдицесика се е простирала приблизително между р. Витъ и Янтра. Въ нейнитѣ граници влизалъ и основаниятъ отъ Траяна градъ Nicopolis ad Istrum (при с. Никюпъ на Росица). Въ единъ преторияниски надписъ отъ Римъ се споменуватъ нѣколко войници отъ тая стратегия, именно отъ селото *Акатапара* (cives Usdicensis, vico Acatapara), които правятъ посвещение на бога Хероя (Deo sancto Eroni Briganitio).[1])

---

[1]) Ptol. III. 11. 8. Ср. *Kalopothakes*, de Thracia provincia Romana 16 За стратегиитѣ в. и *Г. Кацаровъ*, Приносъ къмъ стара ист. на София, стр. 15.

[1]) C. I. L. VI 2807.

Въ време на императора Домициана (вѣроятно въ 86 г. сл. Хр.) Мизия била раздѣлена на две части: горна и долна (Moesia superior и Moesia inferior), границата между които била приблизително въ срѣдата между Арчаръ (Ratiaria) и Ломъ (Almus). Границата между Долна Мизия и Тракия не е вървѣла по Стара Планина (Хемусъ), ами северно отъ нея. Въ всѣки случай градътъ Nicopolis ad Istrum заедно съ територията си (значи и Ловчанско) е припадалъ не къмъ Мизия, а къмъ Тракия. Тепърва къмъ края на II в. сл. Хр. Хемусъ станалъ граница между тия две провинции.

Но и следъ установяването на римлянитѣ въ Мизия, опасностьта отъ нови нахлувания на отвъддунавскитѣ племена не била премахната. Въ време на императора Домициана дакитѣ често нахлували въ Мизия да грабятъ, та Домицианъ се принудилъ да предприеме противъ тѣхъ два похода (86 и 89 г. сл. Хр.), които обаче не били успѣшни; Домицианъ дори се задължилъ да плаща годишенъ данъкъ на дакитѣ, за да не нахлуватъ въ Мизия. Тепърва императоръ Траянъ разрешилъ окончателно дакийския въпросъ. Съ две тежки войни (101 и 105 г. сл. Хр.) той сломилъ упоритата съпротива на дакитѣ и обърналъ Дакия въ римска провинция.

II.

Покоряването на Дакия осигурило спокойствието на дунавскитѣ провинции за продължително време. Както е добре известно,[1]) императоръ Траянъ положилъ голѣми грижи за културното повдигане на тия провинции, като преди всичко основалъ нови градове и създалъ многобройни удобни пѫтища, следи отъ които сѫ запазени до днешенъ день. Съ една дума, тогава сѫ били създадени условия за мирно развитие, както се вижда и отъ многобройнитѣ паметници, запазени отъ това време.

Такива паметници имаме и отъ Ловчанската область. Преди всичко трѣбва да споменемъ нѣколко обречни посвещения, които свидетелствуватъ за култа на известното тракийско божество — хероя-конникъ; така върху единъ откѫслекъ отъ релиефъ на конникъ, намѣренъ въ с. Сливекъ, четемъ посвещение отъ нѣкой си T. Montius[2]). Въ другъ релиефъ, намѣренъ между селата Лисецъ и Баховица, е представенъ конникътъ, облѣченъ съ хитонъ и хламида, и съ високи обуща; съ вдигнатата си нагоре дѣсница замахва да хвърли копие; предъ коня се вижда жертвеникъ и облѣчена женска фигура подъ коня; надписътъ гласи: *sancto Pirmer[ulae]. Aurelius Pirurus mil(es) alarix.* Образъ 32.

Значи хероятъ носи тукъ тракийския прѣкоръ *Пирмерулаъ*, който ни е известенъ и отъ други паметници; посветительтъ е поримченъ тракиецъ (Аврели Пируръ), войникъ отъ кавалерийска военна часть.[3]) При с. Лисецъ, навѣрно, е сѫществувало нѣкакво поселище; въ единъ гробъ до това село сѫ били намѣрени: златна висулка въ форма на луненъ сърпъ, сребъренъ пръстенъ, златна обеца и глинена стомничка отъ римско време.[4]) Единъ жертвеникъ отъ варовникъ, намѣренъ въ с. Сгалювецъ е посветенъ на бога Диониса, който е означенъ съ латинското име *Либеръ.*[1])

---

[1]) Ср. *Б. Филовъ*, Изв. на Бълг. арх. друж. V 190.
[2]) *Г. И. Кацаровъ*, Изв. на Бълг. арх. инст. V 77.
[3]) *G. Kazarow*, Arch. Anz. 1927, 318.
[4]) Изв. на археол. друж. IV 7.

Една бронзова статуйка на Венера е намѣрена при с. Българене[2]); мраморна статуйка на орле произхожда отъ самата околность на Ловечъ. За култа на Зевса и Хера свидетелствува единъ релиефъ, намѣренъ въ землището на с. Сопотъ.[3]) Обр. 33. Отъ Деветаки имаме бронзова статуйка на жрица.[4])

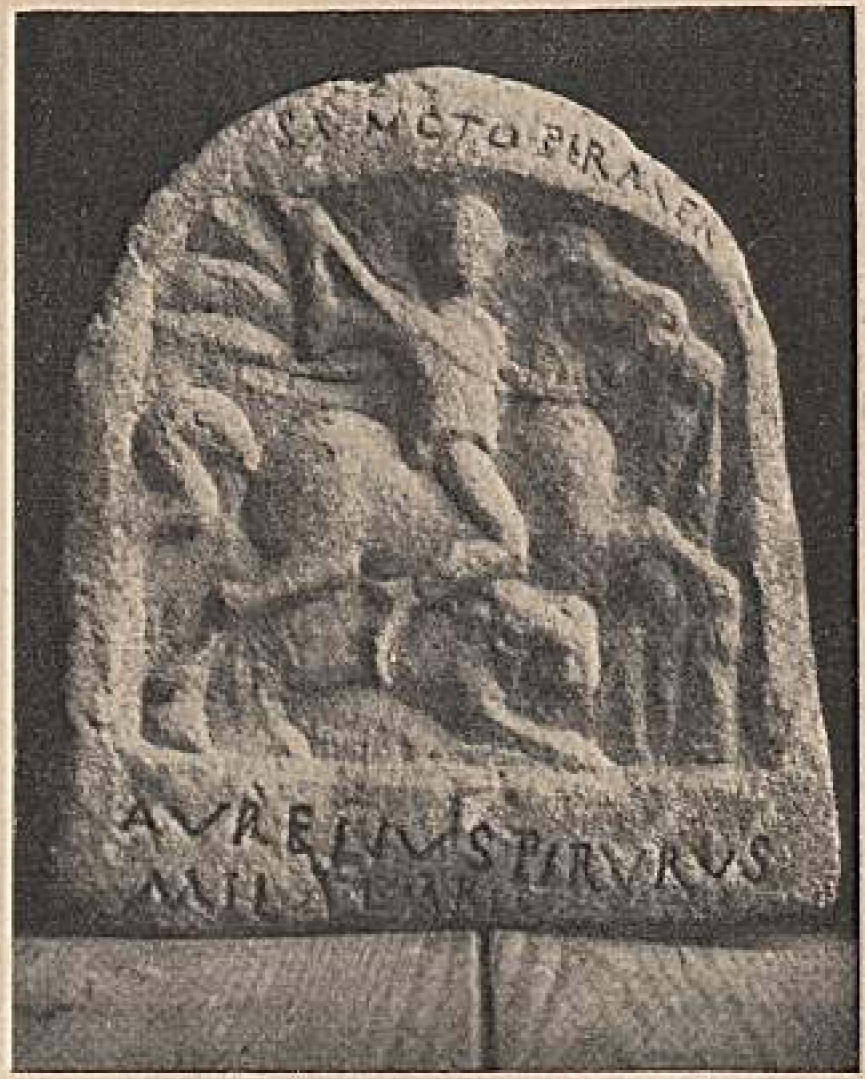

Образъ 32. Релиевъ на Тракийския конникъ.

Въ Ловчанската область е откритъ и голѣмъ брой отъ надгробни паметници. Тукъ ще споменемъ преди всичко интересната находка при с. Лжжане.[5]) Тукъ презъ 1910 год. се откриха части отъ римски саркофагъ отъ варовникъ, върху който сж представени подвизитѣ на Херакла и тракийския конникъ-херой (Обр. 30, 34, 35) това даде поводъ да се предприематъ разкопки, при които се намѣриха разрушени остатъци отъ малъкъ мавзолей, който се е състоялъ отъ две части: едната надъ земята въ видъ на малъкъ храмъ, а другата (гробницата) въ земята. Горната постройка е имала квадратна основа около 8×8 м., съградена отъ голѣми варовникови блокове; таванътъ е билъ направенъ отъ каменни касети, украсени съ грубо изработени релиефи (животни, цвѣтя и плодове); една касетка е украсена съ маска на мжжъ. На северната страна на сградата се откриха две подставки за статуи, до които се намѣри и мраморна статуя на жена и торсо отъ статуя на мжжъ. Подземното отдѣление на гробницата е съвършено разрушено; то е съдържало най-малко три саркофага. Въ развалинитѣ се откриха и два надгробни надписа на латински (откжслечни); отъ единия надписъ се вижда, че нѣкоя жена, на име *Матрона*, съградила мавзолея за мжжа си. Въ втория надписъ (въ стихове) се оплаква сждбата на умрѣлия. Находката е отъ II в. сл. Хр.

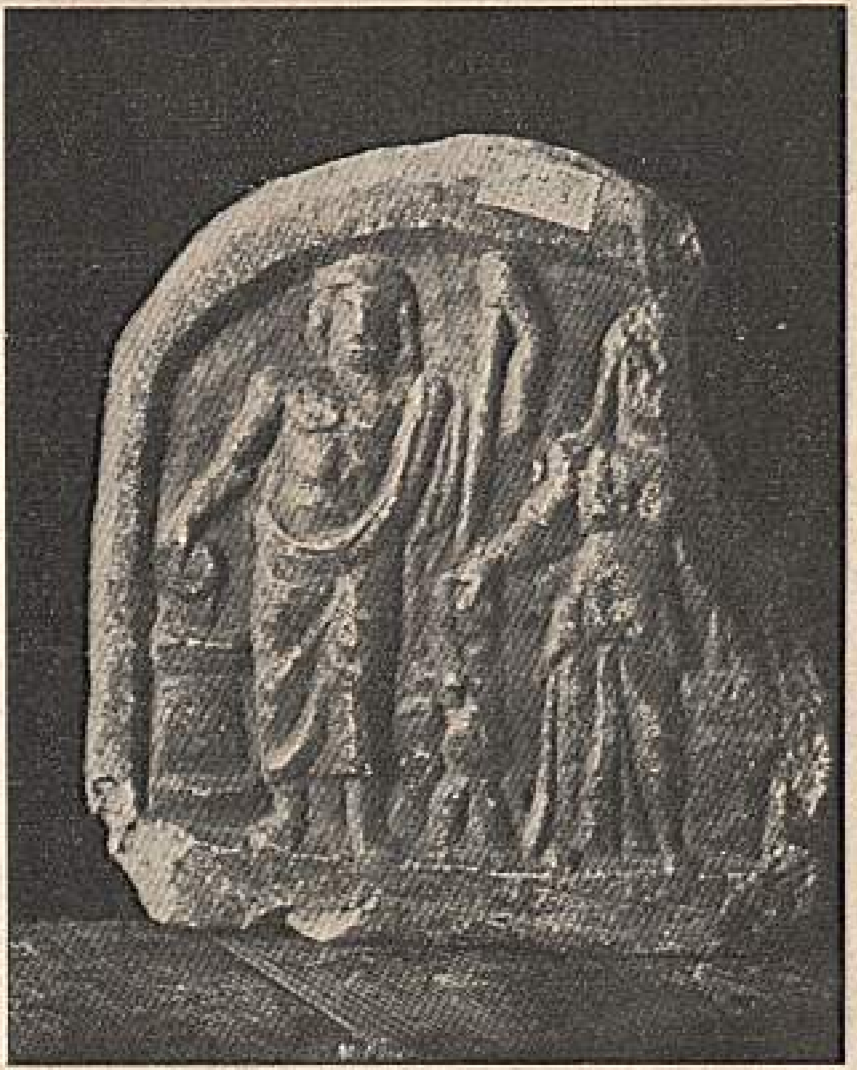

Образъ 34. Релиефъ на Зевса и Хера отъ с. Сопотъ

Северно отъ тоя мавзолей се откри и друга постройка, отъ която сж запазени само основитѣ, градени отъ камъкъ съ хоросанъ (безъ примѣсъ отъ керамида). Предназначението на тая постройка, която е пакъ отъ римско време, не е ясно. Въ тая мѣстность се намиратъ пръснати тухли, монети и пр., което показва, че при Лжжене е имало нѣкакво поселище.

Горната находка, както и други по-значителни надгробни паметници, свидетелствуватъ за благосъстоянието, което достигнали отдѣлни лица презъ тая епоха. Сжщото ни учи и голѣмото съкровище отъ накити, открито при с. Николаево, за което се говори въ друга статия на тоя сборникъ.

---

[1]) *G. Kazarow*, Arch. Anzelger, 1927, 318.

[2]) *G. Kazarow*, Пакъ тамъ, стр. 340.

[3]) Годиш. на Нар. музей София, 1921, стр. 148.

[4]) Изв. на Бълг. арх. инст. III 252.

[5]) *Б. Филовъ*, Изв. на Арх. друж. II 276; III 316. За надписа C. I. L. III 7434, намѣренъ въ Лжжене, ср. *Я. Тодоровъ*, Паганизмътъ въ долна Мизия, 89, 186.

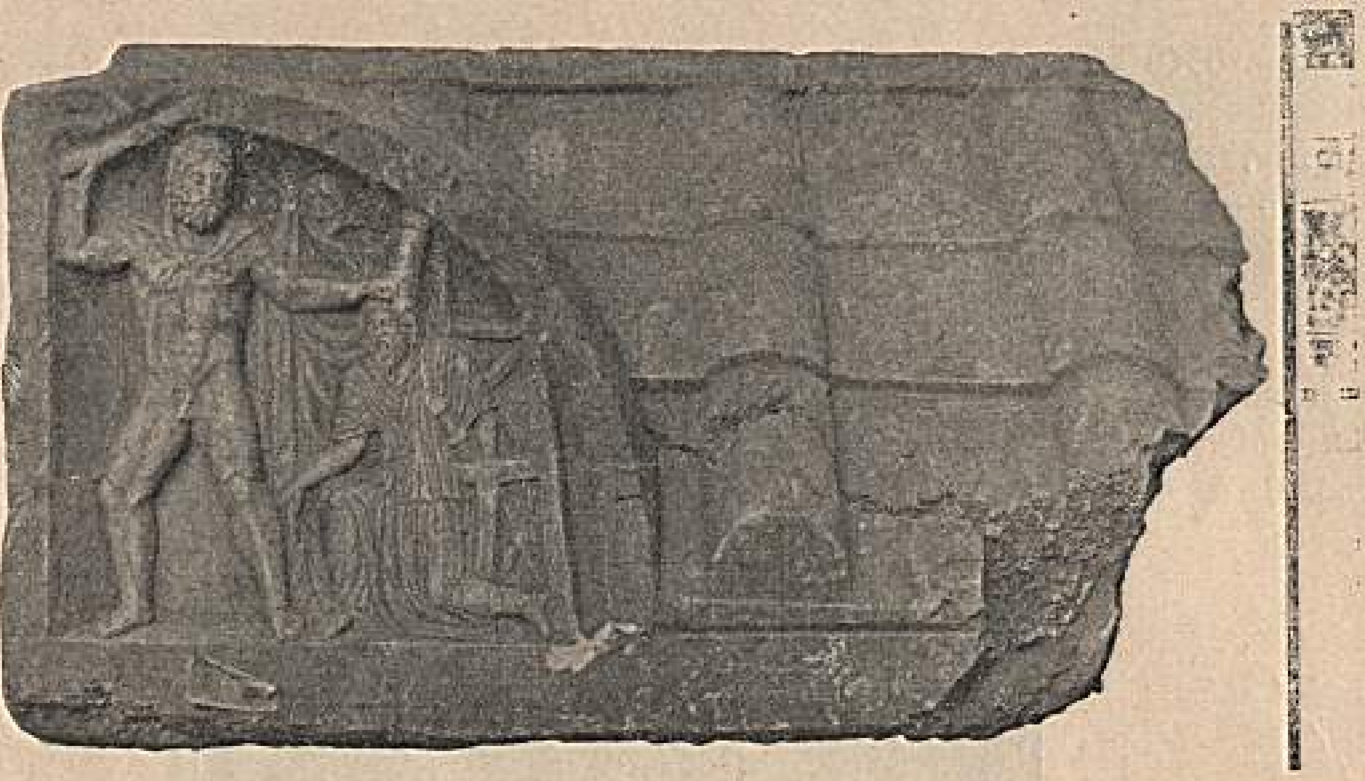

Образъ 35. Похлупакъ на саркофагъ отъ Лъжене (Хераклъ убива тракийския царь Диомедъ)

При разкопкитѣ, предприети презъ 1921 г. въ Ловчанския Хисарлъкъ, е билъ откритъ надгробенъ паметникъ отъ мряморъ, който е билъ употрѣбенъ като граденъ материалъ. Отъ гръцкия надписъ на паметника узнаваме, че той е билъ въздигнатъ на Г. Юлия Валерия, който билъ съветникъ, отъ неговия братъ и наследникъ Г. Юлий Руфинъ.[1] Друга надгробна плоча съ латински надписъ е била намѣрена на ул. Левски.[2] Въ двора на Никола Пановъ

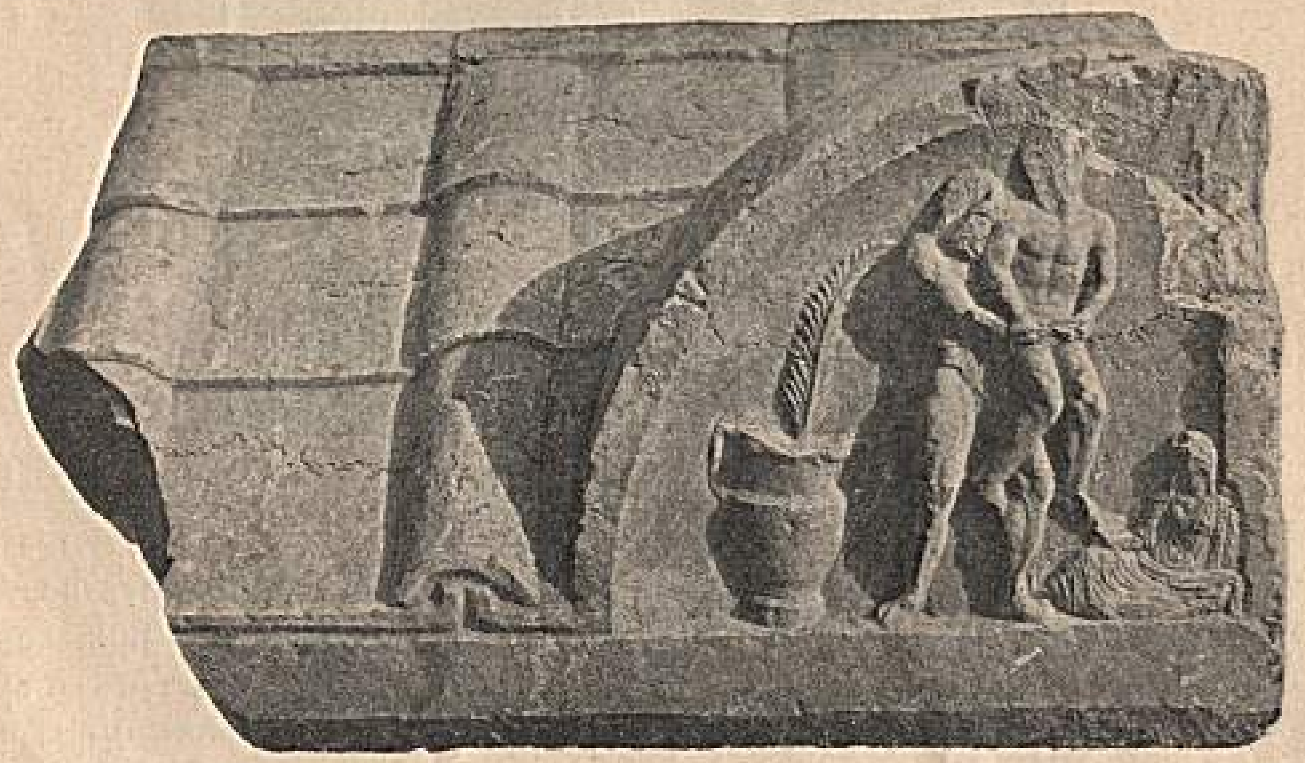

Образъ 36. Похлупдкъ на саркофагъ отъ Лъжене (Борба на Херакла съ Антеа)

---

[1] Годиш. на Нар. Музей София, 1921, стр. 149.

[2] Пакъ тамъ, стр. 149.

е билъ намѣренъ много повреденъ надгробенъ паметникъ съ изображение на погребално угощение (cena funebris).[1]

Твърде важенъ е надгробниятъ паметникъ съ латински надписъ, намѣренъ въ с. Ломецъ, който гласи: D(is) M(anibus). C. Iulius Barbarianus 7 (centurio) leg(ionis) IIII Fl(aviae) vixit ann(is) LI. Aurelia Theonis uxor b(ene) m(erenti) p(osuit)[2]

Значи паметникътъ е билъ въздигнатъ на центриона отъ IV Флавиевъ легионъ Юлий Барбарианъ отъ неговата съпруга Аврелия. Тоя надписъ представлява важно свидетелство за пребиването на IV Флавиевъ легионъ въ долна Мизия.[3]

Отъ с. *Слатина* имаме нагробна плоча съ три бюста (въ срѣдата женски, отъ двѣтѣ страни по единъ мжжки бюстъ); споредъ надписа паметника издигналъ войникъ отъ I италийски легионъ (C. Valerius Severus) на съпругата си Волумния Марциана.[4]. Станътъ на тоя легионъ се е намиралъ отъ времето на императора Траяна въ Novae (Стъкленъ при Свищовъ).[5] Отъ сжщото мѣсто произхожда и другъ надгробенъ паметникъ, въздигнатъ отъ ветерана на сжщия легионъ, Аврели Северъ, на съпругата му Марция; сжщо и единъ релиефъ съ изображения на жена и войници (отъ III в. сл. Хр.).[6] Както изглежда, тука е станувала войскова часть отъ I италийски легионъ.

Нѣколко паметника имаме и отъ с. Баховица, дето сигурно е сжществувало старо селище отъ римско време: така напр. горната часть отъ варовникова надгробна плоча, върху която сж представени два облѣчени бюста (лицата отчупени), две торса отъ статуи и пр.[7] Въ село Хлевене, въ развалинитѣ на стара крепость, е намѣрена хубава бронзова статуйка на мечка, съ халка на главата за окачване (сега въ Плѣвенския музей).[8]

Ловечъ въ римско време е билъ важна станция на римския пжть, който е свързвалъ Ескусъ (Гигенъ) на Дунава съ Пловдивъ, като е прехвърлялъ Балкана презъ Троянския проходъ.[9]

Тоя пжть е нанасенъ въ римската пжтьописна карта отъ III в. сл. Хр., известна подъ името Tabula Peutingeriana. Отъ Ескусъ пжтьтъ е стигалъ първата станция ad Putea (при кладенцитѣ) до дн. с. Рибенъ; числото на милитѣ между тия две станции (вѣроятно 14) не е отбелѣзано. Отъ тая станция пжтьтъ е стигалъ до *Сторгозия* (Кайлъкъ при Плѣвенъ, 7 мили); следната станция *Дорионесъ* (11 мили), още не опредѣлена; Miller[10] я поставя при с. Слатина, отъ дето произхождатъ споменатитѣ по-горе паметници. Отъ Дорионесъ пжтьтъ е стигалъ до *Мелта* (Ловечъ)[1]; разстоянието между тия станции е било 10 мили. Отъ Мелта до следната станция *Состра* е имало 13 мили. Тая станция е лежала до дн. село Ломецъ[2], на лѣвия брѣгъ на р. Осъмъ (Asamus)[3], дето има градище (Хисарлъкъ) и отъ дето произхождатъ следнитѣ паметници[4]: една подставка за статуя, посветена въ 198 г. сл. Хр. на императора Септимия Севера отъ легата на провинция Мизия Г. Овиний Тертулъ (който управлявалъ тая провинция въ времето на Севера и Каракала) и отъ началника (praefectus) на втора Матиакска кохорта (cohors Mattiacorum) — Т. Аврелий Аквила. Друга статуя е посветена на императора Гордиана III (238—244 г.) отъ първа испанска кохорта (cohors I Hispanorum Gordiana). Трета подставка за статуя е посветена въ 235 г. на императора Максимина отъ Cohors I Cisipadensium[5]. Другъ единъ паметникъ отъ тая станция споменахме по-горе.

---

[1] Една надгробна плоча съ твърде повреденъ латински надписъ отъ 233 г. сл. Хр. споменува *Kanitz*, Donaubulgarien II 13; ср. CIL III 6141. Сжщиятъ споменува и за други паметници отъ римско време.

[2] *G. Kazarov*, Arch. Anzeiger, 1927, 341.

[3] За тоя легионъ ср. *B. Filow*, die Legionen der Provinz Moesia 63; *Ritterling* у Pauly-Wissowa, Realenc. XII 1540.

[4] *Kalinka*, Ant. Denkmäler in Bulgarien № 391 (C I L III S. 14207^{40}).

[5] *Filow*, ц. м. 63.

[6] *Seure*, Rev. arch. 1913, II, 243.

[7] Запазени въ двора на Ловчанското читалище.

[8] Изв. Бълг. арх. Инст. I 245.

[9] *В. Аврамовъ*, изв. Бълг. арх. друж. IV 226; *Seure*, Rev. Numism. 1923, стр. 42.

[10] Itineraria Romana 586. И *Seure*, Rev. arch. 1921, t. VIII, стр. 118, търси Doriones около Слатина или с. Николаево.

Следа отъ горепоменатия друмъ се откри презъ 1926 г. при постройката на желѣзнопжтния мостъ на Баховската река (км. 42+250) по линията Левски—Ловечъ, когато била предприета корекция на сжщата река. При копане ровъ, нѣколко метра далечъ отъ сводовото мостче на Баховската река, презъ което е минавалъ стария турски пжть отъ Ловечъ за Долно-Павликени, се откриха редица камъне отъ настилка на пжть. За жалость не е била разкопана часть отъ самото плато на пжтя, за да се изучи по-добре неговото устройство.[6]

Другъ римски друмъ е свързалъ Мелта съ Никополисъ при Истъръ, отъ дето пжтьтъ е билъ продълженъ до Марцианополъ (при Девна) и отъ тамъ до Одесосъ (Варна). Презъ 1923 г. до с. Умаревци (9 км. североизточно отъ Ловечъ) сж били открити развалини отъ римско време, вѣроятно остатъкъ отъ станция по пжтя Мелта—Марцианополъ.[7]

Когато около половината на III в. сл. Хр. се започнали нахлуванията на готитѣ въ Мизия, Ловченската область сжщо била засегната отъ опустошенията имъ. Готитѣ минали Дунава при *Ескусъ* (Гигенъ) и отъ тамъ се опжтили къмъ Novae (Свищовъ), дето тѣ се раздѣлили на две; едната часть останала да обсажда тоя градъ, а другата тръгнала къмъ Пловдивъ, като минала Балкана, вѣроятно презъ Троянския проходъ. Когато намѣстникътъ на долна Мизия Требонианъ Галъ побързалъ да иде на помощь на Нове, готитѣ се отдръпнали къмъ Никополъ (Никюпъ). Между това самъ императоръ Деций дошелъ въ Мизия (начало на 250 г.), взелъ мѣрки за защита на дунавскитѣ провинции, следъ което нападналъ готитѣ при Никополъ и ги разбилъ. Остатъцитѣ отъ тѣхъ се отдръпнали къмъ Балкана, минали презъ Шипка и тръгнали къмъ Пловдивъ, за да се съединятъ съ ония готи, които до сега напраздно обсаждали тоя градъ. Римската войска ги последвала; но при Берое (Августа Траяна), дето римлянитѣ се разположили небрежно на станъ, готитѣ ги нападнали и разбили. Остатъцитѣ отъ римската войска се спасили въ Мизия, а готитѣ превзели и ограбили Пловдивъ, следъ което се оттеглили презъ Балкана (вѣроятно по пжтя Филипополъ—Ескусъ), за да занесатъ въ отечеството си голѣмата си плячка. Деций, между това, събралъ войската си при Ескусъ и заедно съ Требониана Гала тръгналъ надоле по Дунава, за да пресече пжтя на готитѣ. При борбитѣ, които се завързали при Абритусъ (Абтатъкалеси, югоизточно отъ Силистра) синътъ на Деций и следъ това и самъ той намѣрилъ смъртьта си (251 год).[8]

Проф. *Г. И. Кацаровъ*

* * *

---

[1] Името *Melta* е тракийско, може би съкратено отъ *Meleta*, защото въ единъ надписъ отъ Римъ ((CIL VI 2736) се среща Mesacus, civis Meletinus. Ср. *Tomaschek*, Thraker II 2, 61. *Seure*, Rev. Num. 1923, 46. И името Storgosia може да се смѣта тракийско.

[2] *Kanitz*, Donaubulgarien II 206.

[3] За името на р. Asamus ср. *Ст. Младеновъ*, въ Год. на Пловд. библ. 1922, стр. 42 сл.

[4] CIL III S. 14428—14430; *Добруски*, Мсб. XVIII 760-

[5] За тия кохорти ср. *Б. Филовъ*, Изв. на истор. друж. II 1906, стр. 71 сл.

[6] Ср. *Ж. Киселковъ*, Изв. Арх. Инст. IV 307. Възможно е обаче, че тия следи сж отъ пжтя, който е свързвалъ Мелта съ *Novae*.

[7] Изв. арх. Инст. III 252.

[8] Ср. *Mommsen*, Röm. Gesch. V 218; *L. Schmidt*, Gesch. der deutschen Stämme I, 1 ч., стр. 61 сл.; *Seure*, Rev. Numism. 1923, стр. 54 приема, че сражението, въ което падналъ синътъ на Деций, е станало при Дорионесъ.

РИМСКО СЪКРОВИЩЕ ОТЪ ЛОВЧАНСКО

Презъ 1909 година въ околностьта на Ловечъ стана една отъ най-значителнитѣ археологически находки въ България. При реголването на едно лозе, което лежи около единъ км. на изтокъ отъ с. Николаево, въ Залковско землище, Сотевска община, е било открито едно съкровище отъ голѣмо количество златни накити, нѣколко сребърни сѫда и около 1000 сребърни римски монети. Всички тѣзи предмети, които сега се съхраняватъ въ Народния Музей въ София, сѫ били намѣрени на купъ въ земята, безъ да сѫ били поставени въ нѣкакъвъ сѫдъ. Вѣроятно тѣ сѫ били сложени първоначално въ нѣкаква торба, която отпосле е изгнила.

Подобни съкровища сѫ намирани и другъ пѫть както у насъ, така и на други мѣста. Обаче Николаевското съкровище, по богатството и разнообразието на предметитѣ, отъ които то се състои, заслужава особно внимание. На първо мѣсто трѣбва да се споменатъ нѣколко златни огърлици и пръстени, украсени съ полублагородни разноцвѣтни камъни. Върху единъ отъ пръстенитѣ е изработенъ ажуренъ надписъ, който съдържа тракийското име Аврели Битусъ. Както това обстоятелство, така и редица други съображения показватъ, че съкровището е принадлежало на нѣкой отъ мѣстнитѣ романизирани жители и че всички накити, които сѫ работени подъ влиянието на сирийската златарска индустрия, сѫ произведения на мѣстни майстори.

Отъ предметитѣ на съкровището най-голѣмо внимание заслужава една сребърна солница, изработена въ видъ на куха детска фигура. Детето е седнало върху кржгла подставка и държи въ рѫцетѣ си куче. Отдоле солницата е снабдена съ двойно дъно, въ което сѫ направени три продълговати изрѣза и което е приспособено така, че солницата може да се отваря и да се затваря, или пъкъ да се нагласи така, че върху изрѣзитѣ да дойде една ръшетка, презъ която сольта да минава въ малко количество. Предмети отъ този видъ сѫ извънредно рѣдки и по тази причина Николаевската солница представя твърде голѣмъ археологически интересъ, толкозъ повече, че тя е твърде художествено изработена и е отлично запазена. За сега сѫ известни само още две други подобни солници, изработени пакъ отъ сребро въ видъ на детски статуйки. Едната отъ тѣхъ произхожда отъ известната колекция Де Клеркъ и се намира сега въ частно притежание въ Парижъ, а втората се съхранява въ Британския музей въ Лондонъ.

Благодарение на намѣренитѣ монети, ние сме въ състояние да установимъ точно времето, когато Николаевското съкровище е било заровено въ земята. Това нѣщо е станало презъ 248 или 249 год. сл. Хр. Известно е, че тъкмо презъ тѣзи години готитѣ сѫ предприели две отъ тѣхнитѣ многобройни опустошителни нашествия на югъ отъ Дунава. Тъкмо тѣзи нашествия сѫ станали очевидно причина, щото мнозина отъ мѣстнитѣ жители да заровятъ въ земята своитѣ скѫпоценности, обаче нѣкои отъ тѣхъ сигурно сѫ загинали при борбата си съ готитѣ. Между тѣхъ се е намиралъ и притежательтъ на Николаевското съкровище. По такъвъ начинъ заровенитѣ отъ него предмети сѫ останали въ земята въ продължение на повече отъ 1600 години, додето по една случайность тѣ бѣха открити едва въ наши дни, за да послужатъ като ценни документи за историята на страната ни презъ време на римското владичество въ България.1)

Проф. *Д-ръ Б. Филовъ*

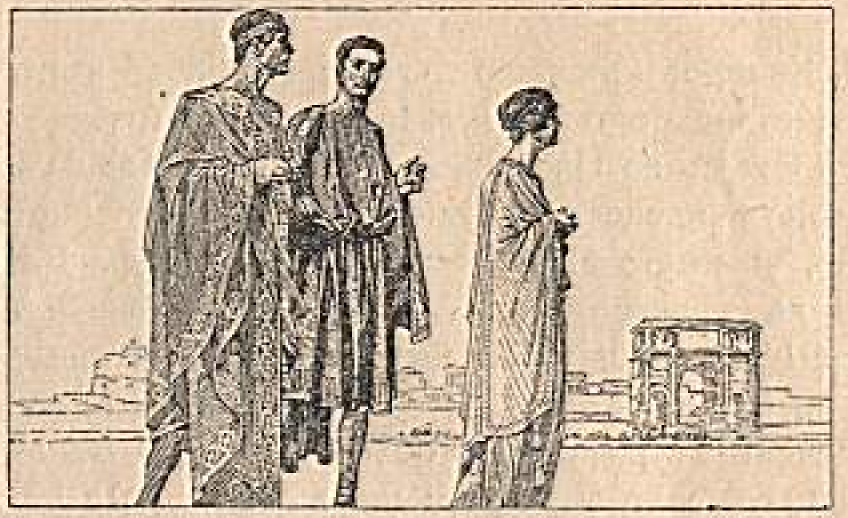

---

1) Подробно изследване върху Николаевската находка, съ изображение и описание на всички открити предмети, дадохъ още на времето въ студията си „Римското съкровище отъ Николаево", обнародвана въ „Известия на Бълг. Археологическо Д-во", томъ IV, 1914, стр. 1—48.

СОФИЯ

ИМЕНАТА НА ГРАДЪ ЛОВЕЧЪ

Грижливитѣ изучвания на цѣла редица учени потвърдиха, че най-старото име на днешния градъ Ловечъ е Мелта. Това твърдѣше още Катанчичь (Orbis antiquus 1. 365), а по-после Каницъ,[1]) К. Иречекъ,[2]) В. Томашекъ,[3]) В. Аврамовъ[4]) и други. И въ нѣкои карти отъ XVIII вѣкъ наредъ съ името Ловечъ стои и Мелта. До сега не е намѣренъ въ Ловечъ надписъ съ име Мелта и ако приемаме, че ловчанската крепость се е наричала така, то го правимъ възъ основа на стари карти и известия.

Следъ подробното установяване на римския пжть Ескусъ — Пловдивъ и на станциитѣ по него отъ В. Аврамовъ чрезъ проучвания на самото мѣсто, препирнята за мѣстото поне на Мелта трѣбва да смѣтаме за напълно приключена.[5])

Проф. Г. И. Кацаровъ въ своята статия „Приносъ къмъ древната история на Ловчанско“, печатана въ тая книга, като възприема, че станцията Melta на римския пжть отъ Ескусъ за Пловдивъ, нанесенъ въ Tabula Peutingeriana, отговаря на Ловчанската крепость — Хисаря, посочва нейното важно кръстопжтище и приема, че името Мелта е тракийско. Проф. В. Томашекъ, който пръвъ се опита да тълкува името Мелта, го сближи съ литовската дума meletà = Grünspecht = picus viridis на латински, = дятель зелёный на руски, зеленъ кълвачъ на български.[6])

Проф. Д. Дечевъ въ ржкописна бележка приема сжщо, че името Мелта е тракийско. Той го свързва съ грьцката дума μῆλα = дребно животно, коза, овенъ и други, и съ староирландското mil = звѣръ. Съ огледъ къмъ значението на Ловечъ като градъ за ловъ (Jagdburg), би могло Мелта да означава мѣсто, пълно съ диви животни, съ животни за ловъ.

Още Иречекъ отъждестви града Президиумъ у Птоломея съ гр. Мелта[7]) Въ съчинението си География, издадено въ 1883 г. въ Парижъ отъ Мюлеръ, въ т. I гл. III, 11 (7), Птоломей като описва вжтрешнитѣ градове на Тракия,

---

[1]) *F. Kanitz*, Donau-Bulgarien und der Balkan, второ издание, Leipzig 1882, II, стр. 14 и 97.

[2]) *Dr K. Jirecek*, Die Heerstrasse von Belgrad nach Konstantinopel und die Balkanpässe. Prag 1877, стр. 157.

[3]) *W. Tomaschek*, Die alten Thraker. II, 2 (1894), стр. 66.

[4]) *В. Аврамовъ*, Траяновиятъ пжть отъ Карпатитѣ за Пловдивъ (Известия на Археологическото Дружество, кн. IV, за 1914. София 1915, стр. 23).

[5]) Лежанъ търсѣше Мелта на изтокъ отъ гр. Плѣвенъ (Le Tour du Monde, XIII, 1873, стр. 129), а К. Шкорпилъ я отъждествяваше съ развалинитѣ при с. Чумаковци на р. Искъръ.

[6]) *W. Tomaschek*, Die alten Traker, II 2 (1894), стр. 66.

[7]) *D-r K. Jirecek*, Die Heerstrasse etc., стр. 157.

поставя на първо мѣсто Президиумъ (Πραισίδιον) 51°20′ — 43°10′, на второ мѣсто иде Никополъ при Хемусъ (Νικόπολις ἡ περὶ Αἷμον) до с. Никюпъ при р. Росица на 52° — 43°45′[1]).

Западно отъ Никополъ на дадената отъ Птолемея дължина и ширина въ римско време не се е намиралъ другъваженъ градъ освенъ днешния Ловечъ. Въ ширината има една разлика съ сегашнитѣ точни измѣрения само отъ 3·7 километра. Можемъ спокойно заедно съ Иречека да отъждествимъ Птоломеевия Президиумъ съ днешния Ловечъ.

Името Президиумъ е латинско, римско и по отношение на градъ значи крепость за защита, градъ ограденъ съ стени. Ловечъ съ своята стара крепость е напълно отговарялъ на името Президиумъ.

Името Мелта е по-старо отколкото Президиумъ и се среща по-често. Освенъ въ Tabula Peutingeriana споменува се Мелта и у Ravennatis Anonymi Cosmographia[2]).

А. Ишırковъ.

ОПИТЪ ЗА ОБЯСНЕНИЕ НА ИМЕТО ЛОВЕЧЪ

I.

Старобългарското име на тоя градъ е било *Ловьчь*, отъ което съ изяснение на *ь* въ *е* се явила доста отдавна форма *Ловечъ*. Къмъ форма Ловьчь сочи и турското *Лофча*, както Плевна (Иплевне) сочи къмъ по старо Плѣвьнъ, послешно Плѣвенъ. На бълг. *Ловечъ* прилича доста пол. Ловичъ (Łowicz), сърбохърв. *Ловчен*, само по коренъ и чеш. Lovosici и под. Интересно е, че име подобно на Ловечъ се срѣща и въ южнобългарскитѣ земи, а не само на северъ отъ Балкана. Така въ книгата „Македония, етнография и статистика“ отъ В. Кжнчовъ (София, 1900) намираме въ Неврокопско голѣмичко българско село *Ловча* (стр. 194) и малко помашко село на име *Ловчища* (стр. 196).

Що се отнася до етимологията на *Ловечъ*, всѣки ще каже, че тя е доста ясна и прозрачна: въ *Ловечъ*, както и въ споменатитѣ сродни имена, ще да се крие коренътъ на глагола *ловя* и на сжществителното *ловецъ*, старобълг. *ловьць*. Отъ *ловьць* е образувано *Ловьчь, Ловечъ*, както напр. отъ старобълг. *овьца (овца)* е образувано името на градъ *Овьчь, Овечъ*, сега *Провадия*. Това последното име не произлиза отъ българската дума *провраждамъ, проводя*, ами представя видоизмѣнение на грьцкото име Прованонъ (грьц. provaton сжщ. срѣд. родъ = овца); грьц. provateia значи „овчарство, грижа за овце“; срвн. *Овче-поле* въ северна Македония (Щипско и Кумановско), с. *Овча-могила* (Свищовско) и др. Като успоредици къмъ имената, образувани отъ *ловецъ*, можемъ да споменемъ селищни имена отъ *стрѣлецъ* (старобълг. *стрѣльць*) напр. въ северозападнитѣ български земи подъ сръбска власть село *Стрѣльць*, с. *Стрѣлча* въ Панагюрско, с. *Стрѣлци* въ Кичевско и др. подобни не само у насъ, но и у други славяни (и северно герм. Strelitz е отъ сѫщия коренъ въ езика на понѣмченитѣ балтийски славяни).

---

[1]) Сравни у *Г. И. Кацаровъ и Д. Дечевъ*, Извори за старата история и география на Тракия и Македония. София 1915, стр. 167.

[2]) Идадена е отъ M. Pinder et G. Parthey. Berlin 1860. Melta се споменува на стр. 189.

Особено любопитно е, че въ сърбохърватскитѣ земи сѫществува име *Ловац* и означава една малка рѣка въ Бока Которска. Споредъ „Српски Рјечник" отъ Вукъ Ст. Караджичъ сръб. *Ловац* има две значения: 1) „ловецъ", нѣм. Jäger, латин. venator и 2) „вода у Мојдежу у Боци" („Српски Рјечник", 2-о изд.; У Бечу 1852 стр. 331). И Караджичъ дава едно народно предание, което обяснява, какъ тая вода била наречена „Ловац" (Ловецъ). Разправяло се именно, че нѣкакъвъ ловецъ билъ гонилъ една лисица, и тя се била скрила въ една пещера (подземна дупка). Кучето на ловеца влѣзло за лисицата въ пещерата и когато изкочило вънъ, било цѣлото мокро. По това людетѣ дознали, че въ пещерата има вода, проправили ѝ пѫть та протекла, и сега кара петнайсеть воденици . . .

II.

Но тъкмо обстоятелството, че *Ловац* въ сърбохърватски е име на *вода* или *рѣка* (сравн. и тур. *su*=„вода" и „рѣка"), ни кара да си припомнимъ една вече установена истина въ науката за мѣстнитѣ имена, а именно тая, че въ твърде много случаи селищата носятъ имена на рѣки и води. Та рѣкитѣ въ сравнение съ градоветѣ сѫ и по-старинни и по-дълготрайни.

Като е така, бива да се запитаме, дали и названието *Ловечъ* не се е отнасяло до рѣката, при която е разположенъ градътъ и която инакъ се нарича *Осъмъ*, отъ старо-трак. *Asamus*. Съ други думи казано, дали *Ловечъ*, както пол. *Ловичъ*, не отговаря на имена като итал. *Fiume*, сърбох. *Rijeka*, като бълг. *Нишъ* (рѣка Naissus, Нишава), *Драма* (полска рѣка *Drama* въ басеина на Одеръ) и т. н.? И ето че извънъ славянскитѣ земи, у близката до славянитѣ балтийска езикова група ние наистина намираме имена на рѣки отъ коренъ *lev*, друга степень на корена *lov-* (сравн. *тек-а*, но *по-токъ; плет-а, плетъ*, но западно-бълг. *плотъ*, църк. слав. *о̇-плотъ* и мн. др.). Единъ десенъ притокъ на р. Муша се казва по полски Ławena, по литовски Lévuô. Léveniês, Lévenin или Lévênė въ една грамота отъ 1259 г. — *Levene*). Една паланка при р. Levuo, Levene се нарича Pa-levene; срвн. бълг. село *Левочево* въ Родопитѣ и другаде у славянитѣ. Литовско-славянски коренъ *lev-: lov-* обаче не е усамотенъ, а застѫпва индоеврои. **leu-; leu-; *lu* (*lьu-*),който е успоредица на **lei-: *loi-; *li-u* значи пакъ „лѣя, изливамъ, проливамъ, промивамъ, кѫпя" и т. н.: сравн. р. *Лѣвица*, за която говори Вазовъ въ „Единъ кѫтъ на Стара планина". Лат. di-luvium е „потопъ, „който залива", а lavo „мия", армен. *loga-nam* (вм. lovanam) „кѫпя се", гръц. λούω = лат. *lavo* и т. н.; вж. м. др. A. Walde, Latein. etymol. Wörterbuch 2-о изд. Heidelberg 1910 с. 418, E. Boisacq Dictionnaire étymol. de la langue grecque Heidelberg-Paris 1916 p. 587-588. По поводъ на значението „кѫпя се" на арменската дума и особено на гръц. λουτρόν „баня", трѣбва да кажемъ, че редомъ съ старотрак. *Asamus* стои необясненото до скоро гръцко сѫществително ἀσάμινθος, което сѫщо значи „баня, кѫпалище": Че старо-трак. *Asamus*, отъ него бълг. *Осъмъ*, макед. *Осумъ* въ Албания и

е значило просто „рѣка", посочихъ на друго мѣсто (Годишникъ на Нар. Библиотека въ Пловдивъ за 1922 г., стр. 41-48), Името *Ловечъ* първоначално сѫщо тъй ще да се е отнасяло до рѣката.

И появата на две или повече имена за една и сѫща рѣка, не е нѣщо необикновено. Стига да споменемъ класическитѣ примѣри *Hebros—Марица*, *Axios—Вардаръ*, *Potamos—Девня*, *Нишава—Иерма*, *Бѣлица—Вода—Бистрица* и др. въ България и Македония, *Дарговищица—Божицка рѣка* въ Босилеградско и други; за македонскитѣ рѣки и потоци съ повече имена има богати посочвания у В. Кѫнчовъ, Орохидрография на Македония (Пловдивъ 1911).

И така, името на градъ Ловечъ не ще да е значило „градъ на ловци", а „градъ до рѣка", „рѣченъ градъ" или просто „рѣка", тъкмо тъй както италиянското Flume, сърбохърв. Rijeka, бълг. Нишъ, Драма, Девня, и много други.

София, 6. мартъ 1929.

Проф. Д-ръ Ст. Младеновъ

АЛТЪНЪ-ЛОВЕЧЪ

До колкото зная, само два града въ България се именуватъ като алтънъ, което ще рече жълтиченъ, златенъ; това сѫ Ловечъ и Калоферъ. Въ много пѣсни Калоферъ се възпѣва като Алтънъ-Калоферъ и това име стои споредъ пѣснитѣ во свързка съ златнитѣ накити, които носили калоферченки. Ето началото на една отъ тия пѣсни:

По край Дунавъ ходятъ все бѣли пандури,
Бѣли коне ерчятъ и се наговарятъ:
„Кога ли щемъ отѝ във Алтънъ-Калоферъ
И да си наземемъ въ Алтънъ-Калоферъ
Отъ младитѣ булки все куфаръ-чопрази,
Отъ годеницитѣ все върви алтъни
И отъ подѣвкитѣ все златни мингуши,
Отъ пеленачетата златни тепелици.[1]

Сѫщо и въ Ловечъ бѣше обичай въ турско време българкитѣ да носятъ много върви жълтици и всичкитѣ имъ накити да бѫдатъ отъ злато, главно отъ жълтици. Скѫпоценни камъни не се употрѣбяваха за накитъ, сѫщо и маргаритъ се носѣше малко. Повече се носѣха корали, но и къмъ тѣхъ се нижеха малки жълтици. Ив. П. Димитровъ въ своя рѫкописенъ приносъ за паричното състояние на Ловечъ, като изтъква многото жълтици, които носѣли ловчанкитѣ, като гирдани, гривни, тепелици, добре свързва името Алтънъ-Ловечъ съ златното богатство на града.

Златното богатство на Ловечъ стояло во връзка съ особено благоприятното географско положение на града, разположенъ на главния и най-кѫсъ пѫть между Дунава и Пловдивъ. Ст. Поповъ въ своя рѫкописенъ приносъ „Икономическото положение на гр. Ловечъ въ миналото и днесъ", изтъква голѣмото забогатяване на града въ XVI и XVII вѣкъ и не само свързва името Алтънъ-Ловечъ съ неговото богатство, но е проследилъ и официалното му именуване по сжщата причина. За пръвъ пжть се споменува Алтънъ-Ловечъ въ единъ официаленъ документъ отъ 1520 година. Сжщо и въ докладитѣ на руското командуване въ 1784 год. стои следната бележка: „Ако армията на Ваше Величество успѣе да задържи Ловечъ, това ще бжде благодатъ отъ небето, защото той е по-богатъ отъ много наши градове и съ право населението го нарича Алтънъ-Ловечъ“. Въ берата на султанъ Махмудъ отъ 1830 г. между другото е казано, че отъ последната война (1828—1829 г.) Ловечъ не е вече „алтънъ“ както по-рано.

---

[1] *Н. Начовъ*, Калоферъ въ миналото, 1707—1877. София 1927, стр. 19-20.

Ловчанци се гордѣятъ съ името Алтънъ-Ловечъ и единъ дребенъ търговецъ отъ Ловечъ е кръстилъ своето малко, но спретнато дюкянче въ София „Алтънъ-Ловечъ“.

А. И.

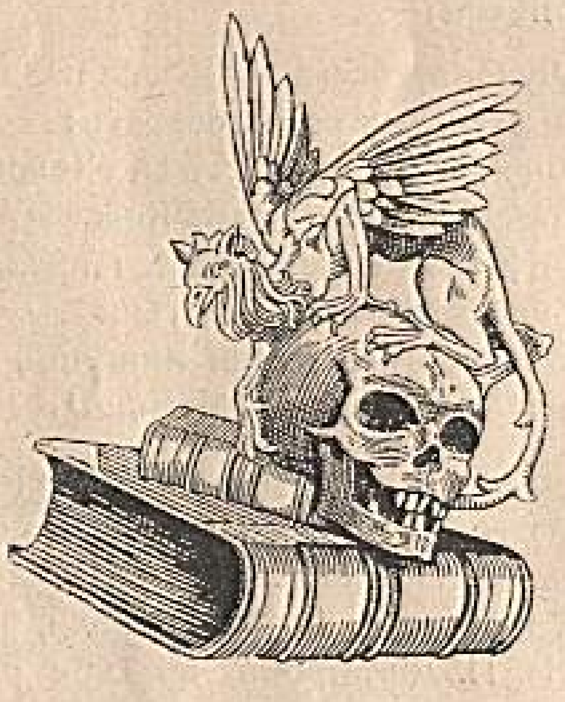

Образъ 37. Бронзови монети отъ Одесусъ

СТАРИ МОНЕТИ, НАМѢРЕНИ ВЪ ЛОВЕЧЪ И ЛОВЧАНСКО

Старитѣ монети иматъ голѣмо значение за историческото изучване на една страна, защото, когато ни липсватъ други данни да опредѣляме времето на известни събития, служимъ си со старостьта на монетитѣ, които намираме въ тая страна. Особено важни сж ония монети, които се намиратъ вкупомъ, като закопано нѣкога богатство. Най-новитѣ монети отъ такова находище ни сочатъ приблизително времето, когато сж били заровени. А въ минали размирни времена, когато сѣчь и пожари сж били най обикновеното нѣщо, хората сж заравѣли въ земята своето богатство и понеже въ много случаи тѣ сж загивали, то оставало богатството въ земята, до като бжде разкопано случайно или отъ иманяри. Старитѣ монети услужватъ тъй историята на народитѣ, както скаменелоститѣ опредѣлятъ старостьта на земнитѣ пластове.

Ив. П. Димитровъ, адвокатъ въ Ловечъ, е ревностенъ събирачъ на старини, особено на монети и притежава богата сбирка отъ тѣхъ. Той е проучилъ възъ основа на богата литература събранитѣ монети и се е отнасялъ за съвети при съмнителни случаи до уредника на нумизматическия отдѣлъ въ Софийския народенъ музей г-на Н. Мушмовъ. Въ лицето на Ив. Димитровъ ние имаме не само събирачъ на монети но и добъръ тѣхенъ познавачъ, затова и неговитѣ бележки върху старитѣ монети, които е пратилъ до комитета за написване и издаване на съчиненението Ловечъ и Ловчанско, иматъ голѣмо значение.

Отъ богатата монетна сбирка на Димитрова личи ясно, че въ Ловечъ и околностьта му се намиратъ много македонски, римски, византийски и български монети. Намирани сж златни македонски монети статери и тетрадрахми отъ Филипа и Александра Македонски, но тѣ сж най-вече претопявани за направа на пръстени и други украшения. Главно находище на тетрадрахми съ 50 — 60 кжса е при с. Деветаки. Намиратъ се често сребърни тетрадрахми отъ острова Тасосъ въ Бѣло море,

Намѣрени сж доста римски медни монети, като почнемъ отъ Пробусъ (276—282) и стигнемъ до Константина II (317—337). Намиратъ се и Антонинки, но съвсемъ рѣдко сребърни монети отъ римската република. Интересно е, че въ 1910 година при поправка на банския покривъ въ Ловечъ е намѣрена медна монета отъ Константина Велики съ крепостна порта.

Значителна находка отъ бронзови колониални монети е намѣрена при Ломецката крепость, старата римска станция Sostra, която се намира на 20-и километъръ по пѫтя Ловечъ—Троянъ[1]). Тя се състои отъ 140 бройки, между които има монети отъ Одесосъ (Варна), Сердика (София), Маркианополъ (при Девна), Никополисъ адъ Иструмъ (при с. Никюпъ до Росица), Анхиало, Томи (Кюстенджа), Улпиа Пауталия (Кюстендилъ).

1 2 3

Образъ 38. Бронзови монети отъ Сердика

Въ Ловечъ и Ловчанско сѫ намѣрени много византийски златни монети особено отъ времето на Комненовцитѣ, коруби, известни съ имената „костанки" и костадинки". Рѣдко се намиратъ сребърни византийски монети, но твърде много медни монети отъ Юстиниана, Анастасия, а особено много отъ Комненовцитѣ коруби монети.

1 2 3

Образъ 39. Бронзови монети отъ Пауталия

Г-нъ Ив. Димитровъ пише и за единъ оловенъ печатъ, намѣренъ заедно съ една бронзова фибула въ крепостьта на с. Хлевене, той ни дава образа на печата и прави опитъ да го сближи съ Ивайловия, описанъ отъ Мушмова въ неговото съчинение „Монети и печати на българскитѣ царе" стр. 159, обр. 245, но за да се произнесемъ за него, ще трѣбва да се направи отливъкъ или да се покаже самия печатъ на нѣкой специалистъ по печатитѣ.

Изъ рѫкописа на Ив. П. Димитровъ: *А. И.*

---

[1]) Тамъ има важни старини. Надъ Дълбошкия ханъ има могили съ развалини, които се наричатъ Герчова черква.

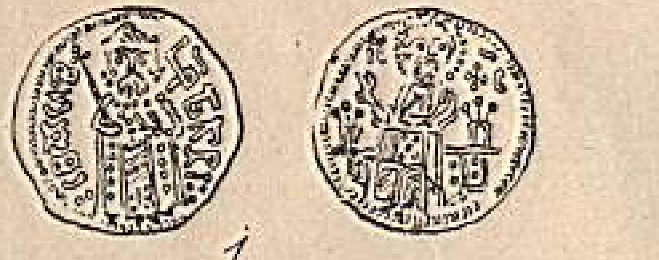
1

Образъ 39. Сребърна монета отъ Светославъ Тертеръ

БЪЛГАРСКИ МОНЕТИ, НАМѢРЕНИ ВЪ ГР. ЛОВЕЧЪ И ОКОЛНОСТЬТА МУ

Отъ намѣренитѣ въ Ловечъ стари български монети най-хубава и запазена е монетата отъ Светославъ Тертеръ. Тази монета е намѣрена отъ Ив. х. Недѣлчевъ на мѣстностьта „Хисаря".

Светославъ Тертеръ е царувалъ отъ 1300 до 1322 година.

1. Лице: Царь Светославъ е изобразенъ правъ, на срѣща, облеклото му е окичено съ скѫпоценни камъни. Той е представенъ съ голѣма брада—старъ човѣкъ, на главата си носи трижгълна, богато украсена корона, отъ която се спущатъ, отъ дветѣ страни на главата, бисерни висулки. Съ дѣсната си рѫка държи кръсть, а лѣвата е поставена на корема. Наоколо има четливъ български надписъ: Свѧтслав ц҃р блг(а)рѡм. Въ надписа има на нѣколко мѣста съединени следнитѣ букви: ѧт, ав, цр, аг и рѡм.

Изображението и надписътъ сѫ обкрѫжени съ зърнестъ крѫгъ.

Опако: Исусъ Христосъ седящъ на престолъ, съ сияние около главата, съ дѣсната си рѫка благославя, а съ лѣвата държи подпряно на бедрата му евангелие. Отъ двет̀ѣ страни на главата му има надписъ і҃с. х҃с. Изображението е въ зърнестъ крѫгъ.

Монетата е сребърна, плоска, съ диам. 21 м.м.

Сравни Н. Мушмовъ, Монетитѣ и печатитѣ на българскитѣ царе, София 1924, стр. 89.

Сребърни монети отъ Ив. Александра и сина му Михаила (1331—1355 год.)

Въ околностьта на Ловечъ сѫ намирани различни монети, но по интересни сѫ за насъ монетитѣ на българскитѣ царе. Презъ есеньта на 1922 год. овчарчета отъ с. Сливекъ намѣрили случайно въ Ловчанско землище, близо до развалинитѣ на монастира Св. Богородица — Ястребъ, въ една купчина отъ варовити камъни, около 200—300 сребърни грошове отъ Ив. Александра и сина му Михаила. Макаръ и да сѫ престояли доста време, почти на открито, тия грошове сравнително сѫ се запазили много добре. На следующата година, презъ есенната трудова седмица на ученицитѣ отъ мѫжката реалка на сѫщото мѣсто бѣха намѣрени отъ самитѣ ученици още 17 монети.[1]) Като раз-

---

[1]) За тая находка отъ монети се съобщи въ Извѣстия на Бълг. арх. институтъ I, св. 2, стр. 240.

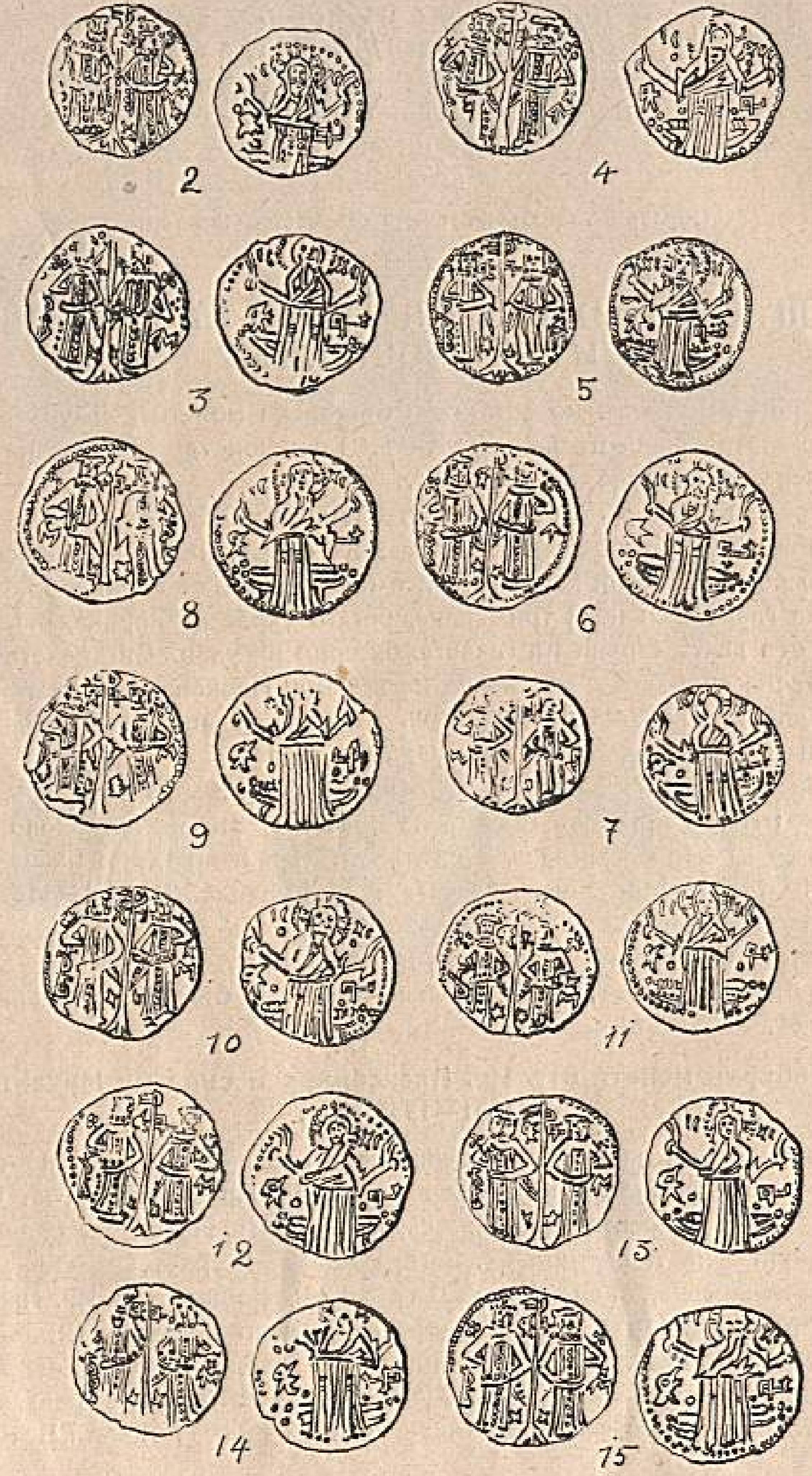

Образъ 40. Сребърни монети отъ царь Иванъ Александъръ и синъ му Михаилъ.

гледахме нѣкои отъ тѣзи монети, останахме очудени отъ голѣмото разнообразие въ писмото. На пръвъ погледъ тия грошове изглеждатъ много еднообразни, но разгледани по-старателно, тѣ просто ни очудватъ съ своето разнообразие. Нѣма да бжде пресилена мисъльта ни, ако кажемъ, че е много трудно да се намѣрятъ монети, които напълно да се схождатъ. Разнообразието е най-много въ монограмитѣ, но то не липсва и въ очертанието на фигуритѣ, на прѣпореца, дори въ звездичкитѣ, поставени на долния край отъ двѣтѣ страни на прѣпореца.

Отъ Ив. Александра и синъ му Михаила по-интересни сж следнитѣ монети:

2. Лице: Царъ Ив. Александъръ и синъ му Михаилъ сж изписани прави, стоещи насрѣща, облѣчени въ царско облѣкло, съ низки корони на главитѣ, отъ които се спускатъ отъ двѣтѣ страни на главата бисерни висулки. По между имъ е поставенъ прѣпорецъ на върлина, която въ основата си е раздѣлена на три. Платътъ на прѣпореца е отбелезанъ на лѣво отъ върлината съ две хоризонтални линии, а на дѣсно е начертана една извита линия. Царскитѣ фигури съ едната си ржка държатъ кръстове, а другата си ржка сж поставили на кръста си. Презъ поставената на кръста ржка е преметната свободната часть отъ пояса, съ който сж препасани. До главитѣ имъ има на лѣво монограма, която се чете але (ѯандръ), а на дѣсно — ц҃р. Подъ дѣсния лакатъ на лѣвата фигура има монограма почти заличена отъ буквитѣ бгвр (благовѣренъ), а подъ лѣвия лакатъ на дѣсната фигура — монограма, която развързана се чете мих(аилъ). Въ основата на прѣпореца има на лѣво петолжчиста, а на дѣсно шестолжчиста звезда.

Опако: Исусъ Христосъ съ сияние на главата, кръстно раздѣлено. Отъ двѣтѣ страни до главата написано і҃с. х҃с. Христосъ е изписанъ право, стоещъ на срѣща, благославя съ двѣтѣ си ржце. Подъ дѣсната му ржка има монограма, която се чете але(ѯандръ), а подъ лѣвата — ц҃р въ обратна (негативна) форма. Тази монета по особения си монограмъ на името Михаилъ е единствена у насъ. Плоска, диам. 19 мм.

3. Лице: сжщитѣ изображения както въ първата монета. Въ горната страна на прѣпореца има означено на лѣво буква е отъ името (алеѯандръ), а на дѣсно — ц҃р въ негативна форма. Подъ дѣсния лакатъ на лѣвата фигура монограма отъ буквитѣ блврнь (благовѣренъ). Подъ лѣвия лакатъ на дѣсната фигура монограма ма, която се чете м(их)а(илъ). Въ основата на прѣпореца има отъ двѣтѣ страни четирилжчисти звезди.

Опако: сжщото изображение на Ис. Христа съ монограма подъ дѣсната ржка але, а подъ лѣвата ц҃р въ негативна форма. Тази монета по монограмата на Михаила е сжщо, както и предидущата, една рѣдкость. Плоска, диам. 21 мм.

4. Лице: сжщитѣ изображения, както предидущитѣ. Въ горния край на прѣпореца монограми на лѣво але, а на дѣсно ц҃р въ негативна форма. Подъ дѣсния лакатъ на лѣвата фигура монограма отъ буквитѣ блвн (благовѣренъ), а подъ лѣвия лакатъ на дѣсната фигура монограма отъ буквитѣ мха, която се чете м(и)ха(илъ). Въ основата на прѣпореца има на лѣво шестолжчиста звезда, а на дѣсно четирилжчиста.

Опако: сѫщото изображение на Ис. Христа съ монограми на лѣво але, а на дѣсно цр въ негативна форма. Плоска, диам. 20 мм.

5. Лице: сѫщитѣ изображения както предидущитѣ. На горния край на лѣво платътъ на знамето е отбелезанъ съ три хоризонтални линии, отъ страни на лѣво монограма але и на дѣсно цр. Подъ дѣсната рѫка на лѣвата фигура има монограма отъ буквитѣ благвѣрн (благовѣренъ), а подъ лѣвия лакатъ на дѣсната фигура монограма мх, която означава м(и)х(аилъ). Въ тая монограма е особено начертаннето на буквата м, написана съ три отвесни и успоредни по между си линии. Въ долния край на прѣпореца е поставена ча лѣво петолѫчиста звезда, а на дѣсно особенна трилистна линия.

Опако; сѫщото изображение на Христа съ знаци х҃с і҃с, Подъ рѫцетѣ на Исуса Христа монограми але и цр въ негативна форма. Надъ монограмитѣ има поставени титли. Тази монета, по своята особеность, изработена отъ добъръ майсторъ, е сѫщо така единствена у насъ. Плоска, диам. 19 мм.

6. Лице: сѫщитѣ изображения на царскитѣ фигури. На горния край на прѣпореца монограми але и цр. Подъ дѣсния лакатъ на лѣвата фигура монограма отъ буквитѣ благвѣрн (благовѣренъ), а подъ лѣвата рѫка на дѣсната фигура добре отпечатанъ и запазенъ стреловиденъ знакъ. Тази монета е характерна по този знакъ, който споредъ насъ е една случайность, произлѣзла не отъ недоброто отсичане на монетата, а, напротивъ, тази особеность е станала като незавършеность на монограмата, до която зърнестиятъ крѫгъ стои запазенъ много добре. Не може да се предположи, че майсторътъ, който е правилъ тази монограма, е мислилъ, че само това е достатъчно, за да се отбележи името Михаилъ. По всѣка вѣроятность, той е искалъ да напише м слѣто съ л, направилъ е първата половина, а втората е изоставилъ или по нѣмане на мѣсто, или, залисанъ, е пропустналъ да я отбележи. Въ основата на прѣпорица има отъ двѣтѣ страни шестолѫчисти звезди.

Опако: сѫщото изображение на Христа и сѫщитѣ монограми както въ предидущитѣ монети. Плоска, диам. 21 м.м.

7. Лице: сѫщитѣ изображения, както предидущитѣ съ монограми отъ двѣтѣ страни на горния край на прѣпореца, написани криво. Подъ дѣсната рѫка на лѣвата фигура е написана буква м обратно, а подъ лѣвия лакатъ на дѣсната фигура монограми отъ буквитѣ Б Е сѫщо така обратно написани. Отъ двѣтѣ страни въ основата на прѣпореца има четирилѫчисти звезди.

Опако: сѫщото изображение на Ис. Христа съ монограми, поставени, както и на лицето, наопаки. Тази особеность е случайна и иде отъ зле приготвената негативна форма за сѣчене на монетитѣ. Друга такава монета ние поне не сме срѣщали. Плоска, диам. 18 м.м.

8. Лице: сѫщитѣ изображения, както и предидущитѣ. Отъ двѣтѣ страни на горния край на прѣпореца монограми але — цр. Подъ дѣсния лакатъ на лѣвата фигура буква м(ихаилъ). Подъ лѣвия лакатъ на дѣсната фигура монограма отъ буквитѣ Б Г Е. Въ долния край на прѣпореца е поставена на лѣво четирилѫчиста, а на дѣсно шестлѫчиста звезда.

Опако: сѫщото изображение на Христа съ монограми на лѣво але и на дѣсно цр въ негативна форма. Плоска, диам. 22 м.м.

9. Лице: сѫщитѣ изображения, както предидущитѣ. Подъ дѣсната рѫка на лѣвата фигура буква Б отъ думата благовѣренъ, а подъ лѣвата рѫка на дѣсната фигура името михаилъ е отбелязано само съ буквата м. Въ основата на прѣпореца има поставени отъ двете страни неправелни звезди.

Опако: сѫщото изображение на Христа, съ тая само разлика, че монограма цр е въ позитивна форма.

10. Лице: сѫщитѣ изображения на царскитѣ фигури. Отъ двѣтѣ страни на горния край на прѣпореца монограмитѣ але — цр. Подъ дѣсната рѫка на лѣвата фигура монограма отъ буквитѣ бгвѣн (благовѣренъ), а подъ лѣвата рѫка на дѣсната фигура монограма мх — м(и)х(аилъ). Отъ тоя типъ монети има и други съ монограми за думата благовѣренъ, означена или съ буквитѣ бл или съ блвр.

Опако: сѫщото изображение на Ис. Христа. При главата знаци і҃с х҃с., а подъ рѫцетѣ монограми але и цр въ негативна формг. Плоска, диам. 21 м.м.

11. Лице: сѫщитѣ изображения и монограми съ тая само разлика, че думата благовѣренъ е отбелезана съ буквата в.

Опако: сѫщото изображение на Христа и сѫщитѣ монограми. Плоска, диам. 21 м.м.

12. Лице: сѫщитѣ изображения, както предидушитѣ. Отъ двѣтѣ страни на горния край на прѣпореца, въ лѣво монограма але, а въ дѣсно монограма цр въ негативна форма. При дѣсния лакатъ на лѣвата фигура монограма отъ буквитѣ Б Л Г Е, а подъ лѣвия лакатъ на дѣсната фигура монограма отъ буквитѣ мл — м(ихаи)л(ъ). Въ основата на прѣпореца има отъ двѣтѣ страни четирилѫчисти звезди.

Опако: сѫщото изображение на Ис. Христа. Въ полето подъ рѫцетѣ на лѣво монограма але, на дѣсно цр въ негативна форма, Плоска, диам. 22 м.м.

13. Тази монета съвсемъ много прилича на предидущитѣ. Образитѣ и многограмитѣ сѫ сѫщи и при все това има малки различия и макаръ тѣ да не сѫ тъй сѫществени, но я отличаватъ отъ по-първата. Ние предаваме образитѣ на тия най-прилични една на друга монети, за да се разбере какво голѣмо разнообразие има въ старитѣ български монети.

14. Лице: сѫщитѣ изображения на царскитѣ фигури. Отъ двѣтѣ страни на горния край на прѣпореца, въ лѣво, монограма але, а въ дѣсно цр въ негативна форма. Подъ дѣсния лакатъ на лѣвата фигура монограма отъ буквитѣ благв, а подъ лѣвия лакатъ на лѣвата фигура монограма отъ буквитѣ мл и отъ горе на лѣвата х—м(и)х(аи)л(ъ). Въ основата на прѣпореца има четирилѫчисти звезди.

Опако: сѫщото изображение на Христа. Подъ дѣсната рѫка монограма але, а подъ лѣвата цр въ позитивна форма. Плоска, диам. 20 м.м.

15. Лице: сѫщитѣ царски образи и монограми, както въ предидущата, само монограма подъ дѣсната рѫка на лѣвата фигура се различава отъ подобния нему въ по-първата монета.

Опако: сѫщото изображение на Христа. Подъ дѣсната рѫка монограма але, а подъ лѣвата цр въ негативна форма. Плоска, диам. 20 м.м.

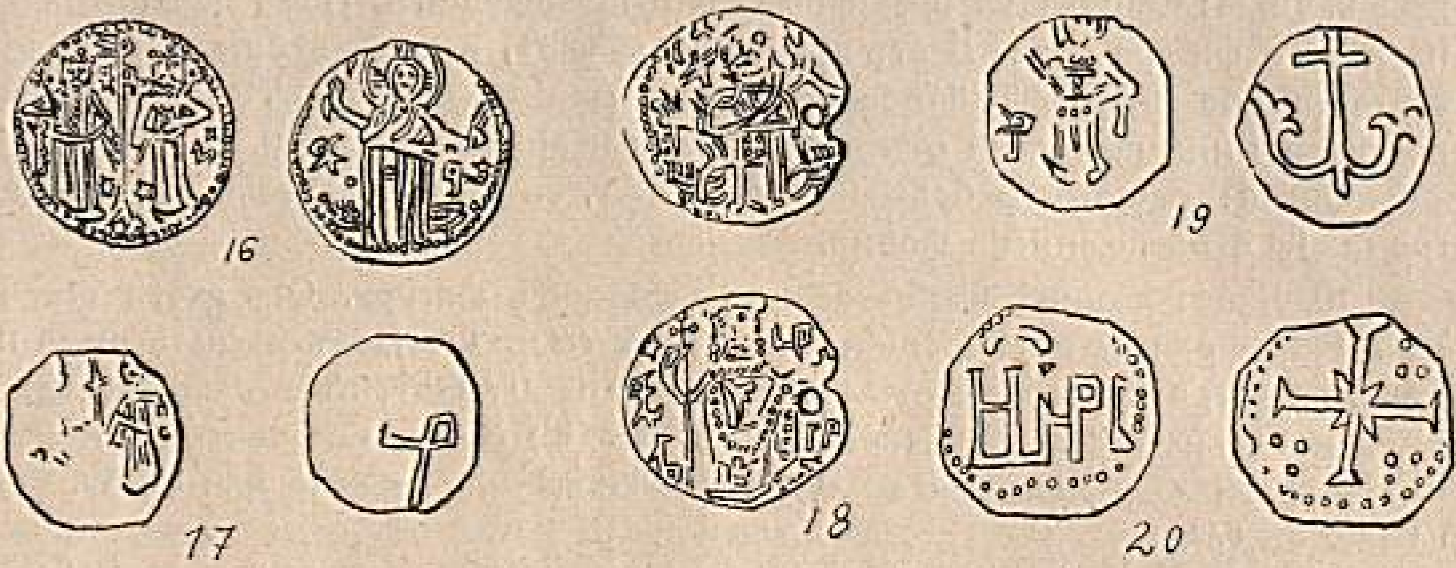

Образъ 41. Стари български монети отъ Ловечъ и Ловчанско.

16. Лице: сжщитѣ изображения. Знамето въ горния край на лѣво е отбелезано съ три ивици платъ и на дѣсно има изписана крива линия. Отъ двѣтѣ страни монограми але и цр въ негативна форма. Подъ дѣсния лакатъ на лѣвата фигура монограма отъ буквитѣ блгвѣр, а подъ лѣвия лакатъ на дѣсната фигура монограма отъ буквитѣ мл и отъ горе х—м(и)х(аи)л(ъ). Въ основата на прѣпореца има петлжчисти звезди.

Опако: сжщото изображение на Христа съ монограми але и цр въ негативна форма. Плоска, диам. 22 м.м.

17. Медна монета отъ Ив. Александра и синъ му Михаила. Тази монета е намѣрена отъ ученицитѣ трудоваци при разкопкитѣ на монастиря Св. Георги на мѣстностьта „Хисаря“ въ Ловечъ.

Лице: образитѣ на царь Ив. Александра и Михаила. Между фигуритѣ високъ кръстъ вмѣсто знаме.

Опако: отъ монограмата але—цр се е запазило само цр въ позитивна форма. Плоска, диам. 17 м.м.

18 Сребърна монета отъ Ив. Александра самъ (1355—1371 г.).

Преди 15 години бѣха намѣрени на Ловчанския „хисарь“ сребърни монети отъ Ив. Александра, отъ които много малко сж запазени. Монетата, която предаваме, е намѣрена сжщо на „Хисаря“.

Лице: Ив. Александъръ въ царско облѣкло, наметнатъ съ мантия, на която има изшита трилистна лилия, изобразена въ всички монети отъ този типъ. На главата си има низка корона съ скжпоценнни камъни и бисерни висулки при ушитѣ. Стоящъ правъ и насрѣща, въ дѣсната си ржка държи скиптъръ, а въ лѣвата кълбо и кръстъ. При главата надъ лѣвата му ржка има монограма отъ буквитѣ цр въ позитивна форма, а подъ дѣсната ржка монограма але. Надъ тази монограма има петлжчиста звезда, а подъ нея е началото на надписа бл, който продължава подъ лѣвата ржка гр и се чете бл (ъ) — г (д) р (омъ).

Опако: Ис. Христосъ седи на простолъ, държи евангелие съ лѣвата си ржка, поставено на бедрата му, а съ дѣсната благославя. Плоска диам. 20 м.м.

19. Медна монета отъ Ив. Александра, съ кръстъ на опакото, намѣрена на Ловчанския „Хисарь“.

Лице: Ив. Александъръ въ царско облѣкло, препасанъ съ лоронъ, преметнатъ презъ лѣвата му ржка, която държи на кржста си, а съ дѣсната си ржка държи кръстъ. Подъ дѣсната му ржка има монограма але въ негативна форма.

Опако: кръстъ, въ долния край завитъ и на двѣтѣ страни въ листообразни форми.

20. Медна монета отъ Ив. Шишмана, намѣрена въ Ловечъ. Тази монета е била посребрявана. Лице: монограма отъ буквитѣ шицр съ л. Отъ горе съединителенъ знакъ Опако: равнораменenъ кръстъ съ лжчи. Между раменетѣ има по три точки въ трижгълникъ. Плоска, диам. 20 м.м.[1])

Михалъ х. Недѣлчевъ.

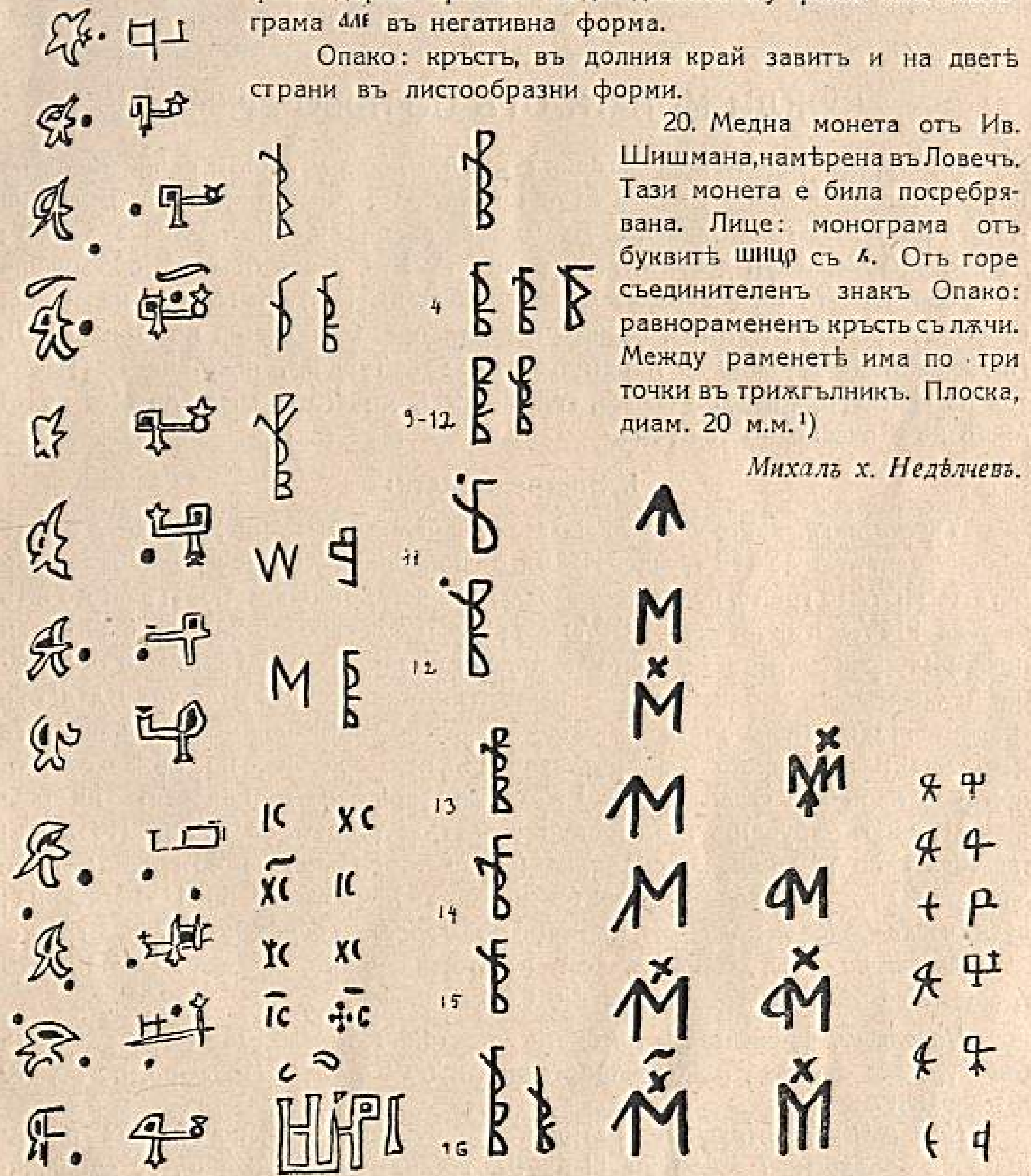

Образъ 42. Монограми отъ намѣренитѣ въ Ловечъ и Ловчанско стари български монети.

---

[1]) За монетитѣ на Ив. Александра съ Михаила сравни цитираното съчинение на Мушмова, стр. 106—113. За монограмитѣ върху сжщитѣ монети, стр. 182—183. За монетитѣ № 17 стр. 118—122, а особено брой 126, за № 18, стр. 124—127, за № 19, стр. 131—134, за № 20, стр. 146—149.

ЧУЖДИ МОНЕТИ ОТЪ ПО-НОВО ВРЕМЕ

За старитѣ монети въ България е писано доста у насъ и съчиненията на неуморимия труженикъ Никола А. Мушмовъ по нумизматиката на България могатъ да услужатъ на всѣкиго. Азъ ще се заема съ една по-малка задача: да посоча турскитѣ и други чуждестранни монети, които бѣха въ обръщение въ предвечерието на освободителната война и въ първитѣ години на нашия свободенъ животъ. Като изключимъ ценната преводна статия на покойния Д. А. Ихчиевъ „Материали за монетното дѣло въ Турция“, печатана въ Известия на Историческото Дружество, год. III. 1911, стр. 75 и след. до сега почти нищо не е писано по тая тема.

I. Златни монети:

Турска лира, която е струвала първоначално 100 гроша, а отпосле е промѣняна цената ѝ до 116 гроша. Имаше и половинки и четвъртинки лири. Лирата тегни 7.216 грама, половинката 3.608 гр., четвъртинката 1.804; златото имъ съставя 916$^{0}/_{00}$, а остатъка — 84$^{0}/_{00}$ е примѣсъ. Заедно съ лирата вървѣха и по-стари турски зл. монети, които постепенно излизаха отъ търговско обращение и влизаха въ украшенията — нанизитѣ. Такива сѫ: *мека махмудия* отъ сравнително по-чисто злато и която при слабо натискане се огъваше, отъ дето иде и названието ѝ за разлика отъ ней подобна, но съ по-голѣмъ примѣсъ, наричана *сертъ (твърда) махмудия*, която не се подаваше на огъване. Първата струваше 100 гроша (20 лева), а втората 80 гроша (16 лева); *стамболки* по 75 гроша; *фанджклии* (фанджкъ алтѫна) по 40 гроша; *ирмилици* по 20 гроша; *рубие чарклия* (съ крѫгъ отъ чъртици) по 11—12 гроша; *рубие чарксѫзъ* (безъ крѫгъ отъ чъртици) по 10 гроша и *барбути* по 7 и 3 гроша.

Английска лира, стерлинга, британската зл. монета, съ стойность 115—125 гроша, тяжесть 7.972 гр. и чистота 816.6 на хиляда.

Наполеонъ, френската зл. монета, съ стойность 90—102 гроша, тяжесть 6.452 гр., тия отъ 20 фр., а имаше такива и по 5 наедно (100 фр.), по 50, 10 и 5 франка.

Полъ-империалъ (руската зл. монета, 5 рублей) стари по 92—102 гр.: сѫщата съ образа на Александра III по 100 гроша и сѫщи двойни, 10 рубли, по 200 гроша.

Австрийски дукати, наричани *минцове*, известни въ историята на монетитѣ подъ името унгарски или кремнитуки дукати, отъ Мария Терезия, Иозефъ II-ри, Францискусъ I-ви, Францискусъ II-ри съ стойность 58—60 гроша, тяжесть 3.486 гр.

Баджаклии, австро-унгарски дукати отъ времето на Францискусъ I-ви, къмъ 1830 год., които иматъ на лицевата страна изобразенъ императора правъ, въ срѣдневѣковно рицарско облѣкло отъ стомана, на което крачулитѣ отъ колѣното до глезенитѣ, както се знае, сѫ отъ отдѣлна часть, за да може да става прегъването въ колѣнитѣ, та отъ тия части турцитѣ ги нарекли баджаклии, отъ турската дума баджакъ—крачулъ. Тѣ имаха стойность 81 гроша и повече се ценѣха като нанизна, имаща и подходеща красота за цельта, а не размѣнни монети.

Илджѫлии, венециански цехини, дукати флорентийски и венециански отъ 1873 год. и по-късно, които на опаката страна иматъ изобразенъ Ис. Христосъ въ два последователни елипсовидни крѫга, първиятъ (външния) отъ зрънца, а втория (вѫтрешния) отъ звезди. Отъ тукъ и названието илджѫлия — звездица отъ турската дума илджѫзъ—звезда. Стойность 80 гроша.

II. Сребърни монети

Бѣли меджидии. (биязъ меджидие), турски монети, малко по-голѣми, но по-тънки отъ българскитѣ петолевови ср. монети. Чистота на среброто 830$^{0}/_{00}$ тяжесть 24.035 гр., по 20 гроша, отъ които имаше половинки 12.027 гр., четвъртинки 6.013 гр., осминки 2.405 и шестнадесетинки 1.202 гр. по 10, 5, 2 и 1 гроша.

Ондюртлюци, турски сребърни монети, по-голѣми, но по-тънки отъ бѣлитѣ меджидии. Названието имъ отъ Ондьортъ — четиредесеть, каквато и стойность имаха — 14 гроша.

Отъ съвсемъ просто сребро, смѣсъ съ голѣмо количество медь, имаше турски монети подъ общо наименование *металици*. Отъ тѣхъ имаше секизлици, алтѫлѫци и бешлици — всички голѣми (по-голѣми отъ петолевки, но тънки), по 8, 6 и 5 гроша, носещи названието си сѫщо отъ стойностьта, отъ турскитѣ думи: секизъ — осемь, алтѫ — шесть и бешъ — петь. Половина отъ алтѫлѫцитѣ по 3 гроша се наричаха ючлюци (отъ думата ючъ — три) а четвъртинки по 1·5 гроша (30 ст.) — алтмѫшлѫци отъ думата алтмѫшъ — шестдесеть — 60 пари — 1·5 гроша или 30 ст. Отъ бешлицитѣ имаше само половинки, наричани юзлюци (отъ думата юзъ — сто), сто пори, $2^{1}/_{2}$ гр. или 50 ст. Такива металици имаше и ирмиличета (двадесетачета) отъ думата ирми — двадесеть, по 20 пари (10 ст.) и онлучета (десетачета) отъ думата онъ — десеть, 10 пари (5 ст.)

Тукъ трѣбва да се упоменатъ и съвсемъ дребнитѣ малки пари, сребърни монети, по една пара ($^{1}/_{2}$ стотинка) и други наречени акче, вѣроятно поради сребърния имъ цвѣтъ, отъ турската дума акъ-бѣлъ, на стойность $^{1}/_{3}$ отъ парата.

Отъ чуждестраннитѣ сребърни монети бѣха въ обращение на първо мѣсто австроунгарскитѣ *талири*. Названието имъ отъ немската дума Thaler, съ която първоначално нѣмцитѣ сѫ наричали всѣка сребърна монета, която е тежала повече отъ единъ лотъ. Такива най-първо сѫ сѣчени въ Иоахиместалъ и сѫ се наричали иоахиместалеръ и после съкратено само талеръ, като тамъ сѫ стрували първоначално по 30 гроша (за 30 Silber (neu) Groschen). Въ Германия тѣ циркулираха още и следъ появяване на маркитѣ и струваха 3 марки или

СОФИЯ

наши тогавашни 18 гроша. Тукъ преди освободителната война струваха сѫщо 18 гроша и турцитѣ имъ бѣха кръстили различни имена споредъ фигуритѣ на опаковата страна. Така талера отъ Францискусъ I-ви, коронясанъ двуглавъ орелъ, наричаха *кушлия* отъ турската дума кушъ — птица. Сѫщо и отъ Мария Терезия. Венецианскитѣ и белгийски талери (дукати), които иматъ на опакотто си лъвъ — наричаха ги *асланлии*, отъ турската дума асланъ — лъвъ. Испанскитѣ, чийто гербъ е съ голѣма корона отгоре и въ странитѣ два стълба — наричаха *диреклии*, отъ думата дирекъ-стълбъ и т. н.

Двадесеть-крайцеровитѣ австрийски монети отъ Францискусъ съ цифрата 20 отдолу наричаха *цванци*, отъ нѣмската дума цванцигъ — двадесеть и струваха $3^{1}/_{2}$ гроша или 70 ст., а тѣхнитѣ половинки по 10 кр. струваха по 70 пари или 35 ст. Папскитѣ сребърни монети наричаха *папищаши* и струваха съ нѣколко стотинки по-евтино отъ съответнитѣ други.

Рускитѣ рубли, сѫщо бѣха въ обръщение, отъ които тия съ кржгъ отъ чъртици, наричани чарклии, струваха $17^{1}/_{2}$ гроша, а другитѣ, по-стари, безъ него кржгъ, между които и отъ Екатерина Велика, наричани катеринки и всичкитѣ безъ упоменатия кржгъ, наричани ченгене рубляси — *цигански рубли* — по $16^{1}/_{2}$ гроша. Отъ рублитѣ имаше полвинки и четвъртинки, а заедно съ тия дребни сребърни руски монети имаше въ много голѣмо изобилие такива по 20 копейки, наричани, не знамъ отъ де, *капици* и струвещи 3 гроша (60 ст.). Отъ сѫщитѣ имаше полвинки по 10 копейки, които руситѣ наричатъ гривеникъ и четвъртинки по 5 копейки, по шестдесеть и тридесеть пари (30 и 15 ст.).

III. Медни монети

Турски медни монети имаше *кърклъци*, по единъ грошъ или четиридесеть пари, отъ турската дума кыркъ — четиридесеть, наричани *грошлуци* — отъ грошъ, по 20 пари (10 ст.), по 5 пари ($2^{1}/_{2}$ ст.), наричани петачета и по една пара ($^{1}/_{2}$ ст.), съ тяжесть 82 с. гр. и 13 мм. въ диаметръ.

Освенъ тия медни турски монети имаше такива и австро-унгарски по единъ крайцеръ, които, обаче, не се приемаха охотно и всѣкой гледаше да се освобождава отъ такива. Следъ освободителната война наводниха извънредно много рускитѣ медни монети по 5, 3, 2 и една копейки, отъ които първитѣ се казваха петачоци. Отъ тѣхъ имаше много красиви екземпляри отъ Екатерина Велика.

Тукъ трѣбва да се отбележи, че е имало и нѣкакви монети, наречени пазвантчета, сѣчени отъ Пазвантоулу, и церковни пари, последнитѣ сѣчени въ Ловечъ, но за тѣхъ нито помня нѣщо, нито можахъ да събера положителни сведения.

Ловчанци бѣха имотни хора, но не обичаха да купуватъ украшения съ скѫпоценни камъни, а чиститѣ и тънки турски златни монети даваха на златаритѣ да правятъ отъ тѣхъ масивни пръстени и обици, да позлатяватъ пахти и тежки колани, а най-вече ги събираха кѫсъ по кѫсъ и при различни случаи ги даряваха на женитѣ да правятъ отъ тѣхъ нанизи. Последнитѣ биваха най-различни. На главитѣ си носѣха така нареченитѣ тепелици — фесъ обшитъ изцѣло отгоре съ сърма и съ сърменъ пискюлъ на срѣдата. Надъ челото въ околностьта на тепелика една плетка само отъ рубиета, нанизани едно до друго и едно върху друго, да се засѣдатъ почти въ двѣтѣ си трети, та тоя нанизъ, така напластенъ. представляваше нѣщо като златна верижка и се наричаше *вѣнецъ*. Надъ гърдитѣ се носѣха по три-четири върви нанизи, жълтици, наречени по български, а по турски — гердани. Тия „гердани“ сѫщо се нанизваха сбито, почти една върху друга, жълтицитѣ на плътни и здрави копринени конци отъ синъ, жълтъ или вишнявъ цвѣтъ и по начинъ, щото въ найдолната часть се поставѣха най-голѣмитѣ жълтици — пендаритѣ, а колкото се отиваше на горе, къмъ вратътъ, въ двѣтѣ страни симетрично по-малкитѣ (махмудии, костанки и т. н.) и се свършваше съ най-малкитѣ — рубиетата. Крайщата на концитѣ завръзваха надъ врата. Жълтицитѣ, които се употрѣбяваха за нанизи бѣха: пендари, полвинъ пендари, леки и твърди махмудии, костанки, ялджзлии, баджаклии, ирмилици и рубета. Дължината и плътностьта на нанизитѣ бѣха различни, споредъ състоянието и имането на украсената съ тѣхъ и се нареждаха въ редове: най-кѫситѣ на врата надъ гушата, по-дългитѣ подъ тѣхъ и т. н., достигащи и до подъ гърдитѣ и представлявещи една златна броня върху копринената риза у „джанфезения елекъ“ на ловчанката[1]) Важното бѣше, че почти всѣка жена отъ срѣдна рѫка имаше наймалко единъ нанизъ.

Всички чуждестранни сребърни монети, упоменати по-горе, имаха право на гражданственость, но не всички имъ разбираха. Между търговцитѣ тѣ не само имаха редовно обращение, но и бѣха желаеми поради по-голѣмата имъ сигурность и чистота на среброто, на което отъ турскитѣ конкурираха само бѣлата меджидия и ондьортлюцитѣ. Между турското население мнозинството, особно не търговцитѣ, не имъ разбираше и или ги вземаше на довѣрие, което тогава бѣше разпространено извънредно много и въ разни направления, или ги измѣнѣше при специалнитѣ за цельта измѣнчици, наричани сарафи. Такива до войната имаше само единъ, а именно Иванъ х. Славовъ, който се занимаваше специално и съ сарафлъкъ. и имаше дюкянъ на края на покрития мостъ, на лѣвия брѣгъ на рѣката до стълбичката, по която се слизаше отъ моста за касапницитѣ (месопродавницитѣ). И всички търговци, обаче, измѣняха такива монети, ако и да не се занимаваха специално съ това занятие. Подиръ освободителната война, напливътъ на още повече чуждестранни монети предизвика нуждата отъ още сарафи и тогава се яви сопотненеца Недко х. Лиловъ, който сѫщо имаше дюкеня си на моста, но по-къмъ срѣдата и къмъ другия му край.

П. Димитровъ

---

[1]) Майка ми имаше четири наниза, които заедно тегнѣха три оки. За да не ѝ се прижулваше врата отъ тежината имъ, надъ врата си носѣше специаленъ платъ, ушитъ отъ нѣколко пласта.

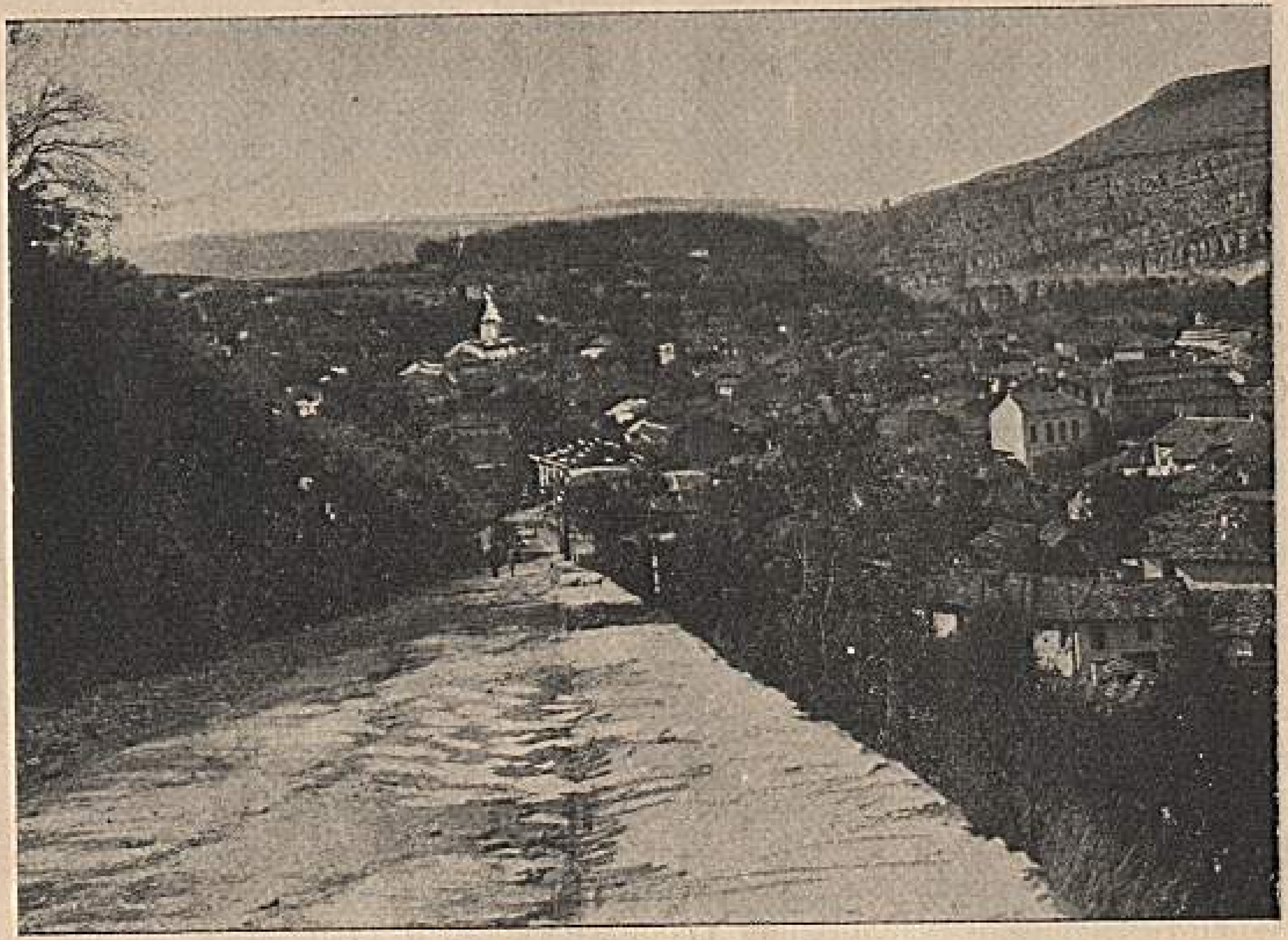

Образъ 43. Отъ лѣво Хисаря, отъ дѣсно Башбунарската стена.

РАЗКОПКИ НА ЛОВЧАНСКИЯ ХИСАРЬ

Старата Ловчанска крепость, наричана днесъ „Хисаря", се разтила по плещитѣ на единъ плосъкъ скалистъ хълмъ, който Евлия Челеби много сполучливо оприличилъ на бадемъ. Той се загражда отъ втората извивка на р. Осъмъ въ неговия Ловчански проломъ. Хисарьтъ е заграденъ отъ тритѣ страни съ дѣснитѣ склонове на дълбоко вкопаната рѣка и само на северъ се съединява съ съседната височина, наречена Чилинска стена (образъ 13 стр. 43), на чиято западна страна се издигала въ миналитѣ вѣкове висока наблюдателна кула, известна съ турското име Башъ-кулеси. Това име е преминало върху надвесената къмъ Бахиря, Долни край и Стратешъ висока часть на Чилинска стена (образъ 3, стр. 10). По първата югоизточна тераса на Чилинска стена върви Чилинскиятъ пжть; той е римски друмъ и е съединявалъ крепостьта Мелта (Президиумъ) съ Nikopolis ad Istrum, близо до днешното село Никюпъ, Севлиевско. Южниятъ край на Чилинска стена се казва Калпакътъ на Крали Марко, а доле въ рѣката, дето водата тече върху хоризонтално разположенитѣ плочи, се намира Крали-Марковата баня. Върху сринатитѣ голѣми скали край рѣката се сочатъ коритото, лакатя и други наподобявания, все на Крали Марка!

Между Чилинска стена и Хисаря се разтила мѣстностьта Старо-хоро. Пжтьтъ, който минава отъ Долни край за Дръстене, дѣли крепостьта отъ Старо-хоро.

Крепостниятъ хълмъ, наричанъ въ турско време Хисарь-баиръ, почва отъ Старо-хоро и се простира въ посока отъ северъ къмъ югъ. Той се спуща къмъ рѣката въ три тераси, нѣкои отъ които се заематъ и сега отъ сиромашки кжщи. Въ западната часть на втората тераса на Хисарь-баиръ се намира пещерата Гължбица.

Хисарьтъ е на много мѣста естествено защитенъ, съ отвесни, високи и непристжпни скали, а на достжпнитѣ части се издигали дебели зидове, които сж изградени отъ камъни и хорусанъ. Последниятъ е съставенъ отъ варь пѣсъкъ и счукани керамиди. Скалитѣ сж построени по самия край на хълма. Ловчанскиятъ Хисарь прилича много на Търновския и Провадийския.

На северъ, на самия край на крепостьта, се е издигала кула, отдѣлена отъ крепостната стена. Подъ кулата, въ самата скала сж издълбани четири вглъбнатини, въ които, навѣрно, сж били поставени дървени греди. Отъ кулата сж запазени остатъци. Близо до нея е и крепостния зидъ, който отъ това мѣсто отива по западнитѣ и източни первази, за да загради достжпнитѣ мѣста на възвишението.

Югозападниятъ зидъ почва отъ кулата и има 70 крачки до първата могила (издигнатина, подъ която има развалини) и продължава. Следъ 72 крачки стига до входа на крепостьта, който е широкъ 12 крачки. Отъ двѣтѣ страни на входа има купчини отъ развалини, може би отъ крепостнитѣ бойни кули Отъ тамъ нататъкъ зидътъ продължава съ южна посока 185 крачки и стига до входа, образуванъ следъ събарянето на крепостьта; той се намира надъ църквата Св. Недѣля. Отъ двѣтѣ страни на входа и тукъ има купчини отъ развалини. Отъ тамъ зидътъ отива пакъ югозападно 60 крачки и после пречупва на югъ 34 крачки до самата отвесна и недостжпна скала.

Югоизточниятъ зидъ следъ 140 крачки достига мѣсто, дето е съвсемъ сринатъ и по-нататъкъ само тукъ-таме се срѣщатъ остатъци отъ него, до като стигне на югъ високата, недостжпна скала, естествена защита.

Само въ северния край на крепостьта има ясни остатъци отъ кула, другаде, при входоветѣ и носоветѣ, купчинитѣ отъ развалини ни навеждатъ на мисъль, че тамъ сж се издигали, може би, кули.

Ловчанскиятъ Хисарь е обръщалъ вниманието на мнозина съ своитѣ развалини, но разкопки съ научни цели тамъ не сж били предприемани отъ никого. Само иманяри отъ време на време сж копали изъ развалинитѣ и сж имъ нанасѣли нови повреди. Знае се, че за съграждането на нѣкои обществени и частни здания, въ турско време, е земанъ материалъ отъ развалинитѣ.

По едно време турцитѣ забранили на българитѣ да ровятъ своитѣ умрѣли въ църквитѣ и за християнски гробища било опредѣлено мѣстото на Хисаря. Първа била заровена тамъ нѣкоя си Серафима, тя била много красива, та за туй й съчинили и пѣсень, отъ която е запазенъ следния първи куплетъ:

Засели се Ново село
На Хисарьтъ, на Бахирътъ,
Засели го Серафима
Серафима Червенъ Михова.

Съ разкопването за гробища развалинитѣ сѫ наново пострадали. Найпосле, преди да се направятъ разкопки, това мѣсто е залесено и при копането на дупки за дръвчетата наново сѫ направени повреди на развалинитѣ.

На 23. III. 1921 год. съ разрешение отъ Народния музей въ София се започнаха разкопки на Хисаря съ 25 ученика. Разкопкитѣ на първо време дадоха сравнително малки резултати, при все това още въ началото се получиха известни придобивки. Раздѣлени на две групи, ученицитѣ попаднаха на две различни постройки. Отъ едната сѫ запазени доста високи стени, а отъ другата сѫ останали едва основитѣ, но въпрѣки това тѣ изглеждаха да сѫ по-интересни. Отъ това здание се разкри на първо време южната основа и веднага залича, че тя е отъ църква, защото се намираха глинени украшения, които сѫ служили за декоративни цели, освенъ това на нѣкои мѣста бѣше запазена мазилката, по която имаше следи отъ бои.

Презъ месецъ октомврий се продължи разкопването съ 52 ученика. Тоя пѫть разкопаването започнахме отъ източната страна, тамъ, дето е билъ олтаря на църквата. Още първия день се разкриха трите апсиди на църквата и въ централната апсида се намѣри надгробенъ римски камъкъ съ надписъ на 8 реда. Разчетенъ отъ г-нъ Кацаровъ, надписътъ показва, че тоя паметникъ е билъ издигнатъ на Гай Юлий Валерий отъ брата му Гай Юлий Руфинъ.[1] Камъкътъ има 1·46 м. дължина и къмъ лицето следнитѣ ширини: 50, 43, 48 и 62 с.м. а отъ страна: 44, 38 и 42 с.м.

Следъ двумесечна работа се разкриха основитѣ на църквата. Отъ самия планъ (обр- 44) се вижда, че тая църква е била построена приблизително на квадратъ, който освенъ, дето се удължава малко съ апсидитѣ, но е удълженъ и на западъ съ външното си придверие. Цѣлата постройка, заедно съ външното придверие, има дължина 20 м. и ширина 15 м. На източната страна, както казахме, църквата има три апсиди, отъ които срѣдната е по-голѣма. Отъ апсидитѣ, сравнително, е по запазена северната малка апсида, а най-съборена южната. По външно очертание северната апсида е трапецовидна, а отъ вѫтре е почти полукрѫгъ съ диаметъръ 2·10 м., сѫщитѣ размѣри и направа се предполага да е имала и южната апсида. Срѣдната апсида има диаметъръ 5 м. и дълбочина 2·40 м. Между апсидитѣ и централната часть на църквата, за разширение на олтаря има правоѫгълно пространство, широко 3·30 м. На тритѣ апсиди отговарятъ три надлъжни кораба, срѣдниятъ е широкъ 6·50 м., северниятъ 2·10 м, и южниятъ 2·15 м. Южниятъ корабъ се отдѣля отъ централната часть съ стена и се съобщава съ нея чрезъ врата, широка 1·10 м. Сѫщо тъй е отдѣленъ съ стена и отъ южната апсида. Затова южниятъ корабъ самъ за себе си е билъ нѣщо отдѣлно отъ централната часть и е ималъ повече общо съ вѫтрешния притворъ (нартиката). Споредъ нуждитѣ майсторътъ архитетъ е отдѣлилъ южния корабъ отъ централната часть, като отдѣление за женитѣ, или пъкъ за извършване на разни трѣби вънъ отъ литургията. Северниятъ корабъ е отдѣленъ отъ централния съ три колони, подставкитѣ на които сѫ били високи най-малко 50 с.м., иззидани отъ ломенъ камъкъ. На тия подставки сѫ били поставени грубо издѣлани колони отъ варовитъ камъкъ. Една такава колона бѣ намѣрена повалена въ север-

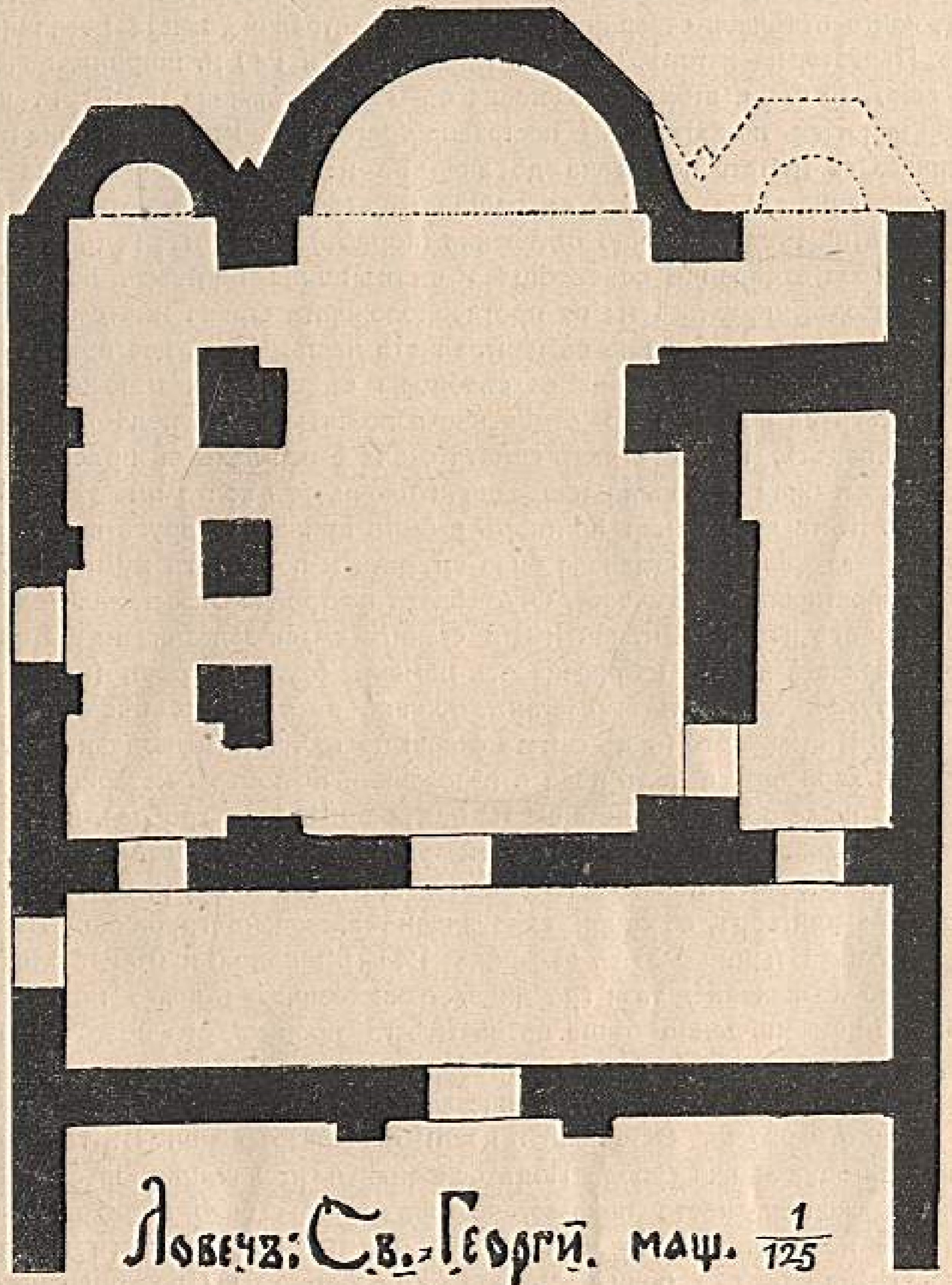

Образъ 44. Планъ на разкопанитѣ църковни основи на Хисаря.

---

[1] Проф. Г. И. Кацаровъ, Годишникъ на Народния Музей 1921 г. стр. 149.

ната апсида, тя е дълга 1·30 м. и широка 0·30 м. Капители не бѣха намѣрени, но две парчета отъ камъкъ, замазани съ варь и орнаментирани съ боя острописно (направо съ тънка четка), приличатъ да сѫ части отъ камъни, които, възможно е, да сѫ изпълнявали службата на капители. Подставкитѣ на колонитѣ, които отдѣлятъ северния корабъ отъ централния, иматъ различна голѣмина. Първата, на изтокъ, има 1·50 м. дължина и 1·40 м. ширина, далеко отъ нея само 76 с.м. е втората подставка съ 0·95 м. дължина и 1·10 м. ширина и единъ метъръ по-нататъкъ е поставена третата, съ 1·10 м. дължина и 1·15 м. ширина. Отъ третата подставка до зида на напрѣчния корабъ има 1·10 м. Една напрѣчна стена отдѣля вѫтрешния притворъ отъ централната часть. Ширината на това напрѣчно отдѣление (корабъ) е 2·80 м., а дължината му 13·40 м. Това отдѣление се съобщава съ външния притворъ посрѣдствомъ главния входъ, широкъ 1 м.; на противоположната страна има сѫщо толкова широка врата за съобщение съ централната часть. Чрезъ две врати, широки сѫщо по 1 м., това придверие се съобщава съ северния и южния корабъ.

Подътъ на централното отдѣление е по-низъкъ отъ пода на нартиката. Изобщо подътъ, който е надъ самата скала е постланъ съ пръсть (глина) и надъ нея сѫ били поставени неправилни плочи, отъ които има твърде малко запазени. Къмъ вѫтрешния притворъ е билъ принаденъ другъ външенъ притворъ, чиято западна страна е била открита и покривътъ му подпрѣнъ, по всѣка вѣроятность, на стълпове. Отъ цѣлата постройка сѫ останали едва само основитѣ, отъ които на нѣкои мѣста стенитѣ сѫ се запазили на 50 см. височина. Църквата е била изградена отъ ломенъ, бѣлъ, бигровъ (шупливъ) камъкъ и тухли. Хоросанътъ, слаганъ обилно, е отъ варь, пѣсъкъ и чукани керамиди. Въ началото (надъ самата скала) постройката е иззидана съ ломенъ камъкъ и хоросанъ, а надъ пода е използванъ по-добъръ метериалъ.

Като не се обрѫща внимание на намѣренитѣ нови гробове, които сѫ по самата повърхнина на разкопаната могила, освенъ тѣхъ въ църквата се намѣриха гробове отъ по-старъ произходъ. До главния входъ на църквата, въ вѫтрешния притворъ, се откри една зидана засводена гробница. Измѣрена, вѫтрешностьта й има 2·20 м. дължина, 1·40 м. ширина и 0·50 м. дълбочина. За голѣмо съжаление, тази гробница, единственна, въ която можеше да се намѣри нѣщо по-ценно бѣше на две мѣста пробита, отъ което се види, че гробницата е била разкривана и ограбена по-рано. Въ нея се намѣриха коститѣ на два трупа, но черепитѣ липсваха, само отъ единия черепъ стоеше още долната челюсть. Останалитѣ кости бѣха разбъркани. Въ тая гробница се намѣри една малка скоба. Подъ основитѣ на цѣлия притворъ е пълно съ човѣшки скелети, което показва, че това мѣсто е било или хранилище на кости на починалитѣ, или че тамъ сѫ били погребани нѣкога много хора, труповетѣ на които сѫ били поставяни безразборно. При разкопаването подъ пода на северната страна се намѣриха много кости и черепи въ различни положения; на нѣкои мѣста се намираха по нѣколко черепа наедно. На нѣкѫде се намираха остатъци отъ дъски и гвоздеи, на други мѣста и безъ такива остатъци се намираха скелети. Особено впечатление правятъ намѣренитѣ на северната страна на предверието, подъ пода, размѣсени съ глината и коститѣ

остатъци отъ по-стара мазилка съ бои. Явно е, че тия частици отъ стари фрески сѫ били подъ основата още преди, или съ закопаването на мъртвитѣ. Отъ това може да се предполага, че църквата е претърпѣла нѣкога повреди и части отъ мазилката сѫ попаднали дълбоко, преди да е поставенъ сегашния подъ на предверието. На това мѣсто се намѣриха три металически (бронзови) копчета и единъ прешленъ отъ изпечена глина за вретено. Една половина отъ византийска или старобългарска монета бѣше намѣрена въ по-горнитѣ пластове. Къмъ лицевата страна едва се забелезва буква θ, а на другата страна се е запазила цѣла права фигура, отъ лѣвата страна до главата на фигурата се чете ясно х̃с. Монетата е нарочно прерѣзана.[1] Подъ основата се намѣриха още една каничка и една тухла, на която е изписанъ кръстъ съ надписъ і̃с. х̃с. ни̃. ка̃. Въ различни мѣста бѣха намѣрени кѫсове отъ глинени сѫдове, нѣкои ошарени съ вдълбани линии съ острие и гледжосани. Други правятъ впечатление съ своята хубава изработка, тѣ по всѣка вѣроятность не сѫ мѣстна направа.

Църквата на „Хисаря“ не е базиликална постройка, защото, като не се взема подъ внимание външното придверие, тая църква е построена почти на квадратна основа. Тя е повече една централна постройка, която има въ основата си източния равнокамененъ кръстъ — характерна особенность на византийскитѣ църкви. Отъ очертанието на плана, може да се предполага, че църквата е имала купола, която се е крепѣла на четири стени. Отъ намѣренитѣ въ централната часть много парчета съ синя мазилка и златенъ station варакъ, може да се предполага, че тѣ сѫ отъ тая купола, по всѣка вѣроятность, частици отъ нарисуваното синьо небо съ златни звезди. Църквата на „Хисаря“ има сѫщитѣ особености, характерни за старитѣ постройки, преди всичко тя има доста дебели зидове. Това се диктувало до известна степень и отъ духа на времето, да се направи постройката масивна, за да може да устои на варварскитѣ нашествия. Освенъ главния входъ, който е на западната страна, църквата е имала още два входа на северната страна. За външно разкрасяване и за да се добиятъ декоративни линии при изграждането на църквата, сѫ употрѣбени тухлитѣ и бѣлитѣ камъни, а за да се предаде по-голѣма красота, около прозорцитѣ, вратитѣ и нишитѣ, сѫ били зазиждани глинени украшения, отъ които се намѣриха петь различни вида:

1) Кухи глинени трѫбички, дълги 10½ см., които завършватъ съ кръстовиденъ разширенъ край. (образъ. 45)

2) Сѫщитѣ трѫбички, но много по-дребни, или, обратно, много по-едри.

3) Подобни на трѫбичкитѣ съ кръстовиденъ край, но изпълнени (не сѫ кухи). Тѣ иматъ емалирани (гледжосани) жълто и зелено кръстовиднитѣ си чашки.

4) Украшения, на които краятъ е разлятъ, крѫговъ и

---

[1] Обичай е имало, споредъ който, ако се случи отъ близнаци да умре единия, тогава домашнитѣ направѣли две куклички, отъ които едната почерняли. Вземали следъ това една монета и я разсичали на кѫщния прагъ на две. Половината, която падне вънъ отъ прага, привързвали къмъ черната кукличка и я поставяли при мъртвеца, а другата половина съ бѣлата кукличка прибирали и пазели за здравето на останалия живъ близнакъ. Сѫщо така разсичали монета, когато близнацитѣ сѫ здрави и единия се ожени. На женения даватъ половината монета, която падне вънъ отъ прага.

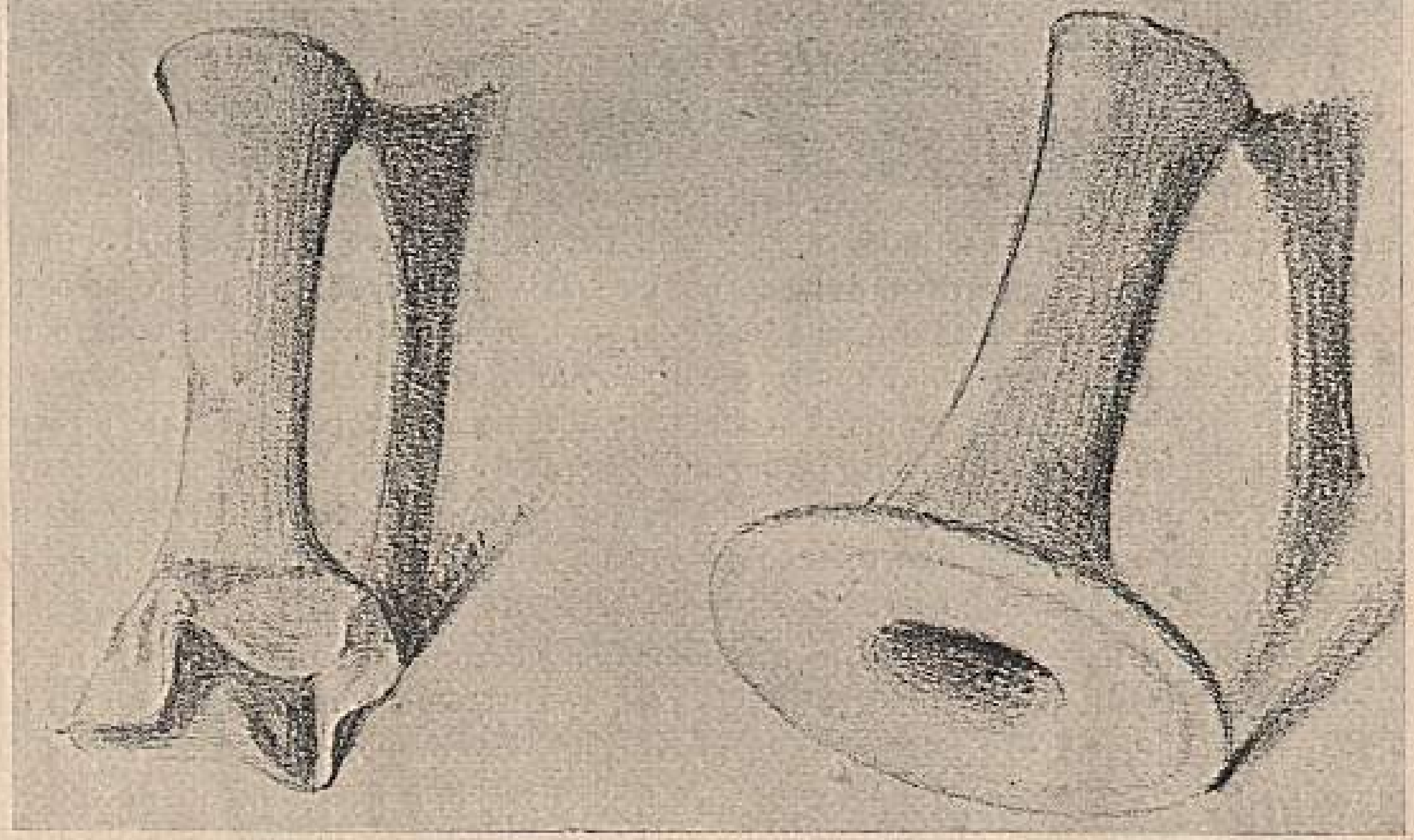

Образъ 45. Глинени тръбички, служили за украса на църквата

5) Украшения съ по-голѣмъ крѫговъ край и съ масивна кѫса дръжка. Тия украшения изглежда, да сѫ били твърде много използвани.

Що се отнася до стенописнитѣ украшения, разкопкитѣ дадоха известни резултати. Безъ да е запазена нито една стена съ светци и религиозни картини, отъ онова малко, което е запазено, могатъ да се извадятъ известни заключения. Църквата извѫтре е била разкрасена по начинъ, по който сѫ били разкрасени търновскитѣ църкви. Най-доле, близо до пода, се намѣриха запазени геометрични орнаменти, а въ северната апсида, за която по-рано споменахме, че е по-добре запазена, се срѣщатъ дѫгообразни червени и черни линии, които напомнятъ драперии. Отъ геометричнитѣ декоративни форми се срѣщатъ:

1) Вплетени единъ въ други два квадрата въ петолѫчиста звезда.

2) Окрѫжность въ вѫтрешностьта на квадратъ, която къмъ четиритѣ ѫгли на квадрата се преплита съ други по-малки окрѫжности.

3) Квадрати, които въ срѣдата на всѣка своя страна се преплита съ окрѫжности, които се свързватъ съ една вѫтрешна окрѫжность.

4) Квадратъ съ вписана въ него окрѫжность

5) Квадратъ съ издадени полукрѫгли части въ срѣдата на всѣка негова страна.

6) Лента отъ вплетени квадрати и окрѫжности и

7) Лентичка отъ ромбчета. (Образъ 46)

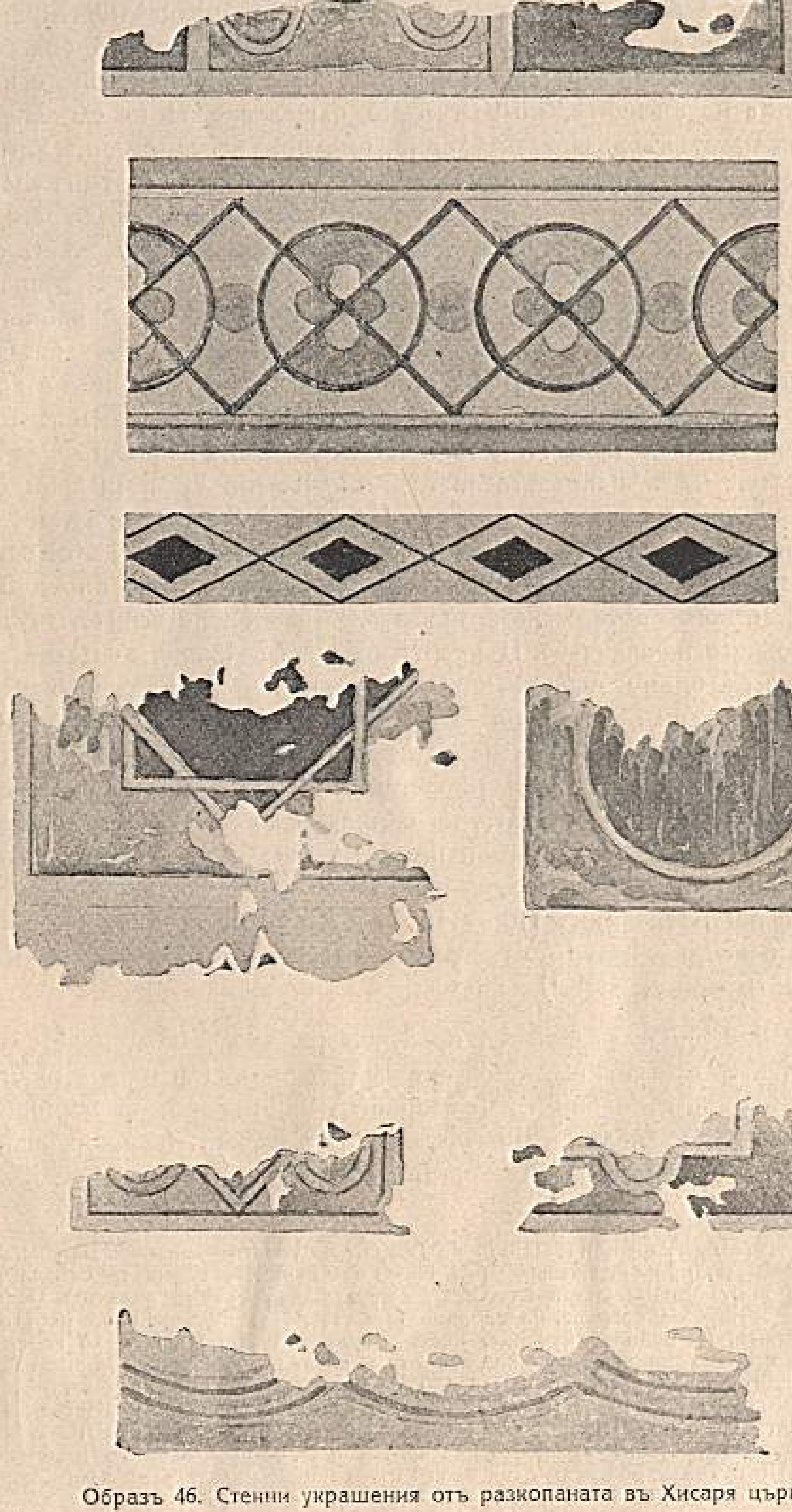

Образъ 46. Стенни украшения отъ разкопаната въ Хисаря църква.

На много мѣста рисувачътъ се е опиталъ да имитира цвѣтния мряморъ. Въ нѣкои откѫслеци се срѣщатъ украшения съ червена и черна боя острописно, както въ търновскитѣ църкви. Сигурно такива украшения ще е имало въ вѫтрешностьта на апсидитѣ, но за голѣмо съжаление тѣ не сѫ запазени. Какъ е билъ по-нататъкъ разкрасенъ храма, ние можемъ да сѫдимъ само по догадки отъ намѣренитѣ цвѣтни мазилки. Въ изровенитѣ частици отъ стенитѣ се срѣщатъ следнитѣ бои: карминъ, цинобъръ, розова червена, керамидена червена, тъмно синя, небесно синя, зелкова зелена, тъмно зелена, жълта окра, оранжева, лимонена жълта, кафява и черна боя. Освенъ това се срѣщатъ и много кѫсчета съ златенъваракъ, което показва, че църквата за времето си е била много разкрасена, дето яркостьта на боитѣ и златото сѫ запълнѣли оная празднота, която се е чувствувала при по-слабото изпълнение на композицията. Декоративнитѣ ефекти сѫ се получавали не съ съвършенството на похвата и техниката, а съ простотата на линията и сюжета, и яркостьта на тона. Прави впечатление, че за направата на тази църква не сѫ пощадени срѣдства. Отъ с. Крушуна е докаранъ бигровъ (шупливъ) камъкъ, отъ къмъ Плѣвенъ е донесенъ бѣлъ камъкъ, отъ който въ храма, макаръ и въ сегашното му състояние, има запазени камъни въ градежа. Освенъ това, онова богатство въ боитѣ, за които вече се каза, показва, че е сторено всичко, за да се направи постройката по-величава. Църквитѣ въ ония врѣмена, вънъ отъ религиознитѣ нужди, сѫ били и единственитѣ паметници. Въ много случаи църквитѣ сѫ били издигани въ честь на важни събития. Царе и боляри, знатни хора, въ честь на важни за тѣхъ и народа случки, сѫ издигали отъ благодарность храмъ на Бога, който е билъ милостивъ и е увѣнчалъ съ успѣхъ тѣхното дѣло. Въ срѣдата на крепостьта, на самия върхъ на скалата, тая църква, съ своята старинна величавость, по нашето мнение, е построена най-късно къмъ края на XII вѣкъ, нѣщо повече, нашето предположение отива още по-далеко, че тя е построена къмъ 1188—1190 год. въ честь на великото за България събитие, освобождението ѝ отъ гръцкото иго и сключване миръ между Асеня I и гърцитѣ при Ловечъ.[1]

Въ последнитѣ дни на разкопкитѣ предъ главния входъ на църквата се намѣриха части отъ три различни старобългарски надписа. Първиятъ е на бледожълтъ—охренъ фондъ съ черни букви, вториятъ—на бѣло поле съ черни букви и третиятъ — на черно поле съ бѣли букви. Отъ първия надписъ, който е билъ на свитъка въ рѫката на Арахангелъ Михаила, изписанъ предъ входа на църквата, е запазено повече и дава възможность да се възобнови по тия части цѣлия надписъ. Намѣрени сѫ следнитѣ думи и части отъ думи:

аще
щете и
по л
ꙋша

Тоя надписъ е взетъ отъ библейския текстъ на пророкъ Исая, гл. I стих. 19 и 20 и се чете така: аще хощете и послꙋшаете мене, благаѧ земли снѣсте; аще же не хощете, ни же послꙋшаете мене мечь вы поѧст.

Споредъ начертанието на буквитѣ, въ надписа има следнитѣ характерни особенности:

Буква а е написана съ наклонна пръчица, на горния край на която има хоризонтална чертица на лѣво.

Буквата л е со сѫщата особенность.

Буквата и е писана съ хоризонтална съединителна черта.

По външна архитектурна, вѫтрешна декоративна окраса и по начертание на писмото църквата е запазила нѣщо отъ своята старинность, напомня ни много орнамента и писмото на Търновскитѣ църкви и ни сочи XII вѣкъ, като време на нейното съзиждане.

На западната страна до самата църква се започна разчистването на друга постройка, която обгражда църквата само отъ западъ и югъ. Тъй като цѣлата постройка не е разчистена, не може да се каже нѣщо повече, освенъ това, че въ градежа ѝ се срѣща туй особенно, което има по много стари турски здания: камънитѣ да се заграждатъ отъ четиритѣ страни съ тухли. Ние отбелезваме тоя фактъ, като особенность въ едно здание, зидано много по-рано отъ дохождането на турцитѣ въ Балканския полуостровъ. Това здание, тъй както загражда църквата, ни напомня монастирскитѣ постройки. Споредъ рѫкописни записки на Борисъ Караконовски, на това мѣсто е билъ построенъ монастирьтъ Св. Георги. Че освенъ монастиритѣ въ околностьта на Ловечъ е имало монастиръ и въ самия градъ, ни свидетелствува приписката на единъ сборникъ, писанъ между 1332 и 1355 година. Въ тая приписка се срѣща следното: сїа книга написа же рѫкоѫ многогрешнѣго монаха Пахомїа въ бгоспасаéмаго Ловчѣ града при архїепископѣ кѵр Семеѡн при благочестивѣм деспотѣ Алесандра и при снѣ его Михаил Асѣн и приведена выс зде к лѣто █ ѕц (6900 – 1392).[1]

Въ 1392 година тая книга била занесена въ новоснования въ Румъния монастиръ Нямцу.

Въ тая монастирска постройка се намѣри половината отъ една голѣма плоча, добре изгладена отъ двѣтѣ страни, съ следнитѣ размѣри: ширина 85 см., а къмъ дължината 1 м., дебелина 36—38 см. По дължината на плочата има корнизъ, който заобикаля отъ тритѣ страни съ дължина 38 см. и къмъ ширината 74 см. Вѫтре въ корниза има крѫгла вдлъбнатина съ диаметъръ 10 см.

---

[1] При Ловечъ е била пленена жената на Асеня. За това пленяване е запазена следната легенда: Веднажъ, при обсадата на гр. Ловечъ отъ гърцитѣ, царицата слѣзла презъ подземния входъ, който водилъ отъ крепостьта до рѣката, да си вземе вода отъ Осъма съ едно златно тасче. Като забелезала, че наблизо има гърци, тя побързала да избѣга и се скрила въ подземието, но нейното кученце, което вървѣло по диритѣ ѝ, било забелезано отъ гърцитѣ и то станало причина да бѫде хваната и пленена царицата. За тоя входъ се говори твърде много. Презъ есеньта 1921 год. гражданитѣ трудоваци откриха, ако се не лъжа, самия входъ при разкопването на ул. „Василъ Левски" при училището „Иосифъ I". Тоя входъ на равнището, тъй както бѣше разкритъ, изглежда като тѣсна уличка между дебели повече отъ единъ метъръ стени. Тая работа се преустанови, защото входътъ минава подъ частни дворове. По всѣка вѣроятность, тоя входъ отъ равнището стига до нѣкоя карстова пещера, която излиза горе до самия входъ на крепостьта.

---

[1] По технически причини приписката не можа да се напечата така, както е въ рѫкописа. При Семеѡн буквата н е надъ ѡ, също при Михаил буквата л е надъ и, при Асѣн буквата н надъ ѣ, при выс, буквата с надъ ы. Въ зде надъ буквата е има две чъртици.

На другата страна има сѫщо крѫгла вдлъбнатина съ диаметъръ 13 см., освенъ това по дължината на плочата тукъ има три вдълбани линии, широки по 4 см. До тая голѣма плоча се намѣриха две части отъ плочка съ грѫцко писмо.

Презъ есенната трудова седмица ученици отъ педагогическото училище, като разчиствали подъ рѫководството на учителя Гено Ивановъ, на това мѣсто намѣрили една медна монета отъ Ив. Александра и сина му Михаила.

Всички намѣрени предмети сѫ предадени и се пазятъ въ Ловчанската музейна сбирка „Феликсъ Каницъ“.

Ловечъ, 1923 год. *М. х. Недѣлчевъ*

СТАРИ ОПИСАНИЯ НА ГРАДЪ ЛОВЕЧЪ

За градъ Ловечъ нѣмаме много стари описания, както за градоветѣ на международнитѣ пѫтища и въ областитѣ на чести военни действия въ турско време, но се пакъ се срѣщатъ нѣкои, които сѫ важни въ много отношения Въ тая книга ще преведемъ следнитѣ:

Хаджи Калфа, който е живѣлъ въ седемнадесетото столѣтие († 1655 г.) пише за Ловечъ:

„Лофджа лежи на източния склонъ на една планина, заобиколенъ отъ поля и градини, превзетъ на 866 година[1]) отъ Мохамедъ Завоевателя,[2]); далечъ е 12 дена пѫть отъ Цариградъ. Рѣката Осме минава презъ града и надъ нея се издига единъ голѣмъ мостъ. Околни кадалъци сѫ: Пилавна[3]), Уйвърже[4]), Рахова“. (*Hadchi Chalfa*, Rumeli und Bosna, преводъ на нѣмски отъ Joseph von Hammer. Wien 1812, стр. 45).

* * *

Филипъ Станиславовъ, Никополски български католически епископъ, съ дата 4 февруарий 1659 година пише отъ Никополъ следното за Ловечъ:

Градъ Ловечъ е седалище на епископъ, подчиненъ на търновския архиепископъ четверовластникъ. Има грѫцки схизматически епископъ и четири църкви[1]) и около 2000 души мѫже и жени отъ сѫщото вѣроизповѣдание (ритусъ). Числото на турцитѣ е 5,000; тѣ иматъ 8 джамии и нѣколко други по-малки. Въ сѫщия (градъ) става прочутъ пазаръ, дето се събиратъ разни народи за стоки: нѣма католишка кѫща, нито жители католици, а само нѣкои минаващи търговци. (Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium. Acta bulgariae eclesiastica ab A. 1565 usque ad A. 1799, Отъ P. Fr. *E. Fermendziu*, Zagrabiae 1887, стр. 262. Вижъ и у *Л. Милетичъ*, Изъ историята на българската католическа пропаганда. Български прѣгледъ, год. I, кн, XI, стр. 165).

---

[1]) Тая дата отговаря на 1462 год. подиръ Рожд. Христово.

[2]) Мохамедъ II, нареченъ Буюкъ Гаази и Фати (завоеватель). Той е роденъ въ 1430 година въ Одринъ, умрѣлъ на 3 май 1481 въ Хункяръ Чаири въ Мала Азия. Той е покорилъ Цариградъ въ 1453 година. Въ 30 годишното си царуване е завладѣлъ 12 държави и 200 града

[3]) Плѣвенъ.

[4]) Вратца.

[1]) Знаятъ се мѣстата на споменатитѣ църкви, наричани сега черковища, както и имената имъ. Още Ф. Каницъ дава имената на църквитѣ св. Парашкева, св. Георги, св. Никола, св. Харалампий и други. А сегашнитѣ църкви св. Богородица и св. Недѣля сѫ възобновени на мѣстото на стари църкви, навѣрно съ староитѣ имена. Имало е и църква св. Петка. Всички тия църкви сѫ въ Вароша и главно въ Горни край (при Дѣдоулу — св. Петка, при Касабови — св. Георги, при Цвѣтка Гѫсака — св. Никола, въ Долни край до св. Богородица била църквата св. Парашкева.

* * *

Ловчанската крепость[1])

Отъ *Елия Челеби*, пѫтувалъ въ България въ срѣдата на 17 вѣкъ.

Ловчанската крепость издигналъ краль Ладко, който билъ влашки банъ. При завладяването на тия мѣста отоманцитѣ сѫ видѣли голѣма мѫка, защото съ голѣми усилия сѫ ги завладѣли петь души турски султани, като почнемъ отъ Мурадъ Худавендигяръ до султана Мехмедъ II, завоевателя на Цариградъ. — Въ края на краищата, всички влѣзохме въ този градъ Ловечъ съ голѣми тържества и носейки набучени глави, нашити съ кръстове знамена и съ тъпани, следъ което отидохме право въ шериятския сѫдъ, дето изложихме нашитѣ приключения. А пъкъ тѣ отъ своя страна ги потвърдиха съ следнитѣ думи: „Вѣрно, и ние чухме, какъ чудно сте се били. Нека свещената ви война бѫде силна! Бѫдете щастливи! Вий сте освободили планината Кумарбазъяйлакъ отъ тѣзи мръсни невѣрници.“ Предадохме въ рѫцетѣ на сѫдията хюджетитѣ и решенията на Севлиевския кадия. — Господъ да му дарява щастие. Той бѣ ученъ. правдивъ и благороденъ сѫдия. Веднага той съ специални термини и изрази, каквито не могатъ да се изкажатъ, изложи действията на Крайьовския Хасъ-ага. Взехме въ рѫцетѣ си хюджета, а главитѣ и тъпанитѣ изтърколихме предъ краката на хората въ присѫтствието на сѫдията. Кадията на всички ни опредѣли съ бележки квартири въ града. Заповѣда на вилаятскитѣ аяни съ думитѣ: „тѣ сѫ единъ полкъ вѣроборци. Уважение заслужаватъ тия, които отиватъ на война за вѣрата“. Снабдени съ билетитѣ си, ние отидохме всички въ опредѣленитѣ за насъ квартири (конаци). Два дни престояхме въ този красивъ градъ (шехри дилавизъ) и се запознахме съ аянитѣ и първенцитѣ. Заинтересувахме се да видимъ и забележителноститѣ на града.

Ловчанската крепость била завладѣна най-напредъ въ 750 години отъ Егира (1349 сл. Хр.), презъ времето на Мурадъ Худавендигяръ. Превзелъ я Михалъ-бей. Следъ това тя наново паднала въ рѫцетѣ на невѣрнитѣ (кяфиритѣ) и чакъ въ 807 (1404 сл. Хр.) била отново завладѣна отъ султанъ Баязида. Много мѫка сѫ видѣли, когато я превзимали. После, при описа на султанъ Сюлейманъ Ханъ, този градъ е билъ записанъ въ областьта Юзи, въ Никополския санджакъ, като войводалъкъ и каза съ шерифинъ, който ималъ право на възнаграждение отъ 150 акчета.

---

[1]) Чрезъ екзархийския секретарь г-нъ Николовъ, получихъ препись отъ шестия томъ на Евлия Челебиевото съчинение само оня дѣлъ, който се отнася до ловчанската крепость. Отъ началото на разказа се вижда, че е трѣбвало преписътъ да обхване и по-предната глава, за да може той да се разбере. Едно подробно разглеждане на това описание ще направя въ втората книга на съчинението „Ловечъ и Ловчанско“. *А. И.*

Крепостьта се простира отъ изтокъ къмъ западъ върху една висока и стръмна скала и има форма на бадемъ. Само на източната страна се издига яка кула, а другитѣ страни се състоятъ отъ проста, но назѫбена стена. На източната страна, на караулната стена е израстнало на края едно дърво, което, като райско дърво, е закрило всички страни [1]. Понеже около крепостьта е стръмна скала, то нѣма никѫде ровъ. Има една врата на източната си страна. [2] Въ крепостьта нѣма началникъ, ни войници.

Варошътъ се намира на югозападната страна на крепостьта. Рѣка Осъмъ тече отъ къмъ палаткитѣ на града. Тази рѣка извира на далечина отъ два „конака“ (преходи), именно отъ планинитѣ Трувкутранъ задъ Карловската каза и се втича въ Дунава близо до Никополъ. Въ града има 30 храма (михраби), отъ които 7 сѫ джамии. Най-известнитѣ сѫ: Хюнкяръ, Кирпичли, Бобера (Бубру-джамия) и Ада-джамия. Има 22 махали, отъ които 4 християнски, една еврейска, една циганска и останалитѣ сѫ мюсюлмански. Има всичко три хиляди голѣми и солидни кѫщи; тѣ сѫ покрити сѫ влашки дъски, иматъ хубави градини. Кѫщитѣ сѫ красиви и стенитѣ сѫ отъ борови дъски. Има сѫщо много гевгирени и каменни сараи (дворци). Отъ прозорцитѣ и чардацитѣ на кѫщитѣ край рѣка Осъмъ стопанитѣ ловятъ риба. Този градъ е цвѣтущъ и е разположенъ отъ двете страни на р. Осъмъ и се свързва съ три моста, Една часть на града се намира на изтокъ, а другата на западъ. Кога вали силенъ дъждъ, въ града се разкалва, понеже нѣма калдаръмъ. Тогава трѣбва да се прескача отъ камъкъ на камъкъ. Но, когато е много горещо, кальта изсъхва. Има три медресета. При Хинкяръ-джамия и при Кирпичли-джамия има малки медресета, чиито преподаватели (улеми) сѫ солидни. Има 6 детски училища. Децата сѫ много благородни и умни, каквото чуятъ, запомнятъ го. Има 5 текета, 6 чешми съ животворна вода. [3] Има 7 малки и голѣми ханища. Чаршийскиятъ ханъ е разкошенъ и прилича на безистенъ. Има два хамама (бани). Дели-хамамъ е много красивъ и по старъ стилъ, той е вакуфъ на Арабъ-джамия въ Галата, И въ двете бани женитѣ се кѫпятъ следъ обѣдъ. Има 215 дюкяни. Климатътъ презъ юлий бива много тежъкъ; е задушно; понеже отъ четиритѣ страни е заграденъ съ скали, водата се стоплюва. Лицата на хората биятъ на жълто. Циганкитѣ носятъ на главата си покривала отъ червено сукно и съ пулчета, които висятъ отзадъ. Тѣ сѫ много грозни нѣща. Най-прочутото народно производство сѫ разнитѣ цвѣтни сахтияни. [4] Тѣ сѫ много хубаво нашарени. Циганкитѣ биятъ чукъ и се занимаватъ съ желѣзарство.

---

[1] У Хиндаловъ: „Къмъ изтокъ наблюдателниятъ пунктъ, който се състои отъ високо дърво, обхваща подобно на дървенъ топъ всички полета и низки мѣста“.

[2] Послужихъ си съ превода на господинъ А. Гаджановъ. Но имахъ на рѫка и превода на Вл. Тодоровъ Хиндаловъ. Тѣ не се съгласуватъ на всѣкѫде. Вмѣсто врата у Хиндаловъ е „откритъ кладенецъ.“

[3] На водохранилището при Ада-джамия имало надписъ въ стихове: „Това е райска чешма, дето жадниятъ народъ отива да си уталожи жаждата за упокоение душата на Хюесинъ“... Отъ началнитѣ букви на стиховетѣ би трѣбвало да се отгадае годината, когато е строена.

[4] У Хиндалова: Населението има на почить производството на „аладжа“ и разни кожи.

КѪСИ БЕЛЕЖКИ, ПИСМА И ДРУГИ.

За историята, както и за стопанското и културно развитие на градъ Ловечъ и Ловчанско иматъ голѣмо значение стари писма, писани отъ хора изъ ловчанската покрайнина и до тѣхъ. Сѫщо извадки отъ стари тефтери и кондики, както и различни приписки по черковнитѣ книги, сѫ много важни. Въ тоя дѣлъ ще се печататъ въ бѫдеще всички важни писма и извадки, които бѫдатъ пратени до научния комитетъ на Ловчанското културно-благотворително дружество въ София.

* * *

Ловчанецътъ Хаджи Василъ ктиторъ на параклиса св. Иванъ Предтеча въ Зографъ.

На северната външна страна на параклиса на Св. Иванъ Предтеча, който се намира въ източното крило на светогорския монастиръ Зографъ стои ликътъ на ловчанеца хаджи Василя и надписъ отъ 1768 година: **Ктѵторъ сеѧ̀ ст҃ыѧ цр҃кви хаџї Васілій ѿтъ Ло́вичъ.** (*Юрданъ Ивановъ*, Български старини изъ Македония. София, 1908, стр. 204).

* * *

Старъ надгробенъ паметникъ въ Ловчанската църква Св. Богородица.

Въ двора на Долнокрайската църква Св. Богородица се намира добре изработенъ и още по-добре написанъ надгробенъ камъкъ съ следното съдържание: **Помени г҃ди сребра, априль 23 ї мати ей Софіѧ монахинѧ 1791.**

Макаръ въ Ловечъ да е имало дълго време гръцки владици нѣма въ гробищата надгробни паметници на гръцки. Само въ църквата Св. Богородица надписътъ за времето, когато е строена (1834 г.), е отъ дѣсно на входната врата на гръцки, а отъ лѣво на славянобългарски.

* * *

Хаджи Христо Рачковъ, габровски търговецъ, копува презъ 1805 година чрезъ довѣрени лица въ Ловечъ 409 оки коприна. Смѣтката е следната:

„Лочанската коприна“

409 оки и 26 драма по 26 гроша	10,650	гроша.
Четири човала отъ аба	27	„
За канапъ и върви	0·5	„
За хамалъкъ, бастисване и връзване	7	„
Кантарлъкъ	22	„
На сюрюджиятъ бакшишъ	2	„
На саша до Търново	4	„
Четири чула (за покриване)	25	„
Бачъ на Ловеча.	5	„
Седемь въжета	6·5	„
Разни харчове на събирачитѣ	183·0	„
Комисия (комисиона)	204·0	„
Всичко (безъ керията) . .	11,136	гроша.

Преписалъ вѣрно отъ тефтера на х. Христо Рачковъ Д-ръ П. Цоневъ.

Найденъ Геровъ е ловчанецъ по майка

Хаджи Геро Мушекъ, дългогодишенъ учитель въ Копривщица, баща на Найденъ Геровъ, разправя следното за неговата женидба:

„Азъ се ожених старичекъ, защото все гледахъ да се наредя и натъкмя. Когато бѣхъ се понатъкмилъ що-годѣ, двйдоха пусти потисници кърджалии, та ми отнеха и изгориха всичко, щото имахъ спечелено, и азъ голъ, оставихъ майка си и изгорена кѫща, се опѫтихъ за Влашко. Въ Русе се срѣщнахме съ баба ви хаджийка (Стойна) *отъ Ловечъ*, която като мене бѣше забѣгнала отъ золумитѣ на пазавантоглувитѣ хайти и на султанскитѣ еничери, аресахме се и се зехме, безъ да има нѣкой отъ насъ нейде нѣщо. Когато свѣтътъ се поумири, следъ 1810 лѣто, ние се прибрахме въ Копривщица, дето азъ отворихъ школа да уча деца и да пѣя въ черква“. (Тодоръ Панчовъ, *Найденъ Геровъ*. Сто години отъ раждането му, 1823—1923 г. Кѫси черти отъ живота и дейностьта му. Стр. 10.)

Това известие има двояко значение за насъ. Отъ една страна узнаваме, че въ началото на 19 вѣкъ било размирно и въ Ловечъ и отъ друга страна се научаваме, че майката на Найденъ Геровъ, дългогодишенъ учитель и руски консулъ, авторъ на ценния речникъ на българския езикъ и притежатель на грамадна архива, е синъ на хубавата ловчанка Стойка. Нейниятъ портретъ, рисуванъ отъ Доспевски и притежание сега на семейство Тодоръ Тодоровъ въ София (госпожа Тодорова е дъщеря на Герова) показва, че тя е била много красива жена.

* * *

Ловчанецътъ Петъръ Казаковичъ оставилъ рѫкописъ отъ 1815 година

Въ Люблянската музейна библиотека се намира единъ новобългарски рѫкописъ отъ 1815 година. На него е отбелезано: „произведеся и написася на простобулгарски ми языкъ отъ Петра Казаковича, рожденъ у Булгаріа у градъ Ловча“. (Jagic, Anzeiger der Wiener Akademie, plil. hist. klasse, 18.X, 1899 № XX, p. II, № 30. Сравни *Д-ръ Ив. Д. Шишмановъ*, Критиченъ прегледъ на въпроса за произхода на прабългаритѣ. Сборникъ за народни умотворения наука и книжнина, кн. XVI и XVII, София 1900, стр. 70.)

За П. Казаковичъ, ще пиша въ свръзка съ рода Бешковци.

* * *

Договоръ за сътрудничество между Златю Цочковъ и Станю Поповъ

Да са́ знаі а̂зъ златю синъ цо́чьковъ како́ са́ пола̂гами ни́е сасъ ста̂ню поповъ оу̊ртáци та ꙋсътавемь на̂ сретъ мо́ꙗ сирьми́ꙗ гроша 1000: и словомъ гроша хилїада и̂ли̂ кіаръ или̂ зара̂ръ да ни̂ да̂ва господъ на двама̂ ни того̂ ради̂ давамъ а̂зъ златю на не́гова рꙋ̂ка притъ тезй ве̂рьни свйдетели нйзꙋ що щатъ да са потъ пишатъ се́ки на имй по долꙋ й да марторйсатъ бг҃а ра̂ди

1823 априлъ: 23: —

мѡй свидетелъ
а̂з поп ца̂чꙋ
и писахъ
мартꙋръ
поп ....

мартъторъ илйа
кюркъчю
мартъторъ
конꙋ
бакалъ

а̂зъ златю синъ
цочъковъ

Договоръ между Стою Цочковъ и братята му Златю и Петъръ за управление на съдружнически дюкянъ

1839 априліе: 23

Сі́е записъ давамъ асъ стою на рꙋка ватюва златюва и петрꙋва да са знай како ма полагатъ ортакъ на йдинатъ дюкенъ та ꙋставетъ тие двама гроша: 3000 и асъ ꙋставемъ гроша: 284. и тей сми хꙋ(р)тꙋвали щꙋ спи́чела на̂ две.

мартꙋръ: гѯ̑ бг҃ъ.[1]).

* * *

За бѣгството на ловчанскитѣ турци презъ руско-турската война 1828—1829 г.

1829

Тꙋрцити побегнаха ѿтъ Ловичъ мало̂ и голѣмꙋ и този денъ беше петакъ и задꙋшница.

Тази приписка е отъ една църковна книга въ църквата св. Богородица. Писаното се отнася до минаването на руситѣ презъ Ловечъ во време на руско-турската война 1828—1829 г. Когато се сключилъ вече Одринския миръ (14. IX. 1829), Дибичъ Забалкански заповѣдалъ съ дата 19 септемврий с. г., старъ стилъ, на генералъ Киселевъ, който билъ въ Враца съ значително голѣма сила, да тръгне за градъ Габрово, като остави въ Вратца генералъ Гейсмаръ да пази преминаването презъ Дунава. Генералъ Киселевъ тръгналъ отъ Вратца на 27 септемврий и презъ Плѣвенъ, Ловечъ и Севлиево пристигналъ на 6 октомврий въ Габрово и веднага праща авангардъ подъ началството на генералъ Граббе, който заема Шипченския проходъ, а следъ нѣколко дни и село Шейново. На 2 ноемврий, когато се получило известие, че градъ Гюргево се предалъ на руситѣ, съгласно Одринския миръ, Киселевъ тръгналъ къмъ Свищовъ и на 11 ноемврий преминалъ въ Влашко. [*Епанчинъ*, Очеркъ похода 1829 г. въ Европейской Турции, ч. III, стр. 314, 316].

* * *

Земетрѫсъ, осетенъ въ Ловечъ презъ априлъ 1829 година.

1829

На априлъ игра земета: 7 патъ на свитаго Георгие поикиндио време игра земета колкотꙋ чулекъ дойде ѿтъ капи до пазаръ.

По-подробно описание за априлския земетръсъ на 1829 година има въ книгата „Земетресения въ България презъ XIX-я вѣкъ“, отъ *Спасъ Вацовъ*, София 1902, стр. 4. Най-силенъ билъ той въ Родопитѣ на 23 априль сѫщата година.

* * *

Въ 1830 година, подиръ дългата война, настѫпила голѣма скѫпотия. За това имаме много и разнообразни бележки. Ще приведа следната приписка отъ църковнитѣ книги на Ловчанската долнокрайска църква Св. Богородица:

---

[1] Тия и нѣколко подобни на тѣхъ договори на ловчански граждани е събралъ М. х. Недѣлчевъ и ги предалъ на съхранение въ ловчанския музей „Феликсъ Каницъ“.

СОФИЯ

Скжпотията въ Ловечъ презъ 1830 година.

1830

На светаго Георгия агнетата по гроша по 5 по 6 излязȣха да сирмаитѣ остаха бисъ молитва.

Къмъ това време агнетата сж стрували единъ грошъ едното. Много поскжпнало и брашното.

* * *

Изъ училищнил тефтеръ на попъ Лукана.

Преди да се построятъ двете градски училища въ Ловечъ (1846–1847 г.) обучението на децата се извършвало въ метоси и частни кжщи. Това не сж били килии, а добре уредени частни училища. Попъ Луканъ Лиловъ, родомъ отъ Тетевене, отъ когото сж останали много стари ржкописи и негови списания и бележки, е билъ просвѣтенъ човѣкъ и е ржководилъ въ 1840 година добре наредено училище въ метоха на Гложенския монастиръ. Въ Ловчанския музей се намира едно тефтéрче на попъ Лукана, отъ което М. х. Недѣлчевъ е извадилъ следнитѣ бележки: Сéй тефтéръ сочинúхъ А̑зъ попъ Лука за потреба въ учúлището: 1840: декемврiи 26".

На края на тефтера се повтаря сжщата бележка съ малки измѣнения „Сéй тефтéръ напрáвих А̑зъ пóпь Лȣканъ въ ѹ̑чúлището, за да Ѡ̑пúсуваме потребната = си въ учúлището: сúречъ: на момчетата мéсеците и прòча число 1840: декемврiи : 26. день". На този тефтеръ има записани 49 деца за годинитѣ 1840 и 1841. Нѣкой отъ тѣхъ плащали на учителя си по 2 гроша месечно, а други по шестдесеть пари. За всѣки ученикъ е открита графа на отдѣлна страница, дето сж отбелезани смѣткитѣ му така:

„1840 Ѡ̑ктомврíй 26. Пано Й Хрúсто Дúкови.
ноéмврíй — платиль 4
декéмврíй — платиль 4
дàлъ за 2 месеца 8
далъ за 2 месеца 8
1841 А̑прилiе 23", на друго мѣсто:
„1840 Ѡ̑ктомврíй : 26. тóдоръ валчовъ
ноемврiе — платилъ 1 : 20
декемврíй — платиль 1 : 20
Ї̑анȣарiе — платиль 1 : 20."

Още нѣколко бележки има въ този тефтеръ по-интересни:

„дáль самъ Ꙗ̑зъ попъ лȣка мои парú та правихъ
стóль, за даска Й за гóздее гроша : 4
Й пà давамъ за званецать гроша : 2 : 20
Й за тефтéрѧть школски гроша : 1 : 20
дáдохь за столат гроша . 20 :

Въ друга по-надоле написана бележка се срѣща следното:

А̑ Ѡ̑бщо сме дале двама за мȣщȣракатъ гроша : 5 : 20.

На друго мѣсто е написано:

„За кáчето Й за кóфата са дáле момчéта
. — та пари гроша : 6 кáчето
гроша : 4 кóфата
10

Въ сжщия тевтеръ се срѣща отбелезано по сжщия начинъ, както и за ученицитѣ (момчетата) следното:

"1841 Ѡ̑ктóмврíй : 6. додé параскéва нéйкова", а на другата страница:
„1841, Ѡ̑ктомврíй : 6. доде марíйка дикова".

Отъ тия бележки е явно, че въ метоха освенъ момчета сж се учили и момичета, нѣкои отъ които, за да добиятъ по-обширни познания, отивали да се учатъ и вънъ отъ родния си градъ. Парашкева Нейкова се учила и въ Плѣвенъ при Анастасия Димитрова и къмъ 1843 год. се върнала въ Ловечъ, дето учителствувала въ бащината си кжща. Тя сжщо обучавала смѣсено момчета и момичета, около 40 деца. Месечната ѝ заплата се събирала около 40 гроша. По Великденъ и при свършека на учебната година ученицитѣ ѝ носѣли подаръци. Въ ония времена на учителкитѣ се гледало зле, както на жени съ леко поведение. За Парашкева Нейкова имало нѣкаква съ оскърбително съдържание любовна пѣсень[1])

* * *

Списъкъ на спомоществувателитѣ за постройка на Горнокрайското училище.

Въ Горнокрайската цържва св. Недѣля се пази кондиката ѝ, въ която сж написани имената на всички родолюбиви граждани, които сж спомогнали съ своята скромна лепта да се доискара Горнокрайското училище. Смѣтамъ за нашъ свещенъ дългъ да се споменатъ тѣхнитѣ имена. Споредъ преписа на М. х. Недѣлчевъ, ето какъ гласи списъка:

1847 Априлие 17 : Ловичъ.

Почтените имена на спомоществователите на Горномахлѐнското ȣчилище написȣватъ кои ся колко съпомогнаха да имъ бжде въ памятъ.

Томчу[1]) Михалчувъ	Николчу Стоенчувъ	Томчу Станювъ	Гечу Симионъ	Стоенчу Станювъ	Валчу Лазаръ	Атанасъ Кюрчю
500	500	500	50	600	600	300
Беню Симеонъ	Калчу Ангелъ	Станю Панчувъ	х. Коста Бешку	Киро Абаджи	Пенчу Павли	Иванъ Павли
250	500 400 100	500	500	500	500 450 теслимъ 50	500 450 теслимъ 50

---

[1]) Споменатата Марийка Дикова, дъщеря на Дико Райоолу е станала сжщо учителка, споредъ разказа на дѣдо Митю Стойковъ.

[1]) По технически причини буквата ȣ се замѣсти съ у.

Ненчу Михалъ	500
Иванъ Бояджи[2]	500
Пенчо Бояджи	350 250 теслимъ 100 приехъ
Станю Петаръ	250
Колю Сапунджи	200
Нидялку Кюрчу	250
Иванъ Петрувъ	250 173 теслимъ 77
Хицу Попинъ	200
Кочу Начувъ	100
Анастасъ Начувъ	200
дяду Михалъ	200 60 теслимъ 140 100 теслимъ 40
Гиргица Станювъ	30
. . . . . Михалъ	300
Конку Мариновъ	300
Георги Калпакчи	250 100 теслимъ 150
Златю Цочкувъ	100
Никола Печувъ	200
Димитръ Станювъ	150
Маринчу Димитаръ	300
Валчу Неувъ	100
Митю Маркувъ	120
Иванчу Димитрувъ	45
Коста Пенкувъ	150 50 теслимъ 100
Гечу Цачувъ	150 100 теслимъ 50
Петаръ Хинувъ	200
Иванчу Петкувъ	200 173 28
Марковица	100
Михалъ Стуянъ	100
Панчувица	100
Гечувица	100
Цвятку Трифонъ	150
Харабоолу	150 60 теслимъ 90 90 теслимъ
Кера Салхалкина	100
Гечу Станювъ	175 теслимъ 125 55
Митю Халачъ	100
Цочу Нешолу	100
Іоргу Руску	100
Татю Зюлямъ	150
Нечу Цочу	100
Коста п. Василъ	250 200 50
Станю Досиувъ	200 І. П. $72^{1}/_{2}$ 127
Христакъ Михалювъ	100
Герги Халата	100
Станю Топоръ	100
Гену Ничколу	150
Иванъ Катюлу	150
Енчу Абазатъ	100
Томчу х. Стуянувъ	100 50 теслимъ 50
Никола Казанджи	50
Станчу Кюрчу	150
. . . валю Петруфъ	50
Поплюфкинъ зетъ	50
Димитъръ Запракъть	25

---

[2] Вмѣсто Боіа[illegible]и.

Колю Халачъ	100
Рачу Христувъ	100
Попъ Златю	100
Попъ Нидялку	100
Дочу Валку	200
Руску Динолу	150 136 теслимъ 14
Станю Никола	150
Цочу Кюрчю	300 200 теслимъ 100
Тотю Пеню	200
Михалъ Мацата	50
Маринчу Станювъ	150
Илия Калпакчи	100 100
Кину Кочу	150
Кону бакалъ	100
Петъръ Маркувъ	100
Иванъ Димитъръ	125
Дану Сапунджи	200
Симионъ касапъ	150
Коста Киріяколу	200 140 теслимъ 60
Стоеница	100
Гиргица Вачувъ	50
Никола куюмджи	100
Пенку халачъ	100
Стою бояджи	150 120 теслимъ 30
Герги Пенкувъ	100
Цоку Иванчу	150
Попъ Парванъ	100
Спирю терзи	150
Петку халачъ	100
Янакъ камбуръ	150
Цачу бабукчи	150
. . . ну Маринкинъ	20
Христу Касакатъ	20
Илиица	100
Цочу Цачу	100
Рачу Банчувъ	100
Иванчу Минкувъ	50
Тодуръ Цачувъ	50
Иванчу Банчувъ	5
Добри бояджи	50
Гечу Банчувъ	50
Тиханъ сапуджи	50
Тинку абаджи	50
Анастасъ х. Стояновъ	100
Кирчу Печувъ	50
Цвятку Плевняли	25
Стуянъ гайтанджи	25
Тодоръ бояджи	100
Никола Чапаръ	100 80 теслимъ 20
Бочу Халачъ	150
Стоянъ Димитъръ	50
Печу абаджи	100
Кирувица Салапіката	150
Банку Ненувъ	50
Тодоръ Чапаръ	100
Колю Стамболу	50
Иличу Пенолу	150 100 теслимъ 50
Михалъ Стойчу	50
Тотю Никифоролу	172 : 20
Кочу Бодолу	50
Попъ Анастасъ	50
Цвятку Кюрчю	100
Колю Бояджи	100
Стойко Сапунджи	80
Цоку Костувъ	100
Никифоръ Табакъ	100 50 теслимъ 50

Илия Неткувъ	Илия Карджи	Сирку Карджи	Кочу Карджи	Сяру Карджи	Данчу Карджи	Иванъ Маркувъ	Радой Карджи
50	50	75	50	50	50	100	
Радой Иванъ	Иванъ Карджи	Сирку Халачъ	Христу Цачувъ	Валчу Нешкувъ	Кинчу Калутолу	Симионъ Нешкувъ	Печувица
50	50	100	50	50	50	50	50
Иванчу Гуранъ	Иванъ Кюрчю	Панку Иванчувъ	Иванчу Илиювъ	Канчу Дочувъ	Коста Дамянъ	Стринчу Рачку	Кочу Топалъ
50	50	50	50	50	50	10	10
Крастю Чобанъ	Станю Андронъ	Гечу Платникъ	Петаръ Даскалоолу	Петаръ Врацала	Митю Калиувъ	Василъ яланджи	
10	30	10	10	25	25	25	
Христу Нечувъ	Василъ Мутафчи	Хинку Беювъ	Бранчу Кюрчу	Иванчу Екимъ	Петку Петрувъ	Петку Абаджи	Цончу на Мариница синъ
10	25	25	25	25	25	25	I. П. 20
Мичу Табакъ	Станчу Хинувъ	Хинку Вацоолу	Петаръ Мишакъ	Колювица	Цочу отъ чифликатъ	Илия Чобанъ	
25	10	10	25	25	10	25	
Илия Денчувъ	Тодуръ Нидялкувъ	Колю Карджи	Цоню Карджи	Пеню Стоянъ	Христакъ Денувъ	Рачу Хицувъ	
25	25	25	25	25	25	75 40 35	
Деку Стуяновъ	Цачу Щиръ Гечувъ	Петку Бачувица	Иванъ Етрополу	Христо Тиховъ	Стоянъ Тухладжи	Валчовица	
30	30	30	10	25	10	10	
Мусю Варлю	Петаръ Дончолу	Павуна	Пенку Ненувъ	Мичу Дамянолу	Иванъ Дойнувъ	Деку Халачъ	на Готя калфата
25	10	10	15	25	25	25	25
Колю Сапунджи	Цочу астарджи	Мичу Кюрчу	Гечу табакъ	Стою топоръ	Пано Паракуцолу Петровъ синъ	Дико Начувъ	
25	25	150	138	30	60	70	
Валю [1] Петровъ	Сафчу халачъ	Дулю бакалъ	Тодоръ гайтанджиски	Цоню Христу	Донку Кирчолу	Илия табакъ	Никола Сиркувъ отъ краятъ
50	130	60 : 20	70	100	120	39 : 20	100

Отбелезани сѫ вноски за училището и отъ по-късно време, напр. въ 1852 година.

Изобщо кондиката съдържа извънредно много ценен̆ъ материалъ и затова тя трѣбва единъ день да се напечата изцѣло.

---

[1] Тукъ и другаде звукътъ Ѧ е означенъ съ а и чертица надъ тоя знакъ, но не е последователно прокарано.

* * *

Кога е учителствувалъ въ Ловечъ П. Р. Славейковъ?

Въ статията на Н. Ив. Ванковъ „Учебното дѣло въ гр. Ловечъ до освобождението ни", печатана въ Училищенъ прѣгледъ, год. VIII, кн. 10, стр. 725, е казано, че П. Р. Славейковъ е първъ учителствувалъ въ новопостроеното Горнокрайско училище отъ 1846 до 1850 г. Това обаче не е вѣрно. Отъ самитѣ записки на П. Р. Славейковъ, печатани въ „Български притчи или пословици и характерни думи", Пловдивъ 1889, стр. XXI, узнаваме, че той е дошелъ за учитель въ Ловечъ презъ 1847 година и учителствувалъ „нѣщо година и половина". Отъ статията на *Беязовъ*, „Училище и училищни дейци въ Севлиево отъ 1818 до 1912 г.", въ списание „Училищенъ прѣгледъ", год. XXII. стр. 375, научаваме, че П. Р. Славейковъ, който билъ учитель въ Севлиево въ 1846 година, дошелъ въ Ловечъ въ септемврий 1847 г. Въ Ловчанския школски тефтеръ за годината 1848 е писано:

„На даскалъ Петка давамъ гроша 2,281·20".

Както Славейковъ самъ пише, когато се върналъ отъ Троянски монастиръ, дето се оттеглилъ за известно време, намѣрилъ, че ловчене си условили новъ учитель и той безъ да спре заминалъ за Плѣвенъ (1848 г.), дето пристигналъ срещу Петдесетница.

Проектъ-черновка за събиране на пари за народно училище въ Тетевене, 1855 гедина.

Божію помощію, и молитвамъ святаго Nашего отца і владику Г. Г. Илариона. Мы долоподписаный увѣряваме съ това Nаше общосъгласително за да се направи училището. Затова и поставяме двама епитропи, сир.: Г. К. М.[1] който ще държи сички-атъ хесапъ за иждивленіе-то училищно. И Г. Т. Шишковъ, кой-то ще дава и заплаща пари-те на работници-те, и за всяка нуждн҃ѫ потребѫ, — того ради и мы вся обещаваме да дадемъ всякый сproти сила-та си кому колко-то намери общество-то благословно (мунасѫпъ), какво-то що се и назначиха тука всреща всякои поимено, по колко да даде. Обаче ако нѣкой се показва противенъ, и не даде опредѣлены-тѣ му отъ общество-то грошови, никой свещеникъ не ще има дозволеніе отъ N. B. N. Киріархина нито отъ насъ, да крѫщава, нито да венчава нито да опѣва нѣкого отъ ониіѫ кѫщіѫ, догде не даде опредѣлено-то му заедно съ тѣхнѫтѫ лихвѫ отъ днесъ до онова време; ако ли нѣкой священикъ дерзне безъ да земе дозволеніе отъ школскія епитропъ и крѫсти или вѣнчее или опѣе нѣкого отъ противни-те има да бѫде . . . разденъ отъ Nашего Киріархина Г. Г. Илариона, който се и надписва за потвържденіе: и съ свята-та Nегова молитва да даде Богъ да почнеме и свършиме това богоугодно свято дѣло, иже буде което да бѫде.

1855—17 го.

Во имя отца, и сина, и святаго духа!

---

[1] Изглежда да е самия авторъ на проекта. Въ първия проектъ е Калина М.

Спомоществуватели-те на училище-то;

	Гроша	Пари
х: Стефанъ х: Станчевичъ	1000:	
х: Иванъ х: Станчевичъ	1000:	
Г: Калинъ Мариновъ	500:	
Г: Маринъ Дочовъ	600:	
Г: Тодоръ Петровъ	1500:	
Г: Петко Милювъ	1000:	
Г: Тихулъ и Михалъ	1000:	
Г: Станю Паловъ и Банчо	200:	
Г: Тотю Янковъ	500;	
х: Іончо х. Стояновъ	250:	
Г: Марко іончовъ	500:	
Г: Маринъ Магера	250:	
Г. Маринъ Михаловъ	250:	
Г: Луканъ Братановъ	500:	
Г: Маринъ —	500:	
		8560

Продължаватъ още 115 спомоществуватели, между които Колю Крайовъ, Христо Диновъ, Тодоръ Райковъ, Симчо Романовъ. Павелъ и Цоко Ничеви, Цвятко Христо и Алекси, Дачо Минчовъ и Іото, срещу чиито имена стоятъ по 500 гроша. Срещу другитѣ стои по-малка сума. Най-малката сума е 50 гроша; общата сума е изчислена 26,840 гроша. Много отъ предвиденитѣ първоначално суми сѫ отпосле поправяни: срещу Калинъ Мариновъ вмѣсто 1000 — 500 сѫщото е за Тодоръ Петровъ, Тотю Янковъ и други.

[Рѫкописътъ се намира у проф. Д-ръ С. Ватевъ).

* * *

Георги С. Раковски пише отъ Нови Садъ съ дата 1 януарий 1857 година на Миронъ К. Бешковъ въ Букурещъ да го пита дали би се съгласилъ да му стане съдружникъ въ търговско предприятие.

Драгый мнѣ приятелю Г. Мирончо!

Весеела ти нова година!

Помнишъ ли когда ся въ Браілѫ съставихмы та мя попитахте за едно търговско предприятие, за кое бѣхте си наумили да дойдете, и азъ вы отвратихъ, понеже не знаѩхъ, нито имахъ надеждѫ щѣте ли доби! Отъ него време остана ми насърдце единъ омисълъ и ме гризеше като една неизцѣлима сърдечна язва. За да се извѣстя тъчно можели быти полезна? и съ кой начинъ по лесно може ся упразнява: человѣкъ съ добѫръ и благополученъ успѣхъ? дадохъ о добро вниманіе, и не пожалихъ ни трудъ ни разноски, защо нѣма по сладко нѣчто отъ печалбѫ за търговецъ, и быдохъ срѣтенъ да съ душевно благодареніе сполучѫ и упозная добрѣ и обширно все что желаяхъ.[1]) Извѣстявамъ тя убо съ увѣрение юнашко, както казѫтъ наши стари българи, че азъ ще започна тая търговія почто сѫ поразберѫ. Нъ желаяхъ много за да имамъ единъ съдружникъ понеже знаишъ добрѣ колко е полезно съдружество, въ търговщинѫ, па то иматы примѣръ, най-богати търговци, които безъ съдружество не сѫ добыли толко богатство, за то съобщавамъ ти мое решително намѣрение и ако не тя е още замамила и привзела Дѫмбовична вода, ако си още на него мнѣние, и ако ищешъ да добіешъ много, отпишими по скоро. Нъ забѣлежвамъ ти и това: да ся размислишъ добре, зачто тукъ може посладува и пагуба. Кога ми ся отговоришъ, писащѫ ти по разпространено. По настоящему доста ти е толко. Здравствуй." (Преписано отъ черновката на Раковски въ Инв. № 6792, писмо 17 на Архива Раковски въ архивния отдѣлъ на Министерството на народното просвѣщение).

Миронъ Бешковъ отговаря на Раковски съ писмо отъ Букурещъ, 9 мартъ 1857 година, че не може да приеме поканата да бѫде съдружникъ въ търговията, защото се билъ настанилъ вече на работа.

Дражайшій приятелю Г-нъ Раковскій въ Новий Садъ.

. . . .

. . . .

„Колкото обаче заради дето ми возлагате, вашето содружество, казувамъ вы какво не могѫ да вы бѫдѫ содружникъ нито въ Вашето путешествие тѫй правно и въ купеческото ви предпріятіе, защо азы още отъ какъ въ Букурещъ пристигнахъ, се настанихъ при Г-на Бакалоглу, братъ ми е неговъ содружникъ, на Св. Георгія ще се отдѣли и щемъ да отворимъ отдѣлно търговска една кѫща, тая е причината по която се съ сожаленіе довольно вы отказувамъ."

Пожелава успѣхъ на Раковски за неговото предприятие. Съобщава му, че сѫщия день тръгва за Исмаилъ и скоро ще се върне.

Подписва се: Вашъ вѣрный Миронъ К. Бешковъ [Инв. 6780 отъ Архива на Г. Раковски].

Г. Раковски пише съ дата 25 априлъ 1857 година отъ Нови Садъ на М. Бешковъ, за да се погрижи да му събере абонати за списанието „Българска Дневница".

Обръща се къмъ Бешова — „Господинъ Мирончо". Съобщава му, че получилъ писмото му и пише: „радвамъ се сърдечно за твоего добраго намѣстванья и молиствувамъ ви добры успѣхи в'ваше новосъставшемо търговско заведеніе". По-нататъкъ го моли да се погрижи за спомоществуватели за „Българска Дневница", защото по-раншния му ревностенъ настоятель въ Букурещъ се поминалъ. Писмото завършва: Здраствуй! Твой искрени приятель Раковски.

Миронъ К. Бешковъ пише отъ Букурещъ съ дата 17/20 Іюлія 1857 година на Г. Раковски въ Нови Садъ за спомоществователитѣ на „Българскѫ Дневницѫ и „Горскія Пѫтникъ".

На края на писмото Бешковъ съветва Раковски. „Земете прочее въ видъ желаніе-то на спомоществователите ви списаніе-то да бѫде на чисть Български езикъ". Той пише още, че презъ лѣтото ще отиде за три месеца въ Ловечъ. [Инв. № 6746 отъ Архива на Г. Раковски]. Извлѣкалъ *А. И.*

---

[1]) У Раковски **е** ѩ, у насъ по технически причини я.

* * *

Напечатахъ отчасти изцѣло, отчасти въ извадки писма, които сж си писали Г. Раковски и Миронъ К. Бешковъ отъ Ловечъ, за да дамъ нѣколко биографски бележки за ловчанскитѣ братя Хаджи Анастасъ и Миронъ К. Бешковъ.

За Георги Раковски нѣма какво да пиша. Всѣки знае достатъчно за него и може да научи още повече отъ голѣмата литература за него. Съвсемъ другояче стои въпроса съ братята А. и М. Бешкови, които съ своя животъ и деяния, представятъ сжщо интересъ, но малко се знае за тѣхъ.

Въ първата половина на миналия вѣкъ виденъ търговецъ въ Ловечъ билъ Хаджи Коста Симеоновъ Бешковъ. Той се именувалъ Бешку [1]), защото неговия баща, пъкъ може би и дѣди търгували съ Бечъ (Виена), отъ тамъ Бечлии, Бешкови. Неговата жена Хаджи Тодорица била сжщо отъ знаменитъ родъ. Двама нейни братя Петъръ и Миронъ Казаковичъ били голѣми търговци въ Будапеща. Името на Петъръ Казаковичъ е свързано съ единъ отъ него писанъ ржкописъ въ 1815 година. (гледай стр. 120). Хаджи Коста и хаджи Тодорица били грамотни. Тѣ имали 7 деца: Симеонъ, Анастасъ, Тома, Петъръ, Димка, Еленка и Миронъ. До колко е билъ състоятеленъ хаджи Коста, показва факта, че той заедно съ жена си и съ по-възрастнитѣ деца е ходилъ въ Ерусалимъ, та станали всички хаджии освенъ Еленка и Миронъ. Когато се върнали отъ Ерусалимъ, 16 годишниятъ Хаджи Анастасъ билъ пратенъ при вуйка си Миронъ Казаковичъ въ Будапеща, за да се учи. Единъ сърбинъ го подготвилъ за срѣдньо образование и въ 1853 година Хаджи Анастасъ свършилъ Търговско училище. Той билъ буденъ момъкъ и въ 1850 година спомогналъ да се напечата въ Будапеща книгата „Букваръ или Началное Ученіе“ отъ Теодора Теодоровича. Важното е при това, че той прибавилъ къмъ стр. VI, и VIII бележки, отъ които се види, че той ималъ ясна представа за старобългарския езикъ.

Като свършилъ Търговско училище въ Будапеща, Хаджи Анастасъ отишелъ въ Букурещъ при роднината си Табаковичъ, който го праща по своя работа въ Браила. Отъ приведеното по-горе писмо виждаме, че Хаджи Анастасъ въ 1857 год. билъ съдружникъ съ Хаджи Бакалоглу, който е билъ виденъ търговецъ, родолюбецъ и благодетель. Въ 1857 г. сватосватъ Хаджи Анастаса за учената Анастасия въ Стара Загора, по мжжъ отпосле Тошева,[1]) но не стана нищо. Тогава Хаджи Анастасъ се установява като търговецъ въ Свищовъ и се оженилъ за Пауника, дъщеря на Стояна Куемджията, родомъ отъ Кукушъ.

Миронъ билъ още малъкъ, когато го повикалъ братъ му Хаджи Анастасъ, да се учи въ Букурещъ. Тамъ той не можалъ да свърши гимназия, защото, като петокласенъ ученикъ и 17 годишенъ момъкъ, се записалъ за доброволецъ въ Кримската война (1854 год.). Той земалъ живо участие въ всички походи, билъ произведенъ фелдфебелъ и получилъ орденъ за храбрость. Следъ войната обиколилъ голѣма часть отъ Русия, за да задоволи своето младежко любопитство. Съ своето сладкодумство и здравъ разумъ той правилъ на всички впечатление и Александъръ Рачински въ своята статия: „Походни писма отъ южна Бесарабия на единъ опълченецъ презъ 1855—1856 година“, между малкото българи споменува нѣколко пжти Миронъ Бешковъ отъ Ловечъ.[1]) Следъ войната Миронъ Бешковъ се прибира въ Ромъния, а следъ това е отишелъ въ 1858 година въ Свищовъ при брата си, дето отворили съдружнически модерно обзаведенъ магазинъ. Въ Свищовъ Миронъ Бешковъ се оженилъ за Мариола Тропчиева.

Миронъ Бешковъ съ своята честность, благъ характерь и голѣми познания и опитность станалъ любимецъ на свищовци и въ турско време билъ избиранъ за училищенъ настоятель и епитропъ, а следъ освобождението той билъ дълги години кметъ на града Свищовъ и народенъ представитель на Свищовска околия въ 1881 год. Понеже той е знаилъ много езици: руски, влашки, френски, нѣмски и гръцки билъ първъ преводчикъ при свищовския губернаторъ. Когато свищовци сж пращали делегации да поздравятъ князетѣ Ал. Батембергъ и Фердинанда, въ тѣхъ влизалъ и Миронъ Бешковъ.

Неговъ баджанакъ станалъ ловчанецътъ Д-ръ Коста Павловъ, за когото ще пиша въ следната книга.

И двамата братя имали много деца, отъ които повечето сж и сега живи. Тѣ получили добро възпитание и образование. Между децата на Хаджи Анастаса по-познати сж Стоянъ Бешковъ, дългогодишенъ учитель по пѣене и Д-ръ Слави Бешковъ, столиченъ лѣкаръ; отъ Мироновитѣ деца заслужаватъ особено да се споменатъ покойния Д-ръ Ив. Бешковъ и Д-ръ Боянъ Бешковъ. Една отъ дъщеритѣ му — Еленка, стана ловчанска снаха, женена е за запасния полковникъ и интендантъ на царскитѣ дворци Ив. Ватевъ.

Тѣ доживѣха дълбока старость, почитани отъ всички. Хаджи Анастасъ се помина въ септемврий 1901 година, а 81 годишниятъ Миронъ Бешковъ на 29 юлий 1918 г.; неговото погребение бѣше за Свищовъ „трауренъ праздникъ“, както се изрази сакеларий Стефанъ Миленовъ въ своята надгробна речь.

Хаджи Коста вършѣлъ търговия съ Будапеща съ кожи и е ходилъ често тамъ. Въ Ловечъ ималъ най-добъръ манифактуренъ магазинъ, въ който стоялъ Хаджи Тома. Хаджи Петъръ, който умрѣлъ ергенинъ, търгувалъ съ Цариградъ. Хаджи Дима била женена за богатия Станю Панчеоулу, а Еленка, пратена въ Сопотъ да продължи своето образование при прочутия тогазъ учителъ Калистъ Л. Хамамджиевъ, се оженила за своя учитель[1]), но скоро удовѣла и била издържана отъ Хаджи Петра; повторно била женена за Киро Черневъ. Какво е работилъ Хаджи Симеонъ, баща на Петъръ Бешковъ, адвокатъ въ Ловечъ, не можахъ да науча. Той се женилъ за сопотнянка. Тѣхната кжща съ своята сводова порта прави и сега впечатление.

Л. И.

---

[1]) Така е писанъ въ кондиката на Горнокрайската църква (гл. стр. 123 на тая книга).

[1]) По тоя въпросъ има забавни писма отъ Захари П. Княжески, гледай „Изъ архивата на Найденъ Геровъ“, I, София 1911, стр. 838—840.

[1]) Преводъ на статията е печатанъ въ Българска историческа библиотека, год. II, томъ втори, стр. 174—247.

[1]) За тоя случай излѣзла пѣсень:

Рано рани Еленчица,
Еленчица хаджи Костова,
Че отиде въ гирджикъ Сопотъ,
Да се учи на училище.
Учила се що учила
Дуръ залиби Калистрия,
Калистрия най-башъ даскалъ,

Записалъ *Тр. Хр. Трифоновъ.*

* * *

Стари мѫжки покривки на главата въ Ловечъ

Христо попъ Лукановъ пише, че попъ Христоулу въ Ловечъ носѣлъ на главата си само на Великденъ и коледа *пандурка* Нейната форма била като царска или владишка корона, направена отъ черна плиса върху мукава и на рѣзнове; на долния край е обточено кадифе 5—6 сантиметра широко.

Стари хора носѣха на глава голѣми фесове, наречени *бечъ-феси.* Тѣ бѣха съ черни кърпи обвити като чалма. Тѣхъ носѣха *бератлиитѣ,* които имаха бератъ или позволително отъ турското правителство. Такива бѣха: Петъръ Бератлията, Дочо Курдътъ, Иванчо Ахмакътъ и други.

* * *

Изкопани старини въ Ловечъ и близката му околность въ турско време.

Христо попъ Лукановъ съобщава следното: Муякътъ Коста Андоновъ държеше кожухарска работилница току подъ Хисаря, дето има една пещера (навѣрно Гълѫбица). По едно време вземалъ позволение отъ белядието (кметството) да копае камъни отъ Хисаря за строителни нужди. Като копали малко въ земята, показали се дълги добре огладени камени колони, които били отпосле използувани при направата на моста за подпорки. Тѣ били поставени въ лѣвата страна на моста, която часть е била обикновенно на суша. Отъ тогазъ и до днесъ не е копано на сѫщото мѣсто.

Попъ Луканъ притежаваше въ Сарѫкая запустнато лозе и овощна градина отъ къмъ страната на Кайрака. Въ 1860 година стопанинътъ му решилъ да ги направи на лозе. Когато захванали да копаятъ, намѣрили две метални стрели, едно копие и една топка на рѣзнове (боздуганъ). Копието и боздугана сѫ имали дръжки, които изгнили.

Боздуганътъ бѣ обълъ и много хубаво изработенъ, голѣмината му бѣ колкото на голѣма ябълка. На копието острието му бѣ дълго 18—20 сантиметра, а стрелитѣ около 20—23 сантиметра. Тия предмети пропаднаха въ руско-турската война.

На Кайрака, като се отива къмъ изтокъ, до самия връхъ, който е обрасълъ съ габеръ, и на самото възвишение е имало кула, отъ чието разрушение се образувала купчина отъ камъни. Тоя Кайракъ турцитѣ наричаха Кулле-орманѫ (Гора на кулата). Сѫщо въ противоположната страна, като се обърнемъ къмъ югъ, и идемъ на най-възвишеното мѣсто, отъ дето се открива широкъ погледъ, имало сѫщо кула, на чието мѣсто сега има купчина камъни. На сѫщата тая височина въ 1877 годинаруситѣ бѣха поставили нѣколко орѫдия и прокарали пѫть по билото на хълма.

ИЗВАДКИ ОТЪ СТАРИ БЪЛГАРСКИ ВЕСТНИЦИ

Обичай е било въ предосвободително време да се пишатъ отъ градове и села дописки въ цариградскитѣ вѣстници. Въ тѣхъ се описва църковно-училищното дѣло и стопанското състояние на селищата. Дописницитѣ сѫ обикновенно анонимни, често пѫти авторитѣ пишатъ похвали за себе си или корятъ своитѣ неприятели. При все това, тѣ представятъ цененъ приносъ за изучване на нашитѣ градове и села, затова трѣбва грижливо да се проучатъ. Отъ Ловечъ и ловчанско има много дописки въ всички стари вестници, печатани въ Цариградъ. Нѣкои отъ тѣхъ е посочилъ ***Г. Енчевъ*** въ своята свезка I на „Показалецъ на педагогическата ни литература отъ XIX вѣкъ (1844—1900 г.)“. София 1905. Притурка къмъ X год. на Училищенъ прѣгледъ. Стр. 325—326.

Азъ предавамъ въ тая книга малко извадки, но тоя отдѣлъ ще сѫществува въ следнитѣ книги и въ него ще се напечата всичко важно за Ловечъ и Ловчанско, което може да се намѣри въ стари вестници.

* * *

Въ редица дописки отъ Ловечъ до в. България въ Цариградъ, год. II (1860) срѣщаме следното: въ бр. 71, стр. 285 се оплакватъ отъ чорбаджиитѣ и гъркомана Илариона, който билъ противъ учение и училища, защото младитѣ ядѣли месо въ срѣда и петъкъ.

Въ брой 74, стр. 322 е писано въ сѫщия духъ, правятъ се упрѣки и на учителитѣ отъ Горнокрайското училище Н. С. и помощника му Т. Кѫсака, който билъ ходилъ въ Букурещъ и ималъ брада.

Въ брой 76, стр. 372 четемъ пакъ упрѣци срѣщу владиката Иларионъ, който се грижилъ за постройка на църкви по селата, понеже ималъ доходъ отъ тѣхъ, а не хаялъ за училищата.

Въ брой 95, стр. 655 е писано противъ попъ Стефана (Цока), който обичалъ да гуляй съ другари миряни.

* * *

Въ дописка до вестникъ България, год. II, брой 55, стр. 40 пишатъ отъ Ловечъ съ дата 28 мартъ 1860 подигравателно за учителя Иванаки Плѣвенски, владиковъ човѣкъ, който се билъ училъ въ сръбска гимназия. (Той намѣрилъ въшка по дрехитѣ на едно дете и заповѣдалъ да я чукнатъ на зѫбитѣ му. За тая постѫпка на учителя бащата на детето го набилъ).

* * *

Въ в. *„Дунавски Лебедъ“*, год. 1861, брой 43, стр. 79 се пише укорно, че учительтъ Янко ималъ за взаимноучители две селенчета.

* * *

Дописка отъ Ловечъ до в. Свѣтлина, Цариградъ, съ дата 29 мартъ 1863.

Единъ ловчански жителъ изказва своето възхищение отъ добритѣ успѣхи на ученицитѣ въ Горнокрайското и Харманско училище. Споменува се въ Горнокрайското училище взаимноучительтъ Ангелъ.[1] Изпитвалъ Долнокрайскиятъ учитель Янко,[2] държалъ речь учительтъ Симеонъ Павлевъ.[3] Въ Хармането учитель билъ Д. П. Н. Пъшковъ.[4]

* * *

Дописка отъ Ловечъ до в. България, год. II, бр. 71 за завещанието на Сжйчо Сжйковъ.

Ловичь (26 юлія 1868 год.). Съ неизказаннж радость идж да ви съобщж едно много достопохвално и достопамятно дѣло, което тѣзи деніе стана въ нашій градъ, каквото ніе до сеги не сми виждали отъ никого да стане въ градътъ ни.

Достопочитаемыйтъ нашъ съгражданинъ, Г. Сжйчо Сжйковъ, единъ отъ терзійскыйтъ еснавъ възрастенъ момъкъ, като боледуваше отъ много врѣмя отъ нѣкаква вжтрѣшнж болѣсть, видѣлся белкы чи болѣстьта му е неизцѣлна, а най много като разбралъ лошето и доброто на тоя лъжовенъ свѣтъ рѣшилъ ся да си направи завѣщанието. Съ туй намѣрение той събира нѣколко отъ членоветы отъ градътъ, както и нѣкои отъ правителственж страна, и завѣщава новжтж си кжща, която лежи на едно най-добро мѣсто въ градътъ и която той преди 4—5 години е правилъ, на обществото ни, за да се отвори тя за дѣвическо училище, което ніе още немаме въ градъсъ си.

Негова милость отъ любовь към отечеството си, отдѣлилъ е сжщійтъ си братъ, който се въ странство намира, отъ наслѣдіе, което му се пада, само да помогне на отечеството си. За туй и ніе намираме за голѣмж длъжность да похвалимъ неговото благородно дѣло предъ цѣлъ свѣтъ, и да му благодаримъ сърдечно, като желаемъ сърдечно отъ Всевышнаго дано ся умилостиви и повърне здравіето му. Такъвъ съгражданинъ намъ ни твърде трѣбва, трѣбватъ ни още много такива, защото бѣдното ни отечество е въ голѣмж нуждж.

Още повече се радваме за това, г-не редакторе, защото Негова милость щото подари, не е въ монетж; защото монетата, не знамъ какъ, не може обществото ни да я види отдѣ дохожда на кждѣ отхожда До сега два троица наши съграждани сж завѣщавали голѣми количества въ монетж, но обществото ги не е видѣло. Дѣ сж тѣзи пары? — Не ги знайми. Дума има, че нѣкои отъ първенциты гы погълнали.

---

[1] Даскалъ Ангелъ е родомъ отъ с. Абланица. Билъ помощникъ на даскалъ Маноила Лазаровъ, за когото пиша въ отдѣла Народни пѣсни. Той не учителствувалъ много. Отпосле се занимавалъ съ ханджийство и изчезна безследно въ Сръбско-българската война.

[2] Учительтъ Янко или Венко Христовъ отъ с. Бърневци, Дрѣновско, билъ дълго време главенъ учитель въ Долнокрайското училище. За него пише доста обстойно Н. Ив. Ванковъ, въ своята статия за учебното дѣло въ Ловечъ до освобождението ни, „Училищ. прѣгледъ“, год. VIII, кн. 10 и 11.

[3] Даскалъ Симеонъ билъ отъ Етрополе.

[4] За недавна починалия Д. Пъшковъ ще пишемъ въ следната книга. *А. И.*

Г. Михалчо Стоенчевъ х. Илиевъ едно време подари при смъртныйтъ си часъ въ Букурещъ 20,000 гроша. — Г. Михалъ Г. Карафейзіевъ тука подари и той незнамъ колко, но всичкиты тия пари още гы нема!

Жялно наистинж, и прѣмного жялно, нъ дай Боже такывато ся свѣстятъ и тръгнжтъ въ правия пжть, та и други щжтъ са сѣти да послѣдватъ почтенныйтъ ни братъ Г. Сжйча.[1]

* * *

Една дописка отъ Ловечъ до в. Право, Цариградъ, год. IV, бр. 42, отъ 31 декемврий 1869 г. ни рисува много добре борбата на троянци съ ловчене за монастира Св. Богородица. Разправя се какъ той преминалъ въ ржцетѣ на ловчанци и какъ Георги х. Дойчиновъ оправилъ смѣткитѣ на монастиря Борба между троянци и ловчене за нареденитѣ сергии при монастиря въ днитѣ на събора. Успѣхътъ на ловчанци. Похвали за учитель Н. Ковачевъ. Борба между чорбаджиитѣ за учителя Матей отъ Плѣвенъ.[1] Михалъ п. Векилски билъ назначенъ за учитель по турски езикъ въ Горнокрайското училище; разправя се за лепенето на сатири по зидоветѣ и други.

* * *

Въ дописка отъ Ловечъ, съ дата 6 ноемврий 1870 г. до в. Право, год. V, брой 39 се оплакватъ отъ епитропа на Долнокрайската черква, че се не грижелъ за училището, съ месеци не плащали на учителитѣ и отъ паритѣ на *читалището*, които му повѣрили, не се получавала лихва и имало опасность, че ще изѣде и майката.

Извлѣкалъ **А. И.**

---

[1] Сжйчо се родилъ 3—4 месеца следъ смъртьта на баща си, затова билъ кръстенъ на него. Майка иу се казвала Куна и умрѣла десетина години преди Сжйча. Майката на Павли Курновъ (баща на Евстатий Павловъ) и Сжйчо били сестра и братъ. Сжйчо знаелъ да чете и пише, билъ просвѣтенъ човѣкъ и родолюбецъ. Умрѣлъ като ергенъ на 46—47 години. Сжйчовото училище е вече сринато, но името му е поставено за вѣченъ споменъ на друго ново училище.

Бележка отъ *Д-ръ С. Сжевъ*

[1] Той е отъ Сопотъ, но е билъ учитель въ Плѣвенъ.

ЛОВЧАНСКИ НАРОДНИ ПѢСНИ

Народната пѣсень е отражение на душевнитѣ качества, на силнитѣ чувства на нашия народъ. Тя е животъ, изпълненъ съ вѣра, надежда, страдания, радости и сълзи, тя е още трептещата душа на ония, които първи сѫ я запѣли и сѫ отишли въ вѣчностьта. Чрезъ народната пѣсень ние слушаме нашитѣ дѣди, четемъ въ нея тѣхнитѣ пориви и дѣла, надникваме въ тѣхнитѣ съкровенни мисли и заедно съ тѣхъ се радваме, любимъ, тѫжимъ и страдаме, Нѣма по-голѣма наслада отъ тая да пѣемъ и слушаме пѣснитѣ на нашия народъ, да чувствуваме и мислимъ, както той чувствува и мисли. Народната пѣсень е свещенна, тя е изповѣдь и молитва.

Покрай великото народно творчество ние неможемъ да не обичаме и онази малка струя отъ художество, израстнала въ родното ни мѣсто, пѣсеньта на оня край, въ който сме растли, пѣли и тѫжили. Колко нѣща тя ни разкрива съ чувство, колко радости, колко надежда и вѣра, колко сълзи! Какъ да не сѫ хубави пѣснитѣ на нашитѣ дѣди, пѣснитѣ, които сѫ ги веселили въ подобри и приятни дни, които сѫ пѣли на гощавка, нѣкѫде изъ хубавитѣ и плодородни лозя, пѣснитѣ, които сѫ пѣли на люлката, вързана на нѣкой клонестъ орѣхъ? Какъ да не сѫ хубави пѣснитѣ, подъ звуковетѣ на които сме израстнали. Въ тия пѣсни, преди всичко, е възпѣта онази голѣма обичь къмъ родния градъ:

„Де гиди Ловечъ, хубавъ градъ,
Хубавъ градъ берекетлия!"

Така пѣе пѣвецътъ ловчанецъ отъ миналото.

Де гиди Ловечъ, хубавъ градъ!

Нѣма да забравимъ думитѣ на единъ чужденецъ, който възхитенъ отъ хубоститѣ на Ловечъ, въ една своя речь каза: „Когато Господъ създалъ земята, Той се възхитилъ отъ своето творение, поискалъ да я цѣлуне и я разцѣлувалъ при Ловечъ.[1])

М. х. Недѣлчевъ.

---

[1]) Въ всѣка книга на съчинението Ловечъ и Ловчанско ще има дѣлъ за народни пѣсни, въ които ще се помѣстватъ преди всичко пѣсни съ мѣстенъ характеръ, които се отнасятъ до събития и лица чисто ловчански. Тия пѣсни ще бѫдатъ обяснявани и е желателно да сѫ писани, както се говори въ Ловечъ, за да иматъ и езикословна стойность.

Редакторътъ.

I.

Пѣсень сайбия нѣма.

Де гиди пусти Ловчанци
Що бяхѫ толкуз глупѫви,
Чи слет мусковиц трѫгнѫхѫ.
Де гиди Лович убѫф грат,
Убѫф грат берекетлия!
Пѫлни му кѫщи сѫс имот,
Пѫлни мѫзани сѫс вину,
Пѫлни хѫмбари сѫс житу,
Пѫлни сѫндѫци с примени,
Пѫлни футии с урехи,
И пѫлни ракли сѫс ушаф.
Де кѫту Лович други грат![1])

Записалъ *М. х. Недѣлчевъ*

II.

— *Мѫре моме, малкѫ моме убѫвѫ!*
Я ми пудай паун перу шарану,
Дету ти сѫ нѫ стрѫнѫтѫ ветрее.
Ветрец пувей, твойту перци люлее.
— *Абре мумче, лудо младо глупѫву*
Ас ни носѫ тува перу шарану
Дѫ гу давѫм кѫту нѫ теп чирачи:
Ас гу носѫ дѫ гу давѫм нѫ либи,
Дету ми е баш бугату тѫрговчи,
Дету ходи триш в'лятуту в'Манастир,
Тѫ ми носи ѫрмѫгани сякѫкви.

III.

Утишѫл мий кир Михалчу в'Манастир,
Чи зѫлибил чѫфуткиня еврейкѫ,
Якувуту хан сѫйбийску Рузинчи,
Чи гу либил три гудини пу тайну.
Мислил Михал, чи гу никуй низнае.
Па гу зачул негув стрика Иванчу,
Па утиде при братѫ си, при Пенчѫ
И нѫ Пенчѫ тифом думѫ, гувори:
— Знайш ли Пенчо, нѫучи ли сѫ братко,
Чи сѫй гудил наш Михалчу в'Манастир,
Чи зѫлибил чѫфуткиня еврейкѫ,
Чи зѫлибил Якувуту Рузинчи,
Чи гу либил три години тайнѫтѫ?
Дѫ му пишим бяло книжи дѫ доди,
Дѫ си доди наш Михалчу вѫв Лович,
Щѫ гу гудим зѫ хѫджийску мумичи,
Зѫ хѫджийску, чурбѫджийску дивойчи.
Чи утиди вѫв Манастир книгѫтѫ.
Нѫмерихѫ кир Михалчѫ в'Манастир.
Михал сѫди нѫ Якуви чѫрдаци
И си чите бяло книжи и плачи.
Рузинкѫ му тифом думѫ гувори:

---

[1]) Въ 1810 годинаруситѣ завзели градъ Ловечъ на 17 октомврий, но не за дълго време. Тѣ скоро се оттеглили отвъдъ Дунавъ и заедно съ тѣхъ преминали во Влашко много ловченци и ловчанки. Тѣ се заселили най-вече въ Зимничъ. Горната пѣсенъ се отнася тъкмо до това бѣгство. Въ него е вземала участие и моята пребаба Мария (отъ женска страна), тя умре въ 1885 година. Тя ни разправѣше често зз бѣгството. Руситѣ завзели наново Ловечъ на 31 януарий 1811 година и го напустнали следъ сключването на мира. Това завземане на Ловечъ отъ руситѣ ловченци наричатъ „първиятъ московецъ". За втори пѫть сѫ минали руси презъ Ловечъ въ есеньта на 1829 година следъ сключването на Одринския миръ (14. IX. 1829). Това е „вториятъ московецъ". *А. И.*

— Леле варе, кир Михалчо, що жалиш,
Кжту читеш бяло книжи и плачиш?
Михалчу й тифом милкум думжши:
— Кжт мя питжш кир Рузинке дж кажж,
Чи мж викжт въ гирджик Лович да идж,
Щж мж гуджт зж Ловчжнску дивойчи.
Чи му думж Якувуту Рузинчи:
— Ти щж идиш дж тж женжт вжв Лович,
Немж живот ти ут меня дж видиш.
Па си дуде кир Михалчу вжв Лович,
Гудихж гу зж хжджийску мумичи,
Зж хжджийску, чурбжджийску дивойчи.[1])

Записалъ *М. х. Недѣлчевъ.*

IV.

Разбуля сж нжзлжм Гацж,
Нжзлжм Гацж Николчувж.
Болнж лижи тж умирж.
Нжт глжвж й нейнж майкж,
Жалну плачи, лекумъ думж:
— Стжни Гаце, стжни майкж,
Ут как си сж ржзбулялж,
Кжщжтж мий пугжмнялж,
Мжхлжтж е заглушалж.
А Гацж и утгуваря:
— Мжлчи мамо, ни ми думжй,
Ни ми думжй, как щж станж,
Глжвжтж ми ни сж дигж,
Прет учи ми тжмнж мжглж,
Щж си умрж аз ут севдж
Зж даскжлж Мжнуилж.[2])

Записалъ *М. х. Недѣлчевъ.*

---

[1]) Ловчанскитѣ табаци сж търгували много съ градъ Монастиръ (Битоля), и да бждешъ монастирски търговецъ, е било много нѣщо. Когато ловчанскитѣ майки галено пѣли на своитѣ деца, наредъ съ другитѣ пожелания прибавѣли и „на мама манастирлийчето“. Повечето ловчански табашки кжщи имали свое представителство въ Монастиръ.

[2]) Даскалъ Манолъ Лазаровъ, баща на генералъ В. Лазаровъ, е родомъ отъ София. Той е учителствувалъ 18 години въ Ловечъ и като главенъ учитель е реформиралъ Горнокрайското училище. При него сж се учили смѣсено момчета и момичета. Моята майка († 1877) и леля ми Даца Хр. Найденова, родени Цочо Дочовъ Хитровъ, сж се учили при него до втори класъ въ края на петдесетитѣ години. Ученичкитѣ сж пѣли въ църква, чели сж апостолъ, отче нашъ и вѣрую, сжщо сж канерфували и носили книгитѣ отъ единъ на други пултъ. Леля ми искали да правятъ учителка, но тя отказала. — Даскалъ Манолъ билъ изпърво учитель въ Етрополе (1842—1849 г.). Въ 1849 г. е билъ повиканъ за учитель въ Ловечъ, дето стоялъ до 1858, когато билъ повиканъ отъ Сава Филаретовъ за учитель въ София. Тамъ престоялъ две години и после се завърналъ пакъ въ Ловечъ съ млада булка софиянка и стоялъ до 1870 г. По желанието на революционната организация той билъ премѣстенъ наново въ Софийско и билъ учитель въ Брѣзникъ и София. Умрѣлъ въ 1881 година. Той оставилъ много спомени въ Ловечъ и е възпѣтъ въ много пѣсни, най-вече любовни. Неговото заминаване отъ Ловечъ въ 1858 год. е съкрушило много сърдца. Характерна е следната пѣсень, слушана отъ леля ми Даца Найденова:

Мари Йонке Бенюва,
Защо плачишъ и жалишъ
— Како да не плача, да не жала,
Като ще си идешъ въ София.
Да си нѣмамъ мжжка челядь рождена
Бихъ дошла съсъ тебе.
— Недей Йонке, не дей дохожда
Азъ отивамъ въ София
Да се жена за Йорданка Попова
. . . .

Изобщо, много отъ ловчанскитѣ учители, особено П. Р. Славейковъ, сж известни съ своитѣ любовни похождения и затова е излѣзла пѣсеньта:

Стига ми ходи, дохожда, даскале,
Даскале, голямъ дяволе,
Стига ми носи, донася даскале,
Даскале, голѣмъ дяволе,
Червени-бели шекери, даскале,
Даскале, голямъ дяволе!
Стига ми лъга момата, даскале,
Даскале, голямъ дяволе.

Даскалъ Манолъ оставилъ спомени между мжжетѣ като добъръ родолюбецъ. Това се вижда отъ записаната отъ Н. Ц. Рашовъ ловчанска пѣсень.

Трима Георгьовци: Векилски, попъ Семионоолу и Енчоолу се наговарятъ:

„А бе кардашъ, а бе йолдашъ, да идемъ
Ха да идемъ у даскалъ Манола,
Да говоримъ вѣрни думи, сговорни,
Вѣрни думи сговорни, за старитѣ войводи.

Даскалъ Манолъ се проявилъ въ Ловечъ и като писатель. *А. И.*

ФОНДЪ ЗА НАПИСВАНЕ И ИЗДАВАНЕ НА СЪЧИНЕНИЕТО ЛОВЕЧЪ И ЛОВЧАНСКО.

За да може да се напише и издаде съчинението „Ловечъ и Ловчанско“ споредъ програмата, печатана въ тая книга, стр. 11—14, трѣбватъ значителни суми. Ние сме намислили нашитѣ издания да се отличаватъ не само съ своето добро съдържание, но и съ хубавия си печатъ, който струва повече пари. Намъ ще е нуждно да подпомогнемъ парично и нѣкои специални изучвания на самото мѣсто. Сжщо ще трѣбва да платимъ, макаръ и малко, възнаграждение на нѣкои сътрудници, които нѣматъ онова морално задължение къмъ нашето научно дѣло, както самитѣ ловчанци, които работятъ даромъ. Не се съмнявамъ, че ловчанци, дето и да живѣятъ тѣ, ще се притекатъ на помощь на нашия скроменъ фондъ, за да може той бързо да се увеличи и даде възможность да се печататъ безъ забава предвиденитѣ книги на съчинението „Ловечъ и Ловчанско“. Събранъ е доста материалъ за следнитѣ книги, другъ се работи, изказани сж пожелания до познати специалисти ловчанци и други, да се заематъ съ изработването на нѣкои дѣлове отъ съчинението. Най-голѣмата мжчнотия се състои въ материалната подръжка на почнатото съ въодушевление научно-културно дѣло. А мисля, то би трѣбвало да бжде най-лесното, като познавамъ родолюбивото настроение на ловчанци.

За да можемъ да спомогнемъ на фонда, научниятъ комитетъ реши да се отдѣля мѣсто въ всѣка книга за „Фондовъ поменикъ“. Въ него, съ одобрението на комитета, ще се печататъ животописни бележки за ловчанци и ловчанки покойници, чиито близки внесатъ за фонда най-малко 5000 лева. Вѣрвамъ, че ще се намѣратъ много ловчанци, които чрезъ фондовия поменикъ ще увѣковечатъ имената на своитѣ близки и сжщевременно ще подпомогнатъ фонда. Много ловчански покойници сж били сжщевременно и важни дейци и съ разказа за тѣхнитѣ добри дѣла, ще всаждаме у младитѣ семе за най-похвални добродетели.

За председатель на „Фондъ за написване и издаване на съчинението Ловечъ и Ловчанско“ се избра проф. д-ръ С. Ватевъ и за секретарь-касиеръ инж. Трифонъ Хр. Трифоновъ.

Състоянието на фонда до 20 юний 1929 година е следното:

Ловчанското културно-просвѣтно дружество въ София внесе	25,600	лева
Ловчанскиятъ общински съветъ предвижда въ бюджета си за 1929/30 година сумата	30,000	„
Наследницитѣ на Хр. П. Никифоровъ внесоха	5,000	„
Ив. К. Урумовъ внесе	5,000	„
Всичко . . .	65.600	„

А. И.

ХРИСТО П. НИКИФОРОВЪ

ЖИВОТЪ И ДЕЙНОСТЬ

(Извадки отъ оставенитѣ му спомени. — Подредилъ синъ му Стоянъ Хр. Никифоровъ)

Христо П. Никифоровъ се е родилъ на 2 февруарий 1855 г. въ дървената едноетажна кжща, която и днесъ, подъ плочения си покривъ, приютява членове на неговия родъ; тя е до градската баня, срещу хотела на Радкоолу, въ махалата Варошъ на гр. Ловечъ. Тази кжща е известна подъ името „попъ Никифоровата кжща“, защото е купена отъ попъ Никифора, дѣдо на Хр. П. Никифоровъ, още преди чумовата (1837) година. Цѣлата махала тогава е била населена само отъ турци. Когато турцитѣ се научили, че попъ Никифоръ е купилъ кжщата и че, следователно, гяуръ ще живѣе въ тѣхната махала, заплашили го съ убийство, поради което попъ Никифоръ избѣгалъ въ Плѣвенъ, отдето се връща чакъ следъ една година.

Родословието на Никифоровата фамилия въ гр. Ловечъ е известно отъ попъ Никифора насамъ. Кой е билъ баща му и коя е била майка му, не се знае. Попъ Никифоръ се е родилъ около 1801 година, оженилъ се е къмъ 1822 година за попадията си Мария, сжщо съ неизвестно родословие. Отъ този бракъ имъ се раждатъ синоветѣ: Петръ, Христо и Димитъръ и дъщеритѣ: Юрдана и Катерина. Презъ 1837 година, чумата отнема живота на попъ Никифора и на децата му Христо, Димитръ и Юрдана. Баба попадия остава само съ децата си Петъръ и Катерина.

Къмъ 1848 г. баба попадия оженва сина си Петра за Марийка Стоенчева х. Илиева отъ старата горнекрайска фамилия Хаджи Илиеви, дъщеря на Стоенчо Станевъ хаджи Милевъ и Еленка Михалева Масърлийска.

Стоенчо Станевъ и братята му Цачо и Иванчо сж били образовани хора и сж търгували съ Виена. По-късно Стоенчо е билъ отровенъ отъ турцитѣ съ кафе и е умрѣлъ на кафенето.

Еленка Масърлийска е имала три сестри: Ионка, Пенка и Тодорка, които по-късно даватъ животъ на виднитѣ ловчански фамилии: Михалъ, Рачо и Василъ Димчеви, Димо Драсовъ и Георги, Митю и Тома Дойчинови.

Подъ покрива на бащината си, попъ Никифорова кжща, подъ надзора на баба Еленка и баба Попадия, въ съседство съ Матю Илиевъ, Велко Казанджията и баба Хаджи Христовица, Петъръ попъ Никифоровъ и Марийка Стоенчева въ 1848 г. започватъ своя съпружески животъ. По глинения подъ на стаитѣ били постлани черги или рогозки; 5—6 марсилски стола давали видъ на богата обстановка — тѣхъ дѣдо Петъръ билъ донесалъ отъ Букурещъ, дето всѣка година по нѣколко пжти е трѣбвало да ходи заради търговията съ добитъкъ, която вършилъ — суватчилъкъ. По-късно, Рачо Димчовъ, който търгувалъ съ Милано и Марсилия съ ярешки кожи и пашкули, донесалъ три виенски стола, едно плетено отъ слама канапе и две орѣхови закачалки.

На обѣдъ и вечеря, голѣмата фамилия сѣдала, по турски, около голѣмата синия, по която се слагали саханитѣ и лъжицитѣ — никога нито вилица, нито чаша.

Отъ брака на дѣда Петра и баба Марийка се раждатъ: Христо П. Никифоровъ, Никифоръ, Стоянъ, Еленка и Катина, предшествувани отъ три момчета, които живѣли само по нѣколко мѣсеца. Имената имъ не се знаятъ.

Въ суватчийската си търговия дѣдо Петръ е ималъ за съдружници: въ Плѣвенъ Симионъ Ил. Хайдудовъ, въ Букурешъ — Димитъръ Миноолу и въ Плоещъ — Хаджи Парашкева Мариновъ. Това съдружие се образувало въ 1849 година. Поради закриване на Цариградския пазарь за добитъкъ, дѣдо Петъръ изоставя суватчилъка и засилва отворената вече презъ 1866 г. въ Ловечъ търговия съ колониални стоки въ магазина си, на площада въ Вароша, срещу съборената вече джамия и образува съдружие за колониална търговия въ Плѣвенъ съ плѣвненскитѣ млади търговци: Симеонъ Ил. Хайдудовъ, Георги Кънчевъ и Атанасъ Стаменовъ. Построяватъ си и дюкянь, на площада, дето днесъ е паметника на свободата, а Атанасъ Стаменова пращатъ въ Цариградъ да накупи стоки. Това съдружие продължава, безъ никакво сътресение и при пълно разбирателство, чакъ до 1898 год., когато по взаимно съгласие се прекратява. Мѣстото на починалиятъ въ 1873 г. дѣдо Петръ се заема отъ сина му Христо П. Никифоровъ.

На 7 мартъ 1873 год. поради инфекция на кръвьта, лѣкуванъ съ приготвени отъ една бабичка мехлеми, дѣдо Петъръ попъ Никифоровъ скоропостижно починалъ. Глава на семейството остава 18 годишниятъ му първороденъ синъ Христо п. Никифоровъ, който се нагърбва да препитава майка, две баби, братя и сестри.

Съ съзнание на интелигентенъ човѣкъ, дѣдо Петъръ е искалъ да изучи и образова децата си, поради което още на 8 годишна възрасть Христо П. Никифоровъ е даденъ на училище. Тогава въ Ловечъ е имало три общински училища: горнокрайско, долнокрайско и харманско. Христо постжпва въ горнокрайското, а по-после го премѣстватъ въ долнокрайското училище при учителя Никола Ковачевъ, който между другото преподавалъ на децата и турски и френски езици. На учителя Ковачевъ помагалъ и намиращия се тогава въ

Ловечъ французинъ „Mounsieur Stefan“, който уреждалъ търговията съ коприна и пашкули между Ловечъ и Марсилия. Тритѣ общински училища се числили по едно къмъ тритѣ църкви, които Ловечъ е ималъ и всѣка църква се е грижила за тѣхната издръжка. Учители по това време сѫ били Маноилъ Лазаровъ, Денчо Томчевъ, Никола П. Ковачевъ, Пано К. Рогозаровъ и Пенко К. Маневъ.

Килийната система на обучение е била вече замѣнена съ Ланкастеровата и малкиятъ Христо се е училъ да пише на пѣсъкъ. Чакъ следъ учредяване на Българската екзархия, училищата се уреждатъ по европейски образецъ.

Презъ пролѣтьта на 1869 год. поради недоразумения между общинаритѣ (църковни), училищата въ Ловечъ се затварятъ. Христо бива изпратенъ да продължи учението си въ Плѣвенъ, дето остава до края на годината. За Плѣвенъ тогава се е пѫтувало по тѣсенъ коларски пѫть, който минавалъ презъ буйна и гѫста гора, отъ която днесъ нѣма никаква следа. Въ тази гора тогава е върлувалъ разбойника Дели Исинъ, убитъ по-късно отъ една мома туркиня.

Презъ м. мартъ 1870 година Христо П. Никифоровъ, придруженъ отъ плѣвенскитѣ граждани Симеонъ Ил. Хайдудовъ и Ячо Бръшляновъ, по порѫка на дѣда Петъръ, който билъ на легло, съ параходъ по Дунава отива въ Виена, дето се записва ученикъ въ търговската академия. Съ памуклия антерия, съ фесъ и шуба, студентътъ Христо се запознава съ тогавашнитѣ тамъ българи-комисионери: Братя Паница, Григоръ Начевичъ, Сава Илиевъ, Атанасковичъ и Димитъръ Аневъ, които го настаняватъ като пансионеръ въ едно нѣмско семейство срещу 70 гулдена на месецъ. Нѣмския езикъ училъ по нѣмската граматика на д-ръ Берона, а за речникъ употрѣбявалъ френско-българския такъвъ на Богоровъ.

Твърде прилеженъ, бързо научава езика и по съветитѣ на българитѣ-комисионери въ началото на 1872 г. заминава за Гера (Германия), дето се записва студентъ въ Висшата търговска академия, която въ 1875 год. завършва съ диплома за висше търговско образование.

Презъ лѣтото на 1871 год. дѣдо Петъръ и баба Марийка отиватъ по Дунава въ Виена да видятъ сина си и тамъ се фотографирватъ, поради което и днесъ се знаятъ и пазятъ ликоветѣ имъ.

Върналъ се презъ пролѣтьта на 1875 год. въ Ловечъ, Христо П. Никифоровъ, останалъ глава на семейството, се заема да приеме и продължи търговията на баща си. Въ Ловечъ съ съдружника на баща си Христо Христовъ, въ Плѣвенъ съ съдружникътъ Хайдудовъ и Стаменовъ, дава новъ тласъкъ на търговскитѣ операции, които урежда вече по европейски образецъ, съ счетоводство и търговски книги. До тогава никакви книги не сѫ се водили отъ никого въ Ловечъ. Всичко се вършело на довѣрие и на паметъ.

Първата реформа, която направилъ въ кѫщи, била да премахне синията и да я замѣни съ маса и столове, да се пие вода и вино съ чаши, като яденето се разсипва всѣкиму въ чиния, а не да се топи и бърка отъ всички въ една паница.

По съветитѣ на д-ръ Роберта, тогава лѣкарь въ Ловечъ, отворилъ два нови прозорци на кѫщата, за да влиза повече въздухъ и слънце.

Търговията по това време била въ рѫцетѣ на еснафскитѣ сдружения. Такива имало нѣколко — за всѣки родъ търговия. Стоки се доставяли отъ Узунджовския панаиръ, пролѣть и есень. По-късно, търговци отъ Пловдивъ, Търново и Свищовъ почнали да идватъ въ Ловечъ и да предлагатъ стоки.

Не е имало случай, търговецъ да не плати дълга си. Ако рѣдко такъвъ се явѣше, то на такъвъ търговецъ се прикачвалъ епитетътъ „мюхлюзинъ“ и той е бивалъ презиранъ отъ цѣлия градъ. Кредитътъ е билъ широкъ; пари сѫ се давали подъ лихва съ 18—20%. Най-известнитѣ тогава лихвари сѫ били хаджи Калчо въ Пловдивъ и хаджи Славчо отъ Търново, които сѫ били посещавани отъ всички краища.

Въ първитѣ още години на своята младость, Христо П. Никифоровъ става борецъ за църковни правдини и за учредяване на Българската Екзархия. Следъ издаване на фермана за църковната ни независимость, той урежда посрещането на първия Ловчански владика Дионисий, по-късно отровенъ отъ турцитѣ въ Орхание, тогава Самумджиево и погребанъ въ горнокрайнската църква. Ловчанската епархия тогава се състояла отъ Ловчанска, Орханийска, Пирдопска, Златишка и Етрополска околии. Къмъ 1876 г. за митрополитъ въ Ловечъ дохажда Иосифъ, по-късно втори български екзархъ. Митрополитъ Иосифъ е билъ съ много голѣмъ авторитетъ предъ турскитѣ власти и много обичанъ отъ ловчанското гражданство. Единъ единственъ пѫть гражданството му останало враждебно — когато въ 1881 год. той дошелъ отъ Цариградъ и агитиралъ да се приематъ предложенията на Князъ Батембергъ за пълномощията, нѣщо, което Ловечъ не одобрѣвалъ.

Революционната дейность на Василъ Левски и Димитъръ Общи въ Ловечъ се развива, когато Христо П. Никифоровъ е билъ студентъ въ Европа. Следъ завръщането си отъ Гера въ 1875 година, той научава за залавянето на Левски на Какриненското ханче отъ Бошнакъ Исинъ онъ-баши и заточението въ Диаръ-Бекиръ на Димитъръ Пъшкова и Маринъ п. Луканова.

Въ предосвободителнитѣ дни, Христо. П. Никифоровъ, заразенъ отъ общата екзалтация за свобода, въ тайни събрания между ловчанскитѣ граждани, подържа духа и морала на гражданството, поради което си навлича подозренията на турскитѣ власти.

Освободителната война е обявена. На 5 юлий 1877 год. руски казаци съ две горски топчета подъ командата на полковникъ Паренсовъ заематъ Ловечъ и даватъ първата свобода на града. Паренсовъ назначава Анастасъ Т. Кунчевъ за управитель, а Христо П. Никифоровъ е назначенъ началникъ на града и стражата. Ловечъ живѣе своитѣ дни на свобода, когато на 15 юлий 1877 год. силенъ турски отрядъ подъ командата на Руфетъ паша, идещъ отъ Плѣвенъ, наново го връща въ робство. Турскитѣ войски, особено башибозуцитѣ и черкезитѣ, се отдаватъ на изстѫпления, грабежи и масово клане. Гражданитѣ, мѫже, жени и деца, бѣгатъ къмъ Севлиево. Между тѣхъ е и Христо П. Никифоровъ. Убеденъ, обаче, че турското господство не може вече да трае дълго, той решава да не отива въ Севлиево, а да чака въ околностьта, до като града се изпразднe отъ турцитѣ. Скрива се задъ едни камъни около сегашния Черенъ паметникъ, на Стратешъ, но вечерьта силнитѣ и гѫсти турски патрули го залавятъ. Понеже билъ съ студентската си германска шапка, турцитѣ помислили, че сѫ пленили руски офицеръ и вмѣсто да го убиятъ, завеждатъ го при командуващия отряда Руфетъ паша. За щастие, началникъ щаба на пашата билъ единъ маджарски офицеръ на турска служба. Следъ като го разпиталъ на нѣмски, този, дава заповѣдь да го заведатъ съ още трима ловчанци, между които и Христо Шейтановъ, подъ силенъ конвой, въ Плѣвенъ при Османъ паша. Въ Плѣвенъ всички биватъ хвърлени въ затвора, оковани въ вериги, дето оставатъ до превземането на града отъ руситѣ.

Отъ баща си, Христо П. Никифоровъ наследява: 1 кѫща, 1 магазия съ стоки, 3 парчета лозя, 1 бостанъ, 2 ниви и 1 гора.

Следъ падането на Плѣвенъ, връщайки се въ Ловечъ, намира братята и сестритѣ си здрави, но голи, тъй като всичката покѫщнина и стоката отъ магазията била разграбена.

Въ мирния и организаторски периодъ следъ освобождението, Христо П. Никифоровъ взема най-живо участие. Устройватъ се научни, политически и икономически дружества, театрални представления — той е единъ отъ първитѣ рѫководители. Въ първитѣ още дни следъ освобождението, като делегатъ на градъ Ловечъ, участва въ комисията, която отива въ Санъ-Стефано да поднесе адресъ за почитъ, поздравъ и благодарность на Великия князъ Николай Николаевичъ. Депутацията минава презъ Търново—Твърдица—Нова-Загора—Одринъ—С. Стефано и се връща презъ Шипка—Габрово.

Въ Санъ-Стефано за пръвъ пѫть се запопознава съ Ст. Стамболова, комуто по-късно става приятель и партизанинъ.

Следъ освобождението управитель на Ловечъ е билъ назначенъ майоръ Стабровски. Този, въ съгласие на В. Търновския губернаторъ генералъ Щербински, назначава Никифоровя за контрольоръ на Ловчанското казначейство. Тази длъжность той изпълнява отъ 15 декемврий 1879 г. до 15 XII 1883 год.

Презъ есеньта на 1879 год. се сгодява за Марийка Ватева[1]) и на 20 юли 1880 г. се вѣнчава. Съпружескиятъ му животъ е единъ отъ най-щастливитѣ. Отъ този бракъ имъ се раждатъ синове: Владимиръ, Никифоръ, Стоянъ, Иванъ и дъщери: Еленка и Марийка.

Задоменъ, окрѫженъ отъ майка, братя и сестри, Христо П. Никифоровъ се отдава съ всичката си енергия и способности на търговията си, на политика и строителство. Съ постояненъ трудъ, съ енергия и настойчивость, безъ нито единъ „касметлия“ день, както пише въ бележкитѣ си, той става виденъ и образцовъ търговецъ съ голѣми връзки въ България и странство, виденъ политикъ и строитель.

Две политически течения се оформяватъ въ настѫпилия свободенъ животъ на страната: либерално и консервативно. Христо П. Никифоровъ става членъ на либералната партия, а по-късно на едно отъ разклоненията ѝ — народно-либералната (стамболова) партия. Оскърбенъ и руганъ отъ руситѣ въ първитѣ дни следъ падането на Плѣвенъ, следъ излизането си отъ затвора, той остава презъ цѣлия си животъ русофобъ. При свалянето на князъ Батембергъ, Христо П. Никифоровъ, увещава тогавашния началникъ на ловчанския гарнизонъ капитанъ Мариновъ да остане вѣренъ на князя и успѣва — гарнизонътъ не далъ клетва за вѣрность на новото правителство. По-късно той става единъ отъ голѣмитѣ борци за възвръщането на князя. „Ако, пише той въ запискитѣ си, въ 1886 год., азъ и Илия Лукановъ се бѣхме съгласили на Каравеловата покана да станемъ министри, азъ на финанситѣ, а той на вѫтрешнитѣ работи, свалянето на Батемберга отъ престола нѣмаше да стане.“

Отъ 1884 до 1894 години, както и отъ 1903 до 1905 години е билъ редовно избиранъ за народенъ представитель.

Като депутатъ на III-то велико народно събрание, той е билъ избранъ въ комисията, която е отишла въ Ебенталъ да врѫчи на князъ Фердинанда протокола, съ който събранието го избира и провъзгласява за князъ на България.

По-късно, презъ 1908 г., князъ Фердинандъ, отъ благодарность, го покани него и сина му Стоянъ, тогава офицеръ отъ гвардията и неговъ флигель-адютантъ, да присѫтствуватъ лично на вѣнчавката му въ Гера съ княгиня Елеонора. По този случай е билъ награденъ отъ Рейския князъ съ ордена на Честния кръстъ I степень, на шия.

Презъ 1893—1894 год. Никифоровъ е билъ подпредседатель на Народното събрание.

При дебатитѣ за изработване устава на Бълг. нар. банка е взелъ живо участие, като съ доводитѣ си е убедилъ събранието Банката да бѫде държавна, а не акционерна. Поддържалъ е сѫщо тезата желѣзницитѣ да бѫдатъ държавни, а не концесионни.

Презъ управлението на Стамболова е билъ каненъ на два пѫти за министръ и веднажъ за управитель на Бълг. нар. банка, но е отказалъ подъ предлогъ, че имало по-достойни отъ него за тия високи постове.

Презъ 1889 год. построява новата си кѫща за живѣене, до окрѫжния сѫдъ, която снабдява съ парно отопление, нѣщо непознато въ Ловечъ и до сега. Въ 1890 г. напуща махалата Варошъ и се пренася въ новата си кѫща. Мебелитѣ за кѫщата си доставя отъ Виена.

Презъ 1885 година пренася търговията си отъ Вароша въ сегашната магазия на Братя П. Никифорови, тъй като търговския центъръ въ Ловечъ се прехвърля на лѣвия брѣгъ на р. Осъмъ. На мѣстото на починалия си съдружникъ Христо Христовъ въ 1890 год. взема за помощникъ младия момъкъ отъ Плѣвенъ Марко Атанасовъ и до днесъ чиновникъ на фирмата.

---

[1]) По този случай излѣзла пѣсень, която инж. Тр. Трифоновъ още като учитель въ Ловечъ (1891 година) е записалъ. Тя гласи:

Че е станала сутрина рано
Марийка Ветева, Гьоргева балдъза,
Тя е подляла и е помела,
Па се е оплела и применила,
Че ще доди назлъмъ Христо
Назлъмъ Христо попъ Никифоровъ.
А майка й тихомъ веломъ дума:
„Мари Марийке, мила дъщерко,
Вѣрвашъ ли Христо тебъ да земе“
— „Азъ му вярвамъ и съмъ уверена,
Че снощи на хорото пръстенъ ми даде“.

Ето че си иди назлъмъ Христо.
И съ него иди сестра му Еленка,
Сестра му Еленка попъ Никифорова.
Марийка ги срещна долу при портата,
А майка ѝ чака горе на чардакътъ.
Христо се наведе и рѫка ѝ целува
Рѫка ѝ целува и тихомъ продума:
„Азъ съмъ дошълъ Марийка да искамъ
Жена да ми стани; дома ще я вода,
Рѫка да целува на моитѣ майки,
На моитѣ майки, две свекърви“.

Въ съдружие съ Анастасъ Я. Бичкиджиевъ и Стойко Кожухаровъ взема на търгъ и построява:

Единъ мостъ на Севлиевското шосе; шосето на Залковския бхаиръ; шосето Видинъ—Кула; оградата на Ловчанската болница; училището въ Бѣлоградчикъ и църквата „Св. 12 апостоли“ въ Вратца.

Презъ 1904 г. купува концесията за камени вжглища въ землището на с. Кжтино, Софийско.

Съ Ненчо Йоновъ отъ Севлиево презъ 1901 г. отваря търговия за соль и колониалъ въ Плѣвенъ.

Презъ 1910 год. въ съдружие съ Георги Трифоновъ отваря въ Плѣвенъ тютюнева фабрика.

Презъ 1911 г. купува търговската фирма Ласло & Лангъ за землед. машини.

Съ Иванъ К. Урумовъ образуватъ въ Ловечъ акционерно кошничарско дружество съ капиталъ 6000 лева и 30 работнички.

Въ съдружие съ Ненчо Ганевъ инсталиратъ градската воденица до Яня Джамия.

Съ д-ръ Хайдутовъ и Илия С. Хайдутовъ, синове на неговия старъ приятель и съдружникъ Симеонъ Хайдутовъ, построява на р. Витъ при с. Биволаре, Плѣвенско, модерна мелница, която следъ войната 1915—1918 г. синоветѣ му Владимиръ и Никифоръ довършватъ и пускатъ въ движение.

Презъ 1896—97 год. построява край градъ Ловечъ модерна валцова мелница, която голѣмото наводнение въ 1897 год. отнася изъ основи. По-късно въ съдружие съ П. Димитровъ, Хр. Цанковъ и др. я възстановяватъ подъ фирмата „Брестоветѣ“, която и днесъ сжществува въ собственость на Коста Доневъ. Презъ 1906 год. поради вземането на търгъ отъ държавата постройката на желѣзопжтната линия „Търново—Трѣвна—Борущица, — отъ образуваното акционерно д-во, на което той е пожизненъ председатель, купува сегашната кжща на Булев. Фердинандъ № 8 въ София и се преселва на постояно мѣстожителство въ София. Търговията и управлението на полскитѣ имоти възлага на синоветѣ си, които всички получаватъ въ странство висше образование и сж вече влѣзли въ живота.

Тъй же голѣма е и обществената дейность на Хр. П. Никифоровъ, който наредъ съ голѣмата си частна работа, не забрави да служи и на обществото.

Той е билъ избиранъ за училищенъ настоятель, общински съветникъ, окржженъ съветникъ и председатель на окржжния съветъ. Въ негово врѣме бившата Ловчанска окржжна постоянна комисия построи: окржжното здание, болницитѣ, шосета, чешми и пр.

Съ най-голѣмо негово участие е било образувано Ловчанското Акц. Спестовно д-ство, сега Ловешка Търговска Банка, на което той 13 години подъ редъ е билъ председатель.

Билъ е членъ на провѣрителния съветъ на Кредитна банка и на Банка България.

Въ качеството си председатель на окржжния съветъ, той е искалъ да се реализиратъ негови предложения, които сж щѣли да се отразятъ много благотворно на града Ловечъ. Така, той предлагалъ:

Да се заставятъ всички колари да обковатъ колелата на колата си съ шина; да се устрои на „Пролоза“ овощна градина и разсадникъ; да се залесятъ съ черничеви дървета Хисаря, Дикисаня и Башъ-Кулеси; да се разработи една часть отъ градската мера; да се насаждатъ орѣхи и други плодни дръвчета покрай всички шосета; всѣка година по 20 по-интелигентни селенчета подъ ржководството на агрономъ да отиватъ по за 20 дена въ Европа, за да се запознаятъ съ културата и начина на производството въ странство; по негово предложение и съдействие се изпращатъ: Стоянъ Татевъ да следва кошничарство въ Чехия, Трифонъ Хр. Трифоновъ—инжинерство въ Германия, Тошко Петровъ — медицина въ Франция, Хр. Григоровъ по грънчарство и Д. Шейтановъ по кожарство въ Чехия и Трифонъ Цачевъ по лесничейство въ Полша.

Животътъ на Христо П. Никифоровъ, неговата частна и обществена дейность сж съчетание на безпредѣлно трудолюбие, честность и родолюбие.

Презъ голѣмата европейска война, когато децата му бѣха по бойнитѣ полета и наредъ съ цѣлокупниятъ български народъ съ кръвьта си чертаеха границитѣ на Велика България, той заболѣ тежко и почина на 20 априлъ 1918 година, убеденъ че идеалитѣ на българския народъ сж вече изпълнени. Той не дочака разочарованието.

Богъ да го прости и вечна му память!

АРХИТЕКТЪ ЯНКО ИВ. УРУМОВЪ († 1. XI. 1928.)

Роденъ въ гр. Ловечъ на 3 априлъ 1889 год. Първоначалното училище е завършилъ въ гр. Ловечъ, а II класъ въ търновската мжжка гимназия. Презъ 1901 год. постжпилъ кадетъ въ военното училище, което завършва въ 1908 год., произведенъ въ първи офицерски чинъ; той бива зачисленъ въ 1-ва пионерна дружина. Като действуващъ офицеръ е служилъ $2^{1}/_{2}$ години въ гр. Дупница и София. Презъ 1910 год, подава оставка и заминава да следва архитектура въ Дрезденъ. Учението си трѣбвало да прекжсне, за да се върне въ България и доблестно да изпълни дълга си, както презъ Балканската, така и презъ Общоевропейската война. Висшето си техническо образование завършилъ съ отличенъ успѣхъ презъ 1921 г. и бива назначенъ въ Министерството на благоустройството, кждето престоява само една година. Подава оставка и започва въ София свободна практика, кждето го завари неумолимата смърть.

Като архитектъ на свободна практика, преизпълненъ съ младенчески жарь за работа и творчество въ любимата му професия, той бърже напредна и въ нѣколко годнни само застана въ първитѣ редове на колегията. Спечелилъ добро име, като архитектъ въ София, той скоро става известенъ по цѣла България, и начесто дохождатъ при него, както частни лица, така и представители на голѣми общини съ поржка да имъ изработи планове и за ржководство и изпълнение на такива.

Освенъ това, за облегчение на голѣмата жилищна криза въ София, той пръвъ почна строежитѣ на голѣми жилищни кооперативни здания, която идея, сега се поде отъ всички архитекти. Многобройни сж въ София строенитѣ отъ него мономентални кооперативни жилища, които красятъ българската столица.

Съ своя благъ характеръ и добро сърдце той стана любимецъ на колегитѣ си и на всички граждани, които го познаваха. Той винаги бѣ любезенъ засмѣнъ, учтивъ, незлобивъ — незаменимъ другарь, поради което той нѣмаше неприятели, заради тия добродетели той остави най-добри спомени на човѣкъ просвѣтенъ, честенъ и обиченъ въ всѣко отношение. Богъ да го прости!

ДОБАВКИ И ПОПРАВКИ

Тоя отдѣлъ ще придобие голѣмо значение въ следнитѣ книги на съчинението „Ловечъ и Ловчанско“. Въ него ще се пишатъ добавки на пропустнатото въ по-преднитѣ книжки и ще се управятъ допустнатитѣ погрѣшки. Тоя отдѣлъ ще послужи дори и за първата книга. Умоляватъ се любознателнитѣ четци на нашето съчинение да изпращатъ до научния комитетъ на Ловчанското културно-просвѣтно дружество въ София (председатель проф. Д-ръ С. Ватевъ, ул. Преславъ № 1) своитѣ бележки.

1-ва Добавка. Къмъ статията „Рѣка Осъмъ“ отъ проф. А. Иширковъ, стр. 19—22, се добавя следното:

Проф. К. Иречекъ въ своята История на българитѣ (руското издание стр. 71, въ новото българско издание подъ редакцията на проф. В. Н. Златарски — 38) пише, че въ тракийско време името на р. Осъмъ е било Ной—Ноя. Херодотъ споменува, наистина, Nόης, притокъ на Дунавъ (Истросъ) въ страната на кробизитѣ (IV, 49). В. Томашекъ тълкува това име като изворъ (νέω, νόα) и тека (Die Thraker II$_2$, стр. 96). Съ сжщия гръцки коренъ свързва проф. С. Младеновъ тракийското име на Navissus, Naissus = Нишава, която се втича въ Морава при гр. Нишъ, който е получилъ името си отъ р. Нишава. Името Нишава той тълкува като рѣка. [*Ст. Младеновъ*, Две антични имена на реки въ българскитѣ земи (1. Asamus — Осъмъ, 2. Naissus = Нишава), въ Годишник на Народната библиотека въ Пловдив, 1922, стр. 48—54].

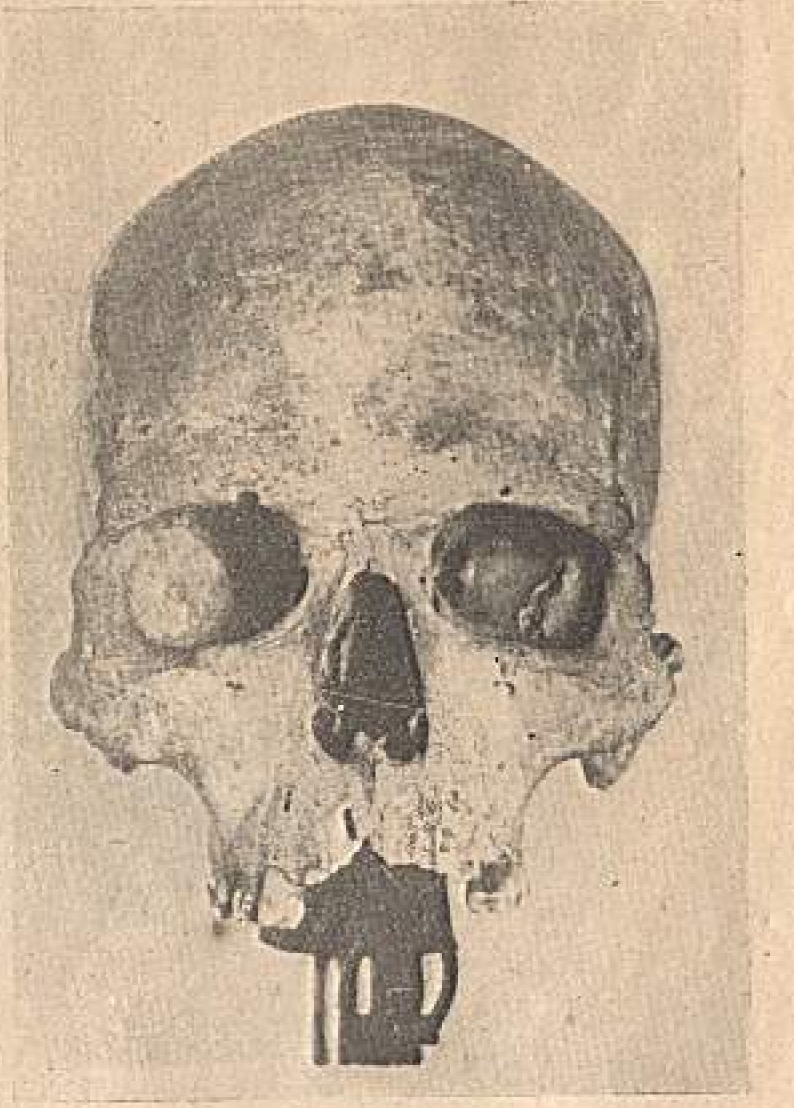

Образъ 49. Norma frontalis (стр. 69—70).

2-ра добавка. Къмъ статията „Единъ интересенъ черепъ отъ Деветашката пещера“ отъ Р. Поповъ се прибавя тукъ пропустнатата снимка на черепа, гледанъ отпредъ.

Характерътъ на съчинението „Ловечъ и Ловчанско“, като дѣло на множина сътрудници, не допустна еднаквость въ изложение и езикъ, въпрѣки грижитѣ за това отъ редактора. Сѫщо допустнаха се тукъ-таме печатни и правописни грѣшки, за което моля читателя да бѫде снизходителенъ. Особено виновенъ се чувствувамъ къмъ уважавания сътрудникъ г. Ив. П. Димитровъ, чийто подписъ на стр. 105 е непълно и погрѣшно отпечатанъ (П. Димишровъ).

Нѣкои статии, като р. Осъмъ и Деветашката пещера, иматъ за сега само описателенъ характеръ. По-късно ше се разгледа и тѣхниятъ произходъ.

Научниятъ комитетъ при Ловчанското културно-просвѣтно Дружество въ София бѣ решилъ поради различни съображения, а най-вече парични, да се издаватъ книгитѣ отъ съчинението „Ловечъ и Ловчанско“ въ размѣръ до 10 печатни коли. Това съображение попрѣчи да се напечататъ още нѣкои глави суровъ материалъ, като: мѣстни имена, лични имена, прѣкори и библиография, които бѣха готови и които трѣбва да не липсватъ отъ никоя книга

А. И.

СЪДЪРЖАНИЕ

Стр.

1. † Проф. Беню Цоневъ, отъ *А. Иширковъ* . . . 3—6
2. Вмѣсто предговоръ, отъ *А. Иширковъ* . . . 6—17
3. Градъ Ловечъ. Географско положение, отъ *А. Иширковъ* . . . 17—19
4. Рѣка Осъмъ, отъ *А. Иширковъ* . . . 19—23
5. Деветашката пещера, отъ *инж. Павелъ Петровъ* . . . 23—35
6. Лѣтовище при с. Сливекъ, Ловчанско, отъ *проф. д-ръ Т. Петровъ* 35—40
7. Климатъ на градъ Ловечъ, отъ *А. Иширковъ* . . . 40—43
8. Кратка характеристика на низшата растителность въ града Ловечъ и околностьта му, отъ *проф. д-ръ С. Петковъ* . . . 43—53
9. Върху висшата флора на гр. Ловечъ, отъ *Ив. К. Урумовъ* . . . 53—57
10. Ловчанско въ предисторическо време, отъ *В. Миковъ* . . . 57—66
11. Кремъчни орѫдия, намѣрени при Гюргювецъ, отъ *М. х. Недѣлчевъ* 66—67
12. Образниятъ камъкъ отъ с. Орѣшакъ, Троянска околия, отъ *М. х. Недѣлчевъ* . . . 67—68
13. Единъ интересенъ черепъ отъ Деветашката пещера, отъ *Р. Поповъ* 68—76
14. Приносъ къмъ древната история на Ловчанско, отъ *проф. Г. И. Кацаровъ* . . . 76—86
15. Римско съкровище отъ Ловчанско, отъ *проф. д-ръ Б. Филовъ* . 86—88
16. Имената на градъ Ловечъ, отъ *А. Иширковъ* и *проф. д-ръ Ст. Младеновъ* . . . 88—93
17. Стари монети, намѣрени въ гр. Ловечъ и Ловчанско, отъ *Ив. П. Димитровъ* . . . 93—95
18. Български монети, намѣрени въ гр. Ловечъ и околностьта му, отъ *М. х. Недѣлчевъ* . . . 95—102
19. Чужди монети отъ по-ново време, отъ *Ив. П. Димитровъ* . . . 102—106
20. Разкопки въ Ловчанския Хисарь, отъ *М. х. Недѣлчевъ* . . . 106—116
21. Стари описания на гр. Ловечъ . . . 116—119
22. Кѫси бележки, писма и други . . . 119—133
23. Извадки отъ стари български вестници . . . 133—136
24. Ловчански народни пѣсни . . . 136—139
25. Фондъ за написване и издаване съчинението Ловечъ и Ловчанско 139—140
26. † Христо П. Никифоровъ, отъ *Ст. Х. Никифоровъ* . . . 140—148
27. † Янко Ив. Урумовъ . . . 148—149
28. Добавки и поправки . . . 149—150
29. Съдържание . . . 151—153
30. Списъкъ на образитѣ въ книга I на съчинението „Ловечъ и Ловчанско“ . . . 153—154

СПИСЪКЪ НА ОБРАЗИТѢ ВЪ КНИГА I НА СЪЧИНЕНИЕТО „ЛОВЕЧЪ И ЛОВЧАНСКО“

Стр.

1. Портретътъ на проф. Беню Цоневъ 3
2. Общъ изгледъ на градъ Ловечъ 6
3. Ловечъ, Долни край, Бахиря и Стратешъ 10
4. Градъ Ловечъ, Горни край. 17
5. Градъ Ловечъ, рѣка Осъмъ и табаханитѣ 19
6. Бързеятъ на р. Осъмъ при Ловечъ. Горе: пжтьтъ за Троянъ. . . . 22
7. Сталактитно помѣщение въ Деветашката пещера 23
8. Лѣвата галерия, фотографирана отъ къмъ прага „Калето“. 25
9. Лѣвата главна галерия — клона „Коритцата“. 27
10. Последното коритце въ клона „Коритцата“ 29
11. Третото езеро. 31
12. Дръстене презъ зимата 40
13. Дръстене и Чилинска стена 43
14. Haberlea Ferdinandi Coburgi Urum. 53
15. Камененъ чукъ отъ Деветашката пещера. 57
16. Глиненъ сждъ отъ Деветашката пещера 59
17. Медна брадва отъ Долчецъ при Деветаки 62
18. Бронзова брадва отъ Долни Биволъ 62
19. Бронзова брадва отъ Ловечъ 62
20. Желѣзенъ мечъ отъ Мутаново до Александрово 63
21. Желѣзенъ мечъ отъ Бабаковецъ до Ловечъ 63
22. Желѣзенъ мечъ отъ долнитѣ лозя до Баховица. 64
23. Кремъчни орждия, намѣрени при Гюргювецъ. 66
24. Орѣшакскиятъ образенъ камъкъ отъ с. Орѣшакъ 67
25. Черепътъ отъ Деветашката пещера 68
26. Norma lateralis 70
27. Norma occipitalis 71
28. Norma temporalis 72
29. Долна челюсть 73
30. Похлупакъ на саркофага отъ Лжжене 76
31. Бронзовъ шлемъ отъ Ловчанско 77
32. Релиефъ на Тракийския конникъ. 80
34. Релиефъ на Зевса и Хера отъ с. Сопотъ 81
35. Похлупакъ на саркофага отъ Лжжене 82

36. Похлупакъ на саркофага отъ Лѫжене . . . 82
37. Бронзови монети отъ Одесусъ . . . 93
38. Бронзови монети отъ Сердика . . . 94
39. Бронзови монети отъ Пауталия . . . 94
39a. Сребърна монета отъ Светославъ Тертеръ . . . 95
40. Сребърни монети отъ царь Иванъ Александъръ и синъ му Михаилъ 96
41. Стари български монети отъ Ловечъ и Ловчанско. . . . 100
42. Монограми отъ намѣренитѣ въ Ловечъ и Ловчанеко стари български монети . . . 101
43. Отъ лѣво Хисаря, отъ дѣсно Башбунарската стена . . . 106
44. Планъ на разкопанитѣ църковни основи на Хисаря . . . 109
45. Глинени трѫбички, служили за украса на църквата . . . 112
46. Стенни украшения отъ разкопаната въ Хисаря църква . . . 113
47. Портретъ на Христо П. Никифоровъ . . . 140
48. Портретъ на Янко Ив. Урумовъ . . . 148
49. Norma frontalis. . . . 149
50—51. Въ книгата сѫ приложени още профили на Деветашката пещера между стр. 32 и 33 и планъ на Деветашката пещера . . . 43